TC.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İKTİSAT ANABİLİM DALI

KALKINMA İKTİSADI VE İKTİSADİ BÜYÜME BİLİM DALI

ÇOK ULUSLU ŞİRKETLERİN YAPTIĞI SOSYAL YARDIMLARIN GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERE ETKİSİ

Yüksek Lisans Tezi

MELDA ÖZTEN

İstanbul, 2019

TC.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İKTİSAT ANABİLİM DALI

KALKINMA İKTİSADI VE İKTİSADİ BÜYÜME BİLİM DALI

ÇOK ULUSLU ŞİRKETLERİN YAPTIĞI SOSYAL YARDIMLARIN GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERE ETKİSİ

MELDA ÖZTEN

Danışman: Dr. Öğr. Üy. ERDEM TURGAN

İstanbul, 2019

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

İKTİSAT Anabilim Dalı KALKINMA İKTİSADI VE İKTİSADİ BÜYÜME Bilim Dalı TEZLİ YÜKSEK LİSANS öğrencisi MELDA ÖZTEN'nın ÇOK ULUSLU ŞİRKETLERİN YAPTIĞI SOSYAL YARDIMLARIN GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERE ETKİSİ
adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 8.05.2019 tarih ve 2019-13/11 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi 28/05/2019

Öğretim Üyesi Adı Soyadı			**İmzası**
1.	Tez Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi ERDEM TURGAN	
2.	Jüri Üyesi	Doç. Dr. ESRA YÜKSEL ACI	
3.	Jüri Üyesi	Dr. Öğr. Üyesi RAHMİ İNCEKARA	

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyadı : Melda Özten

Anabilim Dalı : İktisat

Programı : Kalkınma İktisadı ve İktisadi Büyüme

Tez Danışmanı : Dr. Öğr. Üy. Erdem Turgan

Tez Türü ve Tarihi : Yüksek Lisans - Mayıs 2019

Anahtar Kelimeler : Sosyal Yardımlar, Çok Uluslu Şirketler, Gelişmekte Olan Ülkeler

ÖZET

ÇOK ULUSLU ŞİRKETLERİN YAPTIĞI SOSYAL YARDIMLARIN GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERE ETKİSİ

1980'li yıllardan itibaren küreselleşmenin etkinliklerini zirvelerde gerçekleştirdiği görülmektedir. Bu süreçle paralel olarak uluslararası etkileşimlerde büyük artışlar yaşanarak, çok uluslu şirketlerin aktörleştiği ve diğer aktörler ile (sivil toplum örgütü, devlet ve uluslararası örgütler) bağımlılık ve güç ilişkisi kurduğu bir sistem var olmaktadır. Serbest piyasanın tüm dünyada yaygınlaşması ulus devletin etkinlikleri azaltarak yönetim tekelini kırmış ve çok uluslu şirketlerin hakimiyetinin genişlediği bir yapı oluşturmuştur.

Finans piyasalarının dönüşüme dahil olması ile sermayenin uluslararası dolaşımı artmıştır. Bu durum çok uluslu şirketlerin yabancı yatırımları, küresel piyasada faaliyetleri sürdürebilmenin en önemli aracı olarak görmelerine neden olmuştur. Özellikle sermaye birikiminin yetersiz kaldığı gelişmekte olan ülkelerin kalkınması adına önemli olan doğrudan yabancı yatırımlar alternatif dış finansman kaynağı olarak görülerek, sorun çözümünde en değerli yol olmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımların etkilerinin ülkeden ülkeye veya şirketten şirkete değiştiği görülmektedir. Her koşulda doğrudan yabancı yatırım gelişmekte olan ülke için önemli bir kaynak artışı sağlamaktadır.

Gelişmekte olan ülkeler beklenilen etkin sanayinin kurulamaması üzerine çok uluslu şirketlerin bu ilişkide köprü görevini üstlenmesini olumlu bularak şirket faaliyetlerini teşvik etmektedirler.

Yaşanılan bu ilişkide gelişmekte olan ülkelerin yapılarında büyük değişimler yaşanmakta ve ülke üzerinde baskı oluşturmaktadır. Bu durumda çok uluslu şirketler siyasal yapılar haline bürünerek devlet ile sermaye arasındaki ilişkilerin azalmasına neden olmuştur. Piyasada aktörlerin ulus devletin etkilerini negatif şekilde hissetmesi aktörlerin sivil toplum örgütleriyle işbirliklerini arttırmıştır. Bu işbirliğinin oluşmasının nedeni, devletin sosyal uygulamalarını azaltması ve şirketlerin sadece ekonomik faydayı değil sosyal faydayı da benimseme mecburiyetidir. Bu süreç bağlı kapitalizm kavramını oluşturmuş çok uluslu şirketler ile sivil toplum örgütlerinin birbirine bağımlı olduğu, birbirini etkilediği ve sistem içerisinde güç oluşturduğu ilişki bütünü var olmuştur. Kurulan işbirliği piyasa içi ve piyasa dışı pek çok avantajı taraflara sunmaktadır. Bu ilişkinin giderek güçlenmesi sosyal yardımların melez kurum (sivil toplum örgütü ile çok uluslu şirket bileşimi) üzerinden yapılmasına neden olmaktadır. Bağlı kapitalizmin daha çok gelişmekte olan ülkelerde var olma nedeni, sivil toplum anlayışının gelişmediği, demokrasinin içselleştirilemediği ve politik süreçlerden bağımsız olarak düşünülemeyen kurumsal sosyal sorumluluk anlayışının var olması bağlı kapitalizmi bu ülkelerde etkin kılmaktadır. Ayrıca devletin çok uluslu şirketin aktörlüğüne müdahale etme isteğinin çıkış noktası olarak görülen bu işbirliği, bağlı kapitalizmin bu ülkelerdeki etkisini arttırmıştır. Ülkelerdeki yönetim başarısızlıkları ve yönetim boşlukları sivil toplum örgütlerine ihtiyacı arttırarak bu bölgede işlerlik kazanmasına neden olmuştur. Gelişmekte olan ülkelerde krizlerin olumsuz etkilerinin daha fazla olması sivil toplum örgütlerinin işbirliğini tercih etmesinin nedenini oluşturmaktadır.

Çok uluslu şirket ile sivil toplum örgütü işbirliği taraflar açısından karşılıklı değer yaratma süreci olarak tanımlanmaktadır. Bu değer yaratma sürecinde tarafların iki kurumdan ziyade tek bir kurum gibi hareket edildiği görülmektedir. Karşılıklı çıkarlar doğrultusunda etkinliklerini sürdüren melez kurum var olmaktadır. Bağlı kapitalizm kavramı, sivil toplum kuruluşu ve çok uluslu şirketlerin kapitalist sistem içerisinde ayakta kalabilmeleri adına karşılıklı çıkarlarının gözetildiği, güçlerin birleştirildiği sistemi ifade etmekte ve tüm dünyayı etkilemektedir.

GENERAL İNFORMATİON

Name and Surname : Melda Özten

Field : Economics

Programme : Development Economics and Economic Growth

Supervisor : Dr. Öğr. Üy. Erdem Turgan

Degree Awarded and Date : Master – May 2019

Keywords : Social Assistance, Multinational Corporations, Developing Countries

ABSTRACT

THE IMPACT OF MULTINATIONAL CORPARATIONS' SOCIAL AIDS ON DEVELOPING COUNTRIES

The impacts of globalization were observed on its peak point since 1980s. In parallel to this process, major increases were experienced in international interactions, and a system, in which multinational corporations became actors and established dependency and power relations with other actors (i.e. non-governmental organization, governmental and international organizations), came into existence. The spread of free market throughout the whole world has destroyed the monopoly in terms of management by reducing the effects of nation-state, and it generated a construct, in which the dominance of multinational corporations expanded.

The circulation of the stock in international platforms has increased with the involvement of the finance market to this transformation. As a consequence of that, multinational corporations consider foreign investments as the most crucial tool to sustain transactions in the global market. First-hand foreign investments, which are important for the developing countries where the capital stock is insufficient, are seen as an alternative external financing source and become the most valuable way to the solution of the problem.

It is seen that the effects of direct investments vary across different countries and corporations. In all circumstances, first-hand foreign investments provide the developing countries with a significant increase in sources. Due to not establishing an effective industry in developing countries, the bridging role undertaken by multinational corporations in this relationship is found positive and their operations are promoted. Major structural changes are experienced in the developing countries in this relationship and this condition generates a pressure on these countries.

In this case, multinational corporations disguise in political structures and cause a decrease in the relationship between the government and the capital. Feeling the impacts of nation states in a negative way by actors in the market facilitates the corporation between the actors and non-governmental organizations. The reasons behind this corporation are the decrease in social execution by the government and the requirement of adopting not only an economical gain but also a social benefit. This process leads to the emergence of the term "dependent capitalism" and there exists an entirety of relation, in which multinational corporations and non-governmental organizations are dependent to each other, are affecting each other, and are generating power within the system. The cooperation provides advantages to each side in terms of external and internal market. The gradual consolidation of this relationship leads to providing the social assistance through a hybrid institution (which is the combination of a non-governmental organization and a multinational corporation). The reason why dependent capitalism mostly exists in developing countries is the institutional social responsibility perception which cannot be thought independent of political processes and in which sense of civil society does not improve, and the democracy is not internalized. Besides, this corporation, which is regarded as the starting point of the desire of interference of government to the multinational corporations, increases the effects of dependent capitalism in these countries. The administration failures and vacancies in these countries lead to the need for non-governmental organizations and to the functionality of these organizations in these regions. The dominant negative effects of crisis in the developing countries lead to the preference of non-governmental organizations for a cooperation.

The cooperation between a multinational corporation and a non-governmental organization is defined as a process of creating reciprocal value in terms of each side. It

is seen that these sides act as a single institution in this value-creation process rather than two different institutions. They are regarded as hybrid institutions which maintain their operations in accordance with their mutual benefits. The term “dependent capitalism” refers to a system, in which the non-governmental organizations and the multinational corporations look after their mutual benefits to maintain their existence and in which they unify their strengths, influences the whole world.

ÖNSÖZ

Uzun soluklu olan tez çalışmam lisans ve yüksek lisans öğrenimimde bana destek olan ve bundan sonraki evrelerde de aynı iyi dileklerle ve sabırla destek olacaklarına inandığım pek çok kişinin emeğiyle ortaya çıktığını söyleyebilirim. Lisans yıllarından başlayarak yüksek lisans eğitimi ile daha da gelişen sorgulama ve araştırma yönüm tez çalışması ile daha da genişleyerek olayları farklı boyuttan ele alma yeteneğini bana sunmuştur. Akademik alanda ilerlemek isteyen her birey için önemli olan bu aşamada bana bu fırsat tanıyan, güven ve destek veren tez danışmanım Dr. Öğr. Üy. Erdem Turgan'a çok teşekkür ederim. Tez konusunun belirlenmesinde yol göstererek sabırlı, anlayışlı ve teşvik edici yaklaşımlarıyla önemli katkılar sağlayan, araştırmanın her aşamasında gerekli bilgilere ulaşma fırsatı sunan hocama tekrar teşekkürlerimi sunarım.

Hayatımın her anında cesaret veren ve gülüşlerini esirgemeyen kardeşlerim Enes ve Zümra'ya teşekkür ederim. Son olarak hayatım boyunca benden sevgilerini ve desteklerini esirgemeyen, bugünlere getirerek tüm imkanları sağlayan, bana kendimi hep güçlü hissettiren annem Nurten Özten ve babam İrfan Özten'e sonsuz teşekkür ederim.

Mayıs, 2019

Melda Özten

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖZET.....i

ABSTRACT.....iii

ÖNSÖZ.....v

İÇİNDEKİLER.....vi

TABLOLAR LİSTESİ.....xi

ŞEKİLLER LİSTESİ.....xii

KISALTMALAR.....xiii

GİRİŞ.....1

BİRİNCİ BÖLÜM

KÜRESELLEŞME VE ÇOK ULUSLU ŞİRKETLER

1.1. KÜRESELLEŞME SÜRECİ VE KÜRESEL AKTÖRLER.....3

1.1.1. Küreselleşmenin Tarihsel Gelişimi.....3

1.1.2. Küreselleşmeyi Etkileyen Faktörler.....5

1.1.3. Küreselleşme Sürecinin Aktörleri.....7

1.1.3.1. Devlet.....7

1.1.3.2. Uluslararası Örgütler.....11

1.1.3.3. Sivil Toplum Örgütleri.....13

1.1.3.4. Çok Uluslu Şirketler.....15

1.2. ÇOK ULUSLU ŞİRKET KAVRAMI, YATIRIM TÜRLERİ VE ETKİLERİ.....16

1.2.1. Çok Uluslu Şirket Kavramının Tanımlanması.....16

1.2.2. Çok Uluslu Şirketlerin Özellikleri.....19

1.2.3. Çok Uluslu Şirketlerin Tarihsel Gelişimi.....21

1.2.3.1. Ülkelerarası Ticaret Dönemi.....23

1.2.3.2. Sömürgecilik Dönemi.....25

1.2.3.3 Ayrıcalıklar Dönemi.....26

1.2.3.4. Uluslararası Dönem.....28

1.2.4. Çok Uluslu Şirketlerde Yatırım Türleri.....30

1.2.4.1. Portföy Yatırım.....31

1.2.4.2. Doğrudan Yabancı Yatırım ve Türleri.....32

1.2.4.2.1. Yeşil Alan Yatırımları (Greenfield Investments).....34

1.2.4.2.2. Kahverengi Alan Yatırımları (Brownfield Investments).....35

1.2.4.2.3. Şirketler arası Satınalmalar ve Birleşmeler (Mergers and Acquisitions).....35

1.2.4.2.4. Uluslararası Ortak Girişimler.....36

1.2.4.2.5. Dikey Yatırımlar.....37

1.2.4.2.6. Yatay Yatırımlar.....37

1.2.4.3. Diğer Yatırımlar.....37

1.2.4.4. Portföy ve Doğrudan Yabancı Yatırım Arasındaki Farklar.....38

1.2.5. Çok Uluslu Şirketlerin Etkileri.....41

1.2.5.1. Ev Sahibi Ülke Açısından Olumlu Etkileri.....43

1.2.5.2. Ev Sahibi Ülke Açısından Olumsuz Etkileri.....45

1.2.5.3. Kaynak Ülke Açısından Olumlu Etkileri.....47

1.2.5.4. Kaynak Ülke Açısından Olumsuz Etkileri.....48

İKİNCİ BÖLÜM

GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER İLE ÇOK ULUSLU ŞİRKETLER ARASINDAKİ İLİŞKİLER VE GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERİN KÜRESELLEŞME KAPSAMINDA DEĞİŞİMİ

2.1. GELİŞMEKTE OLAN ÜLKE KAVRAMI.....50

2.2. GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERİN SINIFLANDIRILMASI.....52

2.2.1. Dünya Bankası (WB)'na Göre Gelişmekte Olan Ülkelerin Sınıflandırılması.....53

2.2.2. Uluslararası Para Fonu (IMF)'na Göre Gelişmekte Olan Ülkelerin Sınıflandırılması.....53

2.2.3. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP)'na Göre Gelişmekte Olan Ülkelerin Sınıflandırılması.....54

2.2.4. Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD)'ne Göre Gelişmekte Olan Ülkelerin Sınıflandırması.....57

2.3. GELİŞMEKTE OLAN ÜLKE İLE ÇOK ULUSLU ŞİRKETLER ARASINDAKİ BAĞLANTI.....58

2.3.1. Gelişmekte Olan Ülkelerin Yabancı Sermaye İhtiyaçlarının Nedenleri.....59

2.3.1.1. Yurtiçi Tasarruflarının Yetersizliği.....59

2.3.1.2. Dış Ticaret ve Ödemeler Dengesi Açığı.....60

2.3.1.3. Dış Borçların Geri Ödenmemesi.....61

2.3.1.4. Yüksek Bütçe Açıkları ve Kamu Finansmanı Sorunu.....62

2.3.1.5. Kalkınma İçin Gerekli Büyük Ölçekli Yatırımların Finansman Sorunu.....63

2.3.1.6. İstihdam Sorunu.....63

2.3.1.7. Sermaye Kaçışı Tehdidi.....65

2.3.1.8. Teknolojik Açık Sorunu.....68

2.3.2. Gelişmekte Olan Ülkelere Yapılan Doğrudan Yabancı Yatırımlar.....68

2.3.3. Gelişmekte Olan Ülkelere Yapılan Portföy Yatırımları.....76

2.4. GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERİN KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE YAŞADIĞI DEĞİŞİM.....78

2.4.1.Ulus Devlet-Küresel Sermaye Çatışması.....78

2.4.2. Kamu Mülkiyetlerinin Azaltılması: Özelleştirme.....80

2.4.3. Uluslararası Örgütlerin Değişen Rolleri.....82

2.4.4. Eşitsizlik.....83

2.4.5. Nüfus Değişimi.....85

2.4.6. Kültürel Değişim.....86

2.4.7. Ekolojik Değişim.....87

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇOK ULUSLU ŞİRKETLER AÇISINDAN SOSYAL YARDIM, SOSYAL SORUMLULUK VE SİVİL TOPLUM ÖRGÜTLERİ İLE İŞBİRLİĞİ ÖRNEKLERİ

3.1. BAĞLI KAPİTALİZM KAVRAMI.....89

3.2. KÜRESELLEŞME SÜRECİYLE SOSYAL UYGULAMALARIN DEĞİŞİMİ.....94

3.2.1. Sosyal Yardım Anlayışının Değişimi.....96

3.2.2. Sosyal Hizmet Anlayışının Değişimi.....98

3.2.3. Sivil Toplum Kuruluşu İlişkisi.....99

3.3. DEVLET KAVRAMININ DÖNÜŞÜMÜ ve SİVİL TOPLUM İLİŞKİSİ.....101

3.4. ÇOK ULUSLU ŞİRKETLERDE KURUMSAL SOSYAL SORUMLULUK KAVRAMI.....104

3.5. ÇOK ULUSLU ŞİRKETLER ile SİVİL TOPLUM ÖRGÜTÜ ARASINDAKİ İŞBİRLİĞİ ve ÖRNEKLER.....107

SONUÇ.....113

KAYNAKÇA.....115

TABLOLAR LİSTESİ

Sayfa No.

Tablo 1.1. Doğrudan Yabancı Yatırımlar ile Yabancı Portföy Yatırımların Karşılaştırılması.....40

Tablo 1.2. Çok Uluslu Şirket Faaliyetleriyle İlgili Lehte ve Aleyhte Görüşler.....42

Tablo 2.2. Dünya Üzerinde Doğrudan Yabancı Yatırım Girişleri (1970-2017).....70

ŞEKİLLER LİSTESİ

Sayfa No.

Şekil 1.1. Şirketlerarası Satınalmalar ve Birleşmeler (1997-2015).....36

Şekil 2.1. Gelişmekte Olan Ülkelerin Sermaye Hareketleri (2000-2016).....67

Şekil 2.2. Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Girişi (1980-2017) (Milyon Dolar).....74

Şekil 2.3. Gelir Grubuna Göre Sınıflandırılmış Ülkeler Arasındaki Gelir Açığı (Dolar Cinsinden SPG Yöntemine Göre).....84

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AGÜ	Az Gelişmiş Ülkeler
BM	Birleşmiş Milletler
ÇEV.	Çeviren
ÇUŞ	Çok Uluslu Şirketler
DB	Dünya Bankası
DER.	Derleyen
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
DYY	Doğrudan Yabancı Yatırım
GOÜ	Gelişmekte Olan Ülkeler
GÜ	Gelişmiş Ülkeler
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
GSYH	Gayri Safi Yurt içi Hasıla
HDR	İnsani Kalkınma Raporu
IGR	İnsani Gelişme Raporu
ILO	Uluslararası Çalışma Örgütü
IMF	Uluslararası Para Fonu
KSS	Kurumsal Sosyal Sorumluluk

NO.	Numara
OECD	Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
SGP	Satın Alma Gücü Paritesi
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Birliği
STK	Sivil Toplum Kuruluşu
UNDP	Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
S.	Sayfa
YY.	Yüzyıl

GİRİŞ

1970'li yıllardan itibaren küreselleşme olgusunun gelişimi hızlanmış ve tüm dünya ekonomileri birbirine entegre olmuştur. Sermaye üzerindeki tüm kısıtlamaların kaldırılması mali sermayenin üretken sermaye karşısında güç elde etmesine neden olmuştur. Finansal piyasaların oluşumu ile sistemde çok hızlı bir dönüşüm yaşanmış ve çok uluslu şirketler bu sürecin en önemli unsuru haline bürünmüştür. Sermaye akımlarının denetimsiz ve serbest ilerlediği bu dönemde sermaye hareketlerinin daha çok gelişmiş ülkeler arasında olduğu görülmektedir. Ancak 1980 sonrasında çok uluslu şirketlerin sermaye yatırımlarının daha çok gelişmekte olan ülkeler üzerinden devam etmesi sermaye hareketlerinin hız kazanmasına neden olmuştur. Gelişmekte olan ülkelerin tasarruflarının yetersiz olması, büyümelerin finanse edilmesi için güvenilir yatırım olan doğrudan yabancı yatırımın ilerleyişi ve bu ülkelere yönelim nedenleri önem taşımaktadır. Bu sürece aracılık eden çok uluslu şirketler önemli bir rol üstlenmiş olmaktadırlar.

Devletin sosyal alanlardan çekilmesi ve şirketlerde kurumsal sosyal sorumluluk kavramının gelişimi ulus üstü kurumların sosyal yardım alanındaki işbirliğinin başlangıç noktasını oluşturmuştur. Sivil toplum örgütlerinin gelişimi ve yeterlilikleri hangi ülkelerde ne boyutta var oldukları bu süreci yönlendiren ve araştırılması gereken önemli bir faktördür. Kurumsal itibarın sağlanmasındaki ve eksikliklerin giderilmesinde en etkili yöntem olan işbirlikleri araştırılarak bağlı kapitalizm kavramı açıklanmaktadır.

Bu çalışmada bağlı kapitalizm kavramının tarihsel gelişimi araştırılarak çok uluslu şirketin kimlik değişimi incelenmektedir. Kurumsal sosyal sorumluluk bilinci taşıma amacı altında sivil toplum örgütü kimliği kazanan çok uluslu şirketlerin işbirliği içinde kazandığı avantajlarının araştırılması ve bağlı kapitalizmin niçin gelişmekte olan ülkelerde daha fazla varlık gösterdiğine yönelik sorulara ışık tutması amaçlanmaktadır.

Çalışmamızın birinci bölümde küreselleşme süreci ve aktör oluşumu incelenerek çok uluslu şirketin kavramsal gelişimi sorgulanmıştır. Çok uluslu şirketlerin tarihsel gelişimi içerisinde yaşadıkları dönüşümle birlikte yaptıkları yatırımlar ve türleri incelenerek sistem içerisinde küreselleşme sürecine etkileri incelenmiştir.

İkinci bölümde, gelişmekte olan ülkelerin çok uluslu şirketler ile ilişkisi incelenirken, uluslararası örgütlerin tarafından belirlenen gelişmişlik düzeylerin hangi kriterler dahilinde ele alındığı belirlenmektedir. Ayrıca gelişmekte olan ülke kavramının tanımı yapılarak ülkelerin yabancı sermayeye ihtiyaçlarının nedenleri tartışılmaktadır.

Üçüncü bölümde, bağlı kapitalizm kavramının oluşumu ve sivil toplum örgütleri ile çok uluslu şirketler arasında nasıl bir işbirliği olduğu incelenmektedir. Çok uluslu şirketlerin sivil toplum kuruluşu ile tarafların elde ettikleri faydalar değerlendirilmektedir. İşbirliğinin aşamaları ve faydalarının yanında zararların varlığı da incelenerek, devletin bu süreçteki dönüşümünün yaşanılan bu ilişkiye etkileri değerlendirilmiştir.

Son olarak sonuç kısmında ise, bağlı kapitalizm kavramının oluşumu ve oluşumuna etki eden faktörler değerlendirilerek kavramın gelişmekte olan ülkelerde yarattığı olumlu-olumsuz etkilere ulaşılmıştır. İşbirliği sürecinde çok uluslu şirketler ve sivil toplum örgütlerinin elde ettiği avantajlar, aktörler arası güç ve bağımlılık ilişkileri değerlendirilerek tarafların ayakta kalma yolu olan bağlı kapitalizm kavramı uzun vadede aktörlüklerini güçlendiren, etkinliklerini arttıran bir konumu çok uluslu şirketlere sunmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.KÜRESELLEŞME VE ÇOK ULUSLU ŞİRKETLER

1.1. KÜRESELLEŞME SÜRECİ ve KÜRESEL AKTÖRLER

1.1.1. Küreselleşmenin Tarihsel Gelişimi

Küreselleşme kavramı, herkes tarafından kabul edilen net bir tanımı bulunmamakla beraber, farklı anlamlar yüklenmektedir. Bunun nedeni küreselleşme kavramının ekonomik, siyasi ve sosyo-kültürel bağlamda ele alınmasıdır. Bu kavram ayrı anlamlara bürünerek tek yanlı bakış açılarını yansıtmaktadır. Belli bir alanda uzmanlaşan bireyler, uzmanlaştığı alandaki bakış açısını yansıtmasından dolayı bu durum küreselleşme kavramın net tanımlanmasına engel teşkil etmektedir. Bu süreç küreselleşme kavramının çok yanlı olarak incelenmesi gerekliliğini oluşturmaktadır.

Küreselleşme kavramının kendine özgü dinamikleri bulunmakta ve bu dinamiklerden negatif veya pozitif açılardan etkilenmektedir. Bilgi, teknoloji, ulaşım, üretim ve pazarlamanın küresel boyutlarda etkinliklerini sürdürmeye başlamaları ile dünyada küresel bir düzlem yaratılmıştır. Geride kalan geleneksel düşünce yapıları, yerini bireysel liberalizme bırakarak yeni bir dünya düzeni oluşturmuştur.

Küreselleşme kavramının tanımına bakılacak olursa B. Saraçoğlu'nun belirttiği üzere "Küreselleşme" ya da "globalleşme" ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda yerleşmiş yargıların ve kurumsal yapıların ülkelerin sınırlarını aşarak dünyaya yayılması ve böyle bir boyutta kabul görerek ilgili alanlarda tüm dünyaca benimsenen normların ortaya çıkma süreci olarak tanımlanabilir.[1]

Diğer bir tanımlama ise, "Küreselleşme"nin "pazarların evrenselleşmesi" anlamına geldiği, yani pazarın bütün boyutlarıyla azami ölçüde yayılmasıyla uyumlu görünen kültür, davranışlar ve ihtiyaç sıralamaların, içinde toplumsal düzenin yeniden bölünebildiği alanların her birinde yayılmasına gönderme yaptığı varsayılır.[2]

[1] Bedriye Saraçoğlu, **Küresel Krizler ve Türkiye İhracatının Geleceği,** İgeme Yayınları, 1999 Haziran, s.20
[2] Luciano Gallino, **Küreselleşme ve Eşitsizlik,** Durdu Kundakçı(çev.), Dost Kitapevi Yayıncılık, Ankara, 2012, s.23

Uluslararası Para Fonu eski başkanı Stanley Fischer'e göre küreselleşme ülke vatandaşının 50 yıl önce yapamadıklarını şu anda yapabilmesidir. Örneğin, başka ülkenin ürünlerini tüketmek, başka bir ülkede yatırım yapmak, başka ülkeden gelir elde etmek, başka ülkedeki ekonomik gelişmelerin kendilerini de etkilediğini bilmek ve bu gelişmelerden haberdar olmaktır. [3]

Küreselleşme olgusu geçmişte yaşanan ve dönüşerek günümüze kadar devam eden bir süreçtir. Ancak iki farklı evrede, şekil değiştirerek ilerlemiştir.

Birinci evresi, 1870- 1914 yılları arasında yaşanarak ortak bir pazar alanı kurulmuştur. Endüstriyel devrimle beraber enerji, demiryolu, gemi üretimi gibi alanlarda gelişme yaşanarak ticaretin önündeki engeller azalmıştır. İş gücü hareketliliğin üzerinde de engeller bulunmadığından, iş gücü gelişmiş ülkelerde toplanarak ucuz iş gücü yaratılmıştır. Bu süreç, daha fazla yatırım ve sermaye birikimini beraberinde getirmiştir. 1914'te birinci dünya savaşının başlamasıyla küreselleşme süreci hızını kaybetmiştir.

İkinci evre ise, 1914'te başlamıştır. Ancak bu dönemlerde dünya savaşları ve büyük buhran nedeniyle küreselleşmenin dinamiklerini kaybettiği görülmektedir. Korumacılık ve milliyetçilik eğilimleri dengeleri bozarak çıkar çatışmalarına neden olmuştur. 1945 sonrası serbest piyasa ilişkileri tekrar hakimiyet kazanarak, küreselleşme sistemi yeniden tanımlanmıştır. Hizmet sektörünün öne çıkması, alt yapının güçlenmesi, bankacılık piyasasının gelişmesi küreselleşmeyi güçlendirerek katkı sağlamıştır. Küreselleşmenin kronolojisine baktığımız zaman, 1970'li yılların önem arz ettiği görülmektedir. Bretton Woods sistemin çöküşü ve akabinde ABD, Japonya ve İngiltere'nin kısıtlamalarını kaldırması küreselleşmeyi etkileyen en önemli olaylardan olmuştur. İkinci evrede küreselleşmenin tekrar hızlanmasının en önemli sebebi ise, Berlin duvarının yıkılması ile SSCB'nin çöküşüdür. ABD bu süreçte güçlenmesi ile dünya dengeleri değişerek, küreselleşme kavramı farklı boyutlar kazanmıştır.

Küreselleşmenin tarihsel gelişimi, pek çok insan tarafından farklı olaylara bağlanarak açıklamaktadır. Ancak kısa dönemlerle ifade edilirse, birinci dünya savaşına

[3] Steve Rogel**, When Globalization Strikes Home:Encouraging Business to Grow**, Vital Speechs of the Day, 2003, s.294

kadar gelişme kaydeden küreselleşme süreci var olmaktadır. 1914-1945 yılları arasında durgunluk hatta gerileme dönemi hakim iken, 1980 ve 1990 yıllarında küreselleşme süreci farklı boyutlara ulaşarak etkinliklerini zirvelerde gerçekleşmiştir.

1.1.2.Küreselleşmeyi Etkileyen Faktörler

Küreselleşme süreci, birden fazla kökü bulunan çok boyutlu incelenmesi gereken bir süreçtir. Süreci hızlandıran ve etkileyen tüm faktörler değerlendirilerek sadece ekonomik açıdan değil, siyasi ve sosyo-kültürel faktörlerde incelenmelidir.

Ekonomik açıdan etkileyen faktörlere bakılacak olursa, teknolojinin gelişimi ve piyasaların birbirine entegre olması küreselleşme sürecinde etkin rol oynamıştır. Bu süreçte uluslararası örgütlerin aktifleşmesi ve aktör olarak etkinliklerini sürdürmesi önemli bir unsurdur. Ekonomik küreselleşmenin oluşumundaki faktörlerin en önemlilerinden biri, serbest ticaret normlarını bütün dünyada egemen kılmayı amaçlayan GATT müzakereleri ve taraf ülkelerin onayıyla 1995'te yürürlüğe giren Dünya Ticaret Örgütü'dür.[4] Bütünleyici kuralların oluşturulması ve sınırların kaldırılması üzerine, ülkelerin küresel sürece entegre olmaları kolaylaştırılmıştır. Ekonomik açıdan, doğrudan yabancı sermayenin önem kazanması küreselleşmenin hızını arttıran diğer önemli bir faktördür. Bu süreç, çok uluslu şirketleri dolaylı olarak aktörleştirerek küreselleşmeye yeni boyutlar kazandırmıştır. Ayrıca şirketler üretimin de uluslararası alanda yayılmasını sağlamışlardır. İletişim, finans sektöründe yaşanılan gelişmeler de dünya ticaretinin gelişmesine aracılık etmişlerdir. Ancak rekabet ortamının artması ile ürünlerin miktarında artış yaşanmış ve çeşitliliği artmıştır. Bu da ürünlerin yaşam süresini kısaltarak daha az kaliteli ve daha düşük maliyetli ürünlerin topluma sunulması neden olmuştur. Bu gelişmelerin tamamına bakıldığında, ekonomik kâr endeksli bir sistemin geliştiği, devamında ise adaletsizliği ve eşitsizliği getiren bir sistemin oluştuğu görülmektedir.

Küreselleşmeyi etkileyen siyasal faktörlere bakılacak olursa, oluşan yeni sistemin temelinde, siyasal otoritenin etkinliklerini diğer aktörlere devri ile değerlerin farklılaşması kavramı bulunmaktadır. Özellikle bu süreci hızlandıran SSCB'nin yıkımı ile tek taraflı bir dünya sistemine geçilmiştir. Ülkeler, bilgi paylaşımın tekleştirerek

[4] Oya Aytemiz Seymen, Tamer Bolat**, Küreselleşme ve Çok Uluslu İşletmecilik**, Nobel Yayıncılık, 2005, s.34

herkesin kabul ettiği bir demokrasi anlayışını sisteme entegre etmişlerdir. Küreselleşme süreci tam da bu aşamada ulus devletin karar alma sitemini zayıflatarak ulus üstü devlet sistemine katkı sağlamaktadır. Yeni sistem doğrultusunda sermaye hareketlenerek ulusa bağımlılığını azaltılmış ve aktörler nereye ya da hangi alana yöneltilirse o alana doğru hareket eden sermayeyi oluşturmuştur. Bu süreçle birlikte bir bölgede oluşan yapısal problemler diğer ülkeleri de etkilemekte ve siyasi küreselleşmeyi hızlandırmıştır. Sınırların ortadan kalkması ve ekonomilerin bütünleşmesi ile sermaye ve kamu finansmanı kontrolü alanlarında devleti arka planda bırakmaktadır. Kontrollerin azalması ulus devletin egemenliğinin tartışılmasına neden olmaktadır. Ulus devlet kavramının dönüşümün bazı görüşler tarafından olumlu etki yaratacağı belirtilirken, bazı görüşlerin ise olumsuz etkiler yaratacağı belirtilmektedir. "Dünyada ortak bilginin kullanımı ve paylaşımı arttıkça , pek çok zıtlık ve çatışmanın da çözümlenebileceğine inanılmaktadır"[5] şeklinde yorumlanarak küreselleşme kavramının olumlu yönlerine dikkat çekilmiştir. Diğer bir görüş tarafından ise, sermaye hareketlerinin ulusa bağlılığının kalmadığını ifade etmekle beraber, "ulus devletler artık kendi sınırları dahilindeki ekonomik faaliyetleri ve istihdam düzeylerini etkileyemez duruma gelmişlerdir" [6] şeklinde küreselleşmenin olumsuz yönlerine dikkat çekilmiştir.

Küreselleşmeye sosyo-kültürel açıdan etkilerine bakıldığında, coğrafi sınırların ortadan kalkmasıyla ortak bir amaç doğrultusunda ilerleyen bireyler ve toplumlar var olmaktadır. Bu süreçte bilgi akışının da hız kazandığı görülmektedir. Ülkeler arası bilgi paylaşımında, bilgiyi tekleştirerek ülkelerin aynı amacı taşımasına neden olurken, ekonomik ve kültürel bağımlılığı da ardında getirmektedir. Küreselleşme tek kültür oluşumu ortaya çıkarak az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ihtiyaç duyacağı kaynak transferini de etkilemiştir. Ulusal olan maddi ve manevi değerler sınırları aşarak, dünya ölçeğinde bir dönüşüm süreci yaşamaktadır. Kültürler arası etkileşim yaşanıldığında, her zaman olumsuz sonuçlar doğmayabilir. Bir kültürün diğer kültürden baskın olmadığı durumlar kültürel zenginlik yaratabilmektedir. Ancak kültürün aşındırmaya başladığı noktada ulusal kültür erimektedir. Smith bu süreci "küreselleşme sürecinde, kültürler değişime zorlanırken, birbiriyle tezat oluşturacak şekilde, önce yerel farklılıklar ortaya

[5] Serter Nur, **Giydirilmiş İnsan Kimliği**, Der Yayınları, İstanbul, 1996, s.152
[6] Paul Hirst, Grahame Thompson, **Küreselleşme Sorgulanıyor**, Çağla Erdem, Elif Yücel(çev), Dost Kitabevi, Ankara, 1998, s.209-210

çıkarıp eski kültürler parçalanarak yeni biçimlere sokulmakta"[7] şeklinde ifade etmiştir. Ekonomik ve sosyal açıdan küreselleşme süreciyle beraber ulusal kurumların uluslararası kurumlar karşısında var olamamaktadır. Bu durum uluslararası kurumlar içinde yer alma zorunluluğu oluşturmuştur.

Dünyada kitlesel olarak yeni alışkanlıklara yönelim oluşması ekonomik ve kültürel boyut ile yakından ilişkilidir. Sermayenin serbestleşmesi ile pek çok şirket kâr ve hedef kit odaklı ilerleyerek dünya pazarında yer elde etmiştir. Bu süreç insanlara yeni alışkanlıklar kazandırmış ve medya aracılığıyla tüketici davranışlarını dönüştürmüştür. İletişim ile mesafelerin yakınlaştığı bu süreçte değişim kaçınılmazdır. Ancak milli kültürlerin aşınması çatışmayı da beraberinde getirmektedir.

1.1.3 Küreselleşme Sürecinin Aktörleri

1.1.3.1. Devlet

Küreselleşme kavramının oluşumuyla ulus devlet kavramlarında yaşanan değişim birlikte, pek çok alanda etkin olan devlet artık sistemin hem içinde hem de dışında yer alan konumda bulunmak zorunda kalmıştır. Küreselleşmenin getirdiği yenilikler ekonomik, siyasal ve kültürel açıdan ulus devlete, olumlu ya da olumsuz etkilerde bulunmuştur. Ekonomik rekabetin tüm dünyayı sardığı yeni sistemle, ülkeler arası çatışmalar meydana gelmiştir. Serbest piyasa ekonomisinin yaygınlaşması ulus devleti, oluşan setin arkasında bırakarak, etkinliklerini azaltmıştır. Bu süreçte, hükümetlerin kendi ekonomilerinin, kontrollerinden çıkmasına neden olmuştur. Döviz kurları birbirlerine bağlanarak ve ulusallıktan çıkmıştır.

Günümüzde devlet kavramı daha fazla sorgulanan bir kavram haline bürünmekle birlikte, çok aktörlü bir süreçle beraber etkinliklerini sürdürmektedir. Küreselleşme kavramıyla, devlet bir engel olarak görülerek, küresel aktörlerin yönlendirmelerine açık ve düzenleyici bir devlet konumuna getirilmek istenilen bir kavram haline gelmiştir.

[7]Anthony Smith, **Küreselleşme Çağında Milliyetçilik**, Derya Kömürcü(çev), Everest Yayınları, İstanbul, 2002, s.6

Küreselleşme süreci, ulus devletin ekonomik, siyasi ve sosyal anlamda özellikle problemleri çözemeyeceği alanda, bu problemlerin devamını da getirmiştir. Bu süreçte örgütlenmeler oluşmuş ve güçlenmişlerdir. Bu durum ulus devletin egemenliğine darbe yapmış ve aşındırmıştır.

Sosyo-kültürel boyutta bakıldığında, küreselleşmenin etkinleşmesiyle gelir dağılımında adaletsizlik meydana gelmesi ulus devletin en büyük sorunlarından biri haline gelmiştir. Ülkeler arası gelir dağılımında ise, batılı ülkelerin yüksek refah yaşanması ancak güney yarım kürede refah seviyesinin çok düşük olması, göç konusunu gündeme getirerek, sorunların çözemediği noktada ulus devlet uluslararası örgütlerle işbirliğine gitmiş ve haklarından feragat etmek zorunda kalmıştır. Bu süreç ulus devleti arka planda bırakarak hakimiyetini azaltmıştır.

Siyasal açıdan etkileri ise, kontrollerin azaltılması, vergi uygulamalarının değişmesi ve ticaretinde serbestleşmesiyle birlikte, ulus-devletler küreselleşmenin yaygınlaşmasında önemli etkilerde bulunmuşlardır. Küreselleşmeye pek çok alandan itirazlar gelse bile yabancı sermayenin cazibesi neo-liberal politikaların uygulanmasına engel olamamıştır. Bununla birlikte, demokrasinin pek çok ülkede kabul edilmesinden sonra serbest piyasa ekonomisi gelişmekte olan ülkelerin vazgeçilmez olmuştur. Devletler küreselleşme sürecinde etkinsizleşerek büyük şirketler bu sürecin aktörleri haline bürünmüşlerdir. Ulus devlet kavramının da yavaş yavaş etkinliğini yitirdiği kapitalistleşme döneminde devlet hem sistemin bütünleyici parçası hem de sistemdeki engel olarak görülmektedir. Uluslararası sermaye, ulus devletin yerini almak için sadece sermaye değil iktidar anlamında da temelleri atmak zorunda kalmıştır. Çelişki oluşturan diğer bir unsur ise kapitalizmin kurumsallaşması için devlet iktidarının bulunma zorunluluğudur. Çünkü emek gücü oluştururken ve sermayenin kullanım alanları yaratılırken devlet teşvikleri var olmalıdır. Bu süreçte yeni bir dünya hiyerarşisi kurulmaktadır ki oluşan bu çatışmanın aktörlerinden olan çok uluslu şirketler, yaşanılan bu savaşta başarılı oldukları apaçık bir gerçektir. Ancak sistemin sürekliliğin sağlanması ancak denetimle mümkün olmaktadır.

Küreselleşmenin ortaya çıkardığı ulus devletin etkinliği azalsa da halen sistemin önemli aktörlerindendir. Dünya düzeni açısından ulus devlet zararlı görülse de bu düzenin kurulmasına da destek veren en önemli aktörlerden biri olarak var olmaktadır.

Küreselleşmenin tarihsel gelişimini devlet-birey-toplum açısından etkilerini örneklendirmek gerekirse, 1929 yılından başlayarak etkinliklerini sürdürmüş refah devlet anlayışı bulunmaktaydı. Bu anlayış serbest piyasa ekonomisinin başarısız olacağı varsayımına dayandırılmış ve bu başarısızlığı ortadan kaldırılması amaçlanmıştır. İkinci dünya savaşı sonrasında refah devlet anlayışı zirvelerde gezinerek tüm toplumu etkilemiştir. Keynesyen politikaların hakim olduğu refah devlet anlayışı 1970'li yıllarda sorunlar yaşamaya başlayarak, iflasa doğru yol almıştır. Sorunların ortaya çıkmasıyla birlikte refah devlet anlayışı toplumun ihtiyaç ve refahından ziyade bireylerin özel alanlarını ihlal ederek, kontrol altına almaya çalışmıştır. 1980'lerden itibaren bireylerde ve toplumlarda artan kaygılarla birlikte keynesyen politikalar zayıflayarak Yeni sağ fikirler görülmeye başlanmıştır. Özellikle ABD'de "Reaganizm" ve İngiltere'de "Thatcherizm" serbest piyasayı savunan Yeni sağ görüşün en önemli temsilcileri olmuşlardır. Bu iki temsilci refah devletin aşınmasına yol açmışlardır. Thatcher ve Reagan'ın görüşlerinin bu denli hızlı yayılmasının sebeplerine bakılacak olursa, Yeni sağ politikalarına güvenilirliğin artışı, medyanın Yeni sağ görüşe hakim olması, topluma olumlu yansıtması ve bu politikaların kurumsal destek görmesi olarak açıklanabilir. Küreselleşmenin de etkisiyle Yeni sağ görüş etkinliklerini arttırarak diğer devlet üzerinde hakimiyetini sağlamıştır. Başbakan Margaret Thatcher ve Başbakan Ronald Reagan'ın devlet yönetimleri ve krizlere karşı tutumları açısından ideolojik ruh ikizleri olduklarına dair tarihsel bir görüş birliği de söz konusudur ve bu iki isim ayrılmaz politik müttefikler olarak ifade edilir.[8] Bu iki iktidar, yeni oluşan akımla beraber daha çok özelleştirmeye dayalı politikalar izleyerek neredeyse tüm ulus devletlerde etkili olmuşlardır. İngiltere lideri Margaret Thatcher ve ABD lideri Ronald Reagan küreselleşmeyi destekleyerek, sermayenin önündeki engelleri kaldırarak kısa sürede ulus devlet etkinliği ve düşüncesinin önüne geçmiş ve Yeni Sağ düşünceyi egemen haline getirmişlerdir.

[8] Anthony Andrew Clark, **Were Margaret Thatcher and Ronald Reagan Inseperable Political Allies**?, History In The Making, Vol 2, No:2, 2013, s.21

Sovyetler birliğine bakıldığında, SSCB'nin ilk ve son cumhurbaşkanı olan Gorbaçov, siyasal sistemin liberalleşmesine destek vermiştir. Sovyet Birliğinin ve Gorbaçov'un bu dönemde serbest piyasa yanlısı olmasının sebebi batı ile sosyal, kültürel ve çok uluslu örgütsel açıdan yakınlaşmasıdır. Liberalleşmeye yönelik, Perestroika (Yeniden Yapılanma) ve Glastnost (Açıklık) politikalarının kabul edilmesini sağlamıştır. Bu çerçevede, özel teşebbüs formlarının yasallaştırılması yolunda radikal adımlar atılmıştır. Fiyatların arz ve talep şartları içinde belirlenmesi ve devlete ait mülklerin halka satılması yolunda kararlar alınmıştır. [9] Gorbaçov, Thatcher ve Reagan gibi liberal devlet modelini savunarak, uluslarını sisteme entegre etmeye çalışmıştır. Özel teşebbüsün önünü açarak, uluslararası örgütlerle iletişim kurmuştur. Hukuk devleti olma yönünde önemli adımlar atmıştır. Ancak Rusya cumhuriyetinin bağımsızlığını ilan etmesi üzerine Gorbaçov'un iktidarda kalması mümkün olmamıştır.

Türkiye açısından bakıldığında, liberal politikaların temsilcisi Turgut Özal olmuştur. Türkiye'de 1980'lere kadar liberalizm konusundan ciddi adımlar atılmamıştır. 1980'lerden itibaren liberal akımların etkisinden kurtulmak mümkün olmamış ve devletçilik modelleri terk edilerek, sınırların kaldırıldığı ve neo-liberal politikaların hakimleştiği küresel sisteme geçişin başladığı yıllar olmuştur. Bu neo-liberal politikalar, Dünya Bankası ve IMF tarafından uyum kredilerinin sunulmasıyla az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde uygulanma kolaylığı sağlamıştır. 1983'lerde Turgut Özal'ın iktidarda bulunduğu yıllar itibariyle Türkiye'nin yeni düzene entegre olması kolaylaştırılmıştır. Liberal politikalara geçiş aşamasında ticaretin artışıyla ülke ekonomisinin canlanması sağlansa da iç politikalarda aksaklık yaşanmış, enflasyon ve işsizlikte artış görülmüştür. Bu dönemlerde ekonomik liberalizm gerçekleşmiş ancak siyasi liberalizmin gerçekleştirilememiştir. Çünkü geleneksel yöntemlerden siyasi anlamda uzaklaşamayan bir Türkiye olarak devlet otoriter gücünün devamını sağlamıştır.

1980 öncesi dışa kapalı politikaların hakim olması, ithal ikameci politikaların uygulanması ve ithal mallara kotalar koyulmasıyla ülkedeki sanayi korunmaya çalışılmıştır. Devletin bu şekilde mal ve iş gücü piyasalarına kamu işletmeleri ve yatırım

[9] İsmail Özsoy, **Sovyet Sisteminin Çöküşünden Tarihî ve Evrensel Dersler**, Bilig Dergisi, Sayı: 39 , Güz / 2006, s.170

tercihleri aracılığı ile yoğun müdahalede bulunması 1977'den başlayarak ülkeyi döviz ve finansman krizine sürüklemiştir.[10] Türkiye bu dönemde dış kaynaklara ihtiyaç duyarak, IMF'nin ön koşullarını gerçekleştirmek zorunda kalmıştır. Bu süreç, Türkiye'nin kamu kuruluşlarının küçültülmeye ve serbest piyasa ekonomisine geçiş politikalarını uygulamaya odaklanmasına neden olmuştur. IMF ile imzalanan stand-by ve Dünya Bankası ile Yapısal Uyum kredilerine ilişkin anlaşmalar, askeri rejimin sağladığı güvenlikli ortamda dünya kapitalizmi ile bütünleşmenin ilk aşamalarını oluşturmuştur.[11]

1.1.3.2. Uluslararası Örgütler

Uluslararası örgütler, küresel sistemin yaygınlaşması için kurulan ve devletler arası ilişkileri şekillendirebilmek adına etkin şekilde faaliyette bulunan bölgesel veya uluslararası örgütlenmelerdir. DB (Dünya Bankası), IMF (Uluslararası Para Fonu), DTÖ (Dünya Ticaret Örgütü), Birleşmiş Milletler (BM) uluslararası örgütlere, OECD (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü) bölgesel işbirliği örgütlere ve Avrupa Birliği (AB) küreselleşme sürecinde etkin olan ulus-üstü örgütlere örnektir.[12]

Bu aktörler kendi amaçları doğrultusunda güç ve çıkar dengelerini oluşturmaktadırlar. Ayrıca aktörler, kendi amacı doğrultusunda hareket ederken diğer aktörlerinde hareketlenmesine neden olmaktadır. Oluşan sistemin sürekli değişmesi örgütlerin hareket alanlarının farklılaştırmakta ve ittifaklarını da değiştirmektedir.

Uluslararası örgütlerin temel işlevlerine bakıldığında, sistemin devamlılığını sağlayabilmek, sistemde oluşan dengesizlikleri ortadan kaldırmak ve çıkar çatışmalarını engelleyebilmektir. Ancak günümüzde bu örgütlere baktığımıza en önemli aktör olarak hareket etmek isteyen ve karar alan örgütler haline bürünmüşlerdir. Uluslararası örgütler amaçları ve yapıları bakımından kendine özgü kuralları uygulamalarıyla birlikte ortak kuralları da bulunmaktadır. Devletlerde bu süreçte içinde bulunduğu örgüt kurallarını uygulamak durumunda kalarak, özgürlüklerini kısıtlamak durumunda kalmaktadır.

---

[10] Erinç Yeldan, **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim ve Büyüme,** İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2001, s.38

[11] Fuat Ercan, **Sermaye Birikiminin Çelişkili Sürekliliği Türkiye'nin Küresel Kapitalizmle Bütünleşme Sürecine Eleştirel Bir Bakış**, Neoliberalizmin Tahribatı, Metis Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 21

[12] Nurcan Kutay, **Küreselleşme Sürecinde Çok Uluslu Şirketler Ve Yoksulluk Olgusu**, (Yüksek Lisans Tezi, T.C. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,2014), İstanbul, s.17

Ancak uluslararası örgütlerin koyduğu kuralları ülkelerin uygulamaması durumunda uygulanacak yaptırımların ülkeden ülkeye farklılık göstermesi, tartışılması gereken diğer bir konu olarak var olmaktadır.

Uluslararası örgütler pek çok alanda reformlar gerçekleştirebilmek adına çok sayıda ülkeye dış yardımlar vererek ekonomik, siyasi ve sosyal anlamda yardım verilecek ülkeye ön koşullar sunmaktadır. Bu durum örgütlere kuşkusuz pazarlık yapabilme gücü vermektedir. Bu durum doğrultusunda uluslararası örgütler doğrudan veya dolaylı olarak politikaları etkilemektedirler. Diğer aktörlerle karşılaştırıldığında zorlayıcı politikaların bu aktörde daha yaygın olduğu görülmektedir. Süreç, küresel düzeyde aktarımı kolaylaştırmasından dolayı her zaman olumsuz karşılanmamaktadır. Uluslararası örgütler kamu politikalarının belirlenmesi sürecinde bilgi akışını hızlandıran mekanizmalar olarak işlev görmeye başladığından beri kararların oluşturulması açısından uluslararası arena ulusal arenanın alternatifi haline gelmiştir. [13]

Küreselleşmenin artışıyla beraber uluslararası örgütler, sistemler üzerindeki baskılarını arttırarak ve kendi planladığı politikaların uygulanması hızlandırarak dünya üzerindeki hakimiyetlerini arttırmışlardır. Bu süreç uluslararası örgütleri, pek çok yönden etkin ve aktör kılmıştır. İngiltere'nin, Avrupa Konseyi ve OECD tarafından bilginin sınır aşan hareketliliğinin düzenlenmesi, bilginin korunması ve işlenmesi konusunda hazırlanan uluslararası anlaşma metinlerine uygun tedbirleri almakta gecikmesi nedeniyle örgütlerden ihraç edilme riskiyle karşı karşıya bırakılması bunun güzel bir örneğidir.[14]

Kimi görüşlere göre, küreselleşme sürecini ve uluslararası örgütlerin hakimiyetinin artmasını olumlu görerek az gelişmiş ülkelerin gelişmesi için küreselleşmenin sürdürülmesi gerektiğini öne sürmektedir. Kimi görüşlere göre ise, küreselleşme sürecinde aktarım politikası sadece gelişmiş ülkeler arasında gerçekleştiğini ve bu süreçte bir kısım toplumun hep fakir kalacağını öne sürmektedir.

[13] Richard K. Common, **Convergence and Transfer: A Review of the Globalisation of New Public Management**, International Journal of Public Sector Management(9), 1998, s.71
[14] Colin J. Bennett, **What is Policy Convergence and What Causes It?**, British Journal of Political Science, 1991, s.228 Aktaran: İlker Haktankaçmaz, **Reform Transferinde Uluslararası Örgütlerin Rolü**, Cilt:6, Sayı:22, 2010, s.34

Uluslararası örgütlerin aktör olarak tutumlarındaki çelişkilerine bir örnek daha vermek gerekirse, IMF'nin kurulduğu andan beri Keynesyen düşünce esasını sürdürmekteydi. 1980'den itibaren Keynesyen düşünceyi tamamıyla reddederek Liberalizmi savunmaya başlamıştır. Ancak az gelişmiş ülkeleri serbest ticaret politikalarına yönlendirilirken, gelişmiş ülkelerin korumacı politikalarına IMF tarafından göz yumulmaktadır.

Bir aktör olarak uluslararası örgütler, anlaşmalar, ön koşullar ve daha pek çok mekanizmayı kullanarak kendi uygulamak istediği politikaları teşvik etmektedirler. Bu süreç örgütlere katılan ülkenin deneyimsiz veya deneyimli olmasına bağlı olarak değişkenlik göstererek ilerlemektedir. Bu da uluslararası örgütlerin aktör olmasını güçlendirerek, hakimiyetini her süreçte arttırmaktadır.

1.1.3.3. Sivil Toplum Örgütleri

Sivil toplum, uzun zamandır pek çok kişi tarafından tartışılan bir kavram olmakla birlikte gelişen ve değişen teoride dönüşümler yaşayarak, sivil toplum kavramına farklı anlamlar yüklenmiştir. Geçmiş dönemlere bakıldığında, devlet ile sivil toplum birbirlerinden ayrı tutulamayarak, birbirlerine hizmet eden araçlar olarak kabul edilmekteydi. Küreselleşmenin etkisiyle sivil toplum kavramında değişiklikler yaşanmış olmakla beraber bugün, çok farklı anlamlar yüklenen sivil toplum var olmuştur. Aristotales'e göre sivil toplum bireysel çıkarlardan bağımsız olarak tesis edilen ve belli kurallara göre yönlendirilen bir toplumdur ve bu toplum devletin iyiliği için çalışır. [15] Ancak günümüzde en genel tanımına bakılırsa, toplumsal sorunlara etkili ve uzun-dönemli çözüm bulma sürecine aktif olarak katılan ve bu temelde de siyasi aktörleri bu çözümleri yaşama geçirecek politikalar üretmeye yönlendirmek için çalışan farklı gönüllü örgütlerin devlet denetimi dışında kurduğu ortak alan" olarak tanımlanabilir. [16] Sivil toplum günümüzde gelişim ve ekonomik kalkınma açısından önemli bir aktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha önceki dönemlerde sivil toplum örgütleri, daha sığ bir alanda hizmet verirken bugün çok geniş bir alanda faaliyetlerini gerçekleştirmektedir.

[15] Ahmet Karadağ, **Demokratikleşme ve sivil toplum : Liberal Düşünce Topluluğu Örneği**, 2003, s. 48
[16] Keyman, E. Fuat "**Avrupa ve Türkiye'de Sivil Toplum",**
panel.stgm.org.tr/vera/app/var/.../avrupadaveturkiyedesiviltoplum.doc, E.T.29.09.2018

Küreselleşmenin de etkisiyle sivil toplum örgütleri, küresel bir nitelik kazanarak, sadece ulusal etkinlikler de değil, uluslararası etkinlikler de de faaliyetlerini sürdürmektedirler.

Sivil toplum kavramının küreselleşmesi ardında pek çok çelişkiyi de beraberinde getirmiştir. Sivil toplumun yelpazesinin genişlemesiyle birlikte diğer aktörler, sivil toplumu kendi çıkarları doğrultusunda kullanım avantajı elde etmişlerdir. Tabi bu süreç ekonomik, siyasi ve kültürel açıdan aktörlerin kendi çıkarlarını meşrulaştırarak, sivil toplum kavramında yepyeni bir dönüşüm sürecinin başlangıç noktasını sunmaktadır. Bu durumun temelinde, devlet-toplum çelişkisi içerisinde sivil toplum, pek çok alanda tartışılarak kavram çatışmasının içerisinde kendine bir yer edinmeye çalışmaktadır.

Sivil toplum örgütleri geçiş sürecine bağlı olarak, bireysel hak ve özgürlükler alanın en önemli aktörü konumundadır. Aynı zamanda sivil toplum, birey-toplum çelişkisi içerisindeki sorunların aktörü olarak ve toplumla devlet arasındaki sorunların giderilmesi, verimliliğin arttırılması anlamında en önemli köprü olarak anlamlandırılmaktadır. Ancak küreselleşmenin yaşandığı bu dönemde, serbest pazarların piyasada hakimiyetinin artması sivil toplum örgütlerin birey ve toplum ilişkisi içerisinde nerede konumlanacağı tartışmalarını da beraberinde getirmektedir. Aslında tam da bu süreçte, sosyal devletin etkisini yitirmesiyle, bireyler kapitalistleşmenin getirdiği olumsuzluklara karşı örgütlenme ihtiyacı hissetmektedirler. Gelişen yeni durumlarla beraber sivil toplumun günden güne gelişen bir seyir halini almıştır. Sivil toplum küreselleşmeyle birlikte, değişim ve dönüşüme girerek, daha profesyonel ve sisteme entegre bir hale bürünmüştür.

Sivil toplum örgütlerinin sayılarının özellikle 2. Dünya savaşından sonra arttığı görülmektedir. Sivil toplum örgütleri, uluslararası örgütlerin artışlarıyla paralel şekilde ilerlemiştir. İlerleyen dönemlerde ise uluslararası sivil toplum örgütleri verimli ve hızlı etkinlikler gerçekleştirmelerine rağmen çok uluslu şirketler karşısında daha etkisiz ve işlevsiz kalmışlardır. Küreselleşmenin etkisiyle birey- toplum-devlet çıkmazında sivil toplum örgütleri çok daha mütevazi kaynaklara sahip olduğundan çok uluslu şirketlerin gölgesinde kalmıştır. Olumlu ya da olumsuz çerçeveden incelendiğinde sivil toplum örgütleri küresel sistemin vazgeçilmez bir parçası olarak kabul edilmesi gereken bir gerçektir.

1.1.3.4. Çok Uluslu Şirketler

Devletler, şirketler, örgütler ve yapısal belirleyiciler sistemin bir bütününü oluşturmaktadır. Aktörlerin hepsi birbirine bağımlıdır bu sebeple bir kolunda yaşanan değişim tüm aktörleri etkilemektedir. Yaşadığımız küreselleşme sürecinde önemli araçlarından biri olan çok uluslu şirketlere bakıldığı zaman, şirketlerin bu süreci hızlandırdığını ve halen etkilerini sürdürdüğü görülmektedir. Samuel Huntington küreselleşme kavramını: "Bireyler, şirketler, hükümetler, sivil toplum örgütleri ve diğer oluşumlar arasındaki uluslararası etkileşimlerde büyük bir artış; küresel yatırım, üretim ve pazarlama yapan çok uluslu işletmelerin artması ve boyutlarının büyümesi; uluslararası organizasyon, rejim ve düzenlemelerin artması" şeklinde ifade etmektedir.[17]

Ülkelerin iç piyasalarda doyuma ulaşması dış piyasalara açılma istediğini de toplumda var etmiştir. Bu durum küreselleşme sürecini hızlandırarak tüm dünyaya yayılmasına sebep olmuştur. Uluslararası etkinliklerini arttıran şirketler, dış pazardaki işlevlerini de arttırarak daha fazla kâr amacı gütmüşlerdir. Aynı zamanda şirketler üretimi standartlaştırılmış ve maliyetlerini de azaltarak çok uluslu şirketlere dönüşmüşlerdir. Küreselleşme sürecinde şirketler tarafından yaşanılan en büyük değişim yapıları olmuştur. Bu durumun temelinde ise tek bir pazar gibi serbestçe hareket etme arzusu yatmaktadır.

Çok uluslu şirketler küreselleşme süreciyle birlikte ekonomik, siyasal ve teknolojik anlamda ön planda durarak küreselleşme sürecinin en önemli aktörü olmuştur. Çok uluslu şirketlerin aktör olmasının ve aktörlük vasfının günümüze kadar devam etmesinin nedeni, yatırım yapılan ülkede sermaye birikimi, piyasadaki rekabet artışı, döviz girişi ve finansal piyasalarda olumlu etkiler yaratmasıdır. Bu süreçte ev sahibi ülkede yaratılan olumlu etkilerle beraber toplumun dönüştürülerek küreselleşme sürecine dahil edilmesi çok uluslu şirketin devamlılığına destek olmaktadır. Bu durum hem ev sahibi ülke hem de kaynak ülke açısından olumlu karşılanarak en risksiz yatırım türü olan

[17] Samuel Huntington, **Biz Kimiz: Amerika'nın Ulusal Kimlik Arayışı**, Aytül Özer(çev), CSA yayınları, İstanbul, 2004, s. 265

doğrudan yabancı yatırımlarda artışa neden olarak çok uluslu şirketlerin aktörlük rollerinin devamlılığı sağlanmıştır.

Küreselleşme sürecinin getirdiğini bu durumun devamında çok uluslu şirketler faktörlerini kullanarak girişimcilere, işçi örgütlerine ve diğer pek çok sosyal grubun küresel boyutta çalışmasına neden olmaktadır.

Gelişen teknolojiyle birlikte sermaye hareketleri de hız kazanmaktadır. Bilgisayara dayalı olarak gelişen ekonomik sistemlerle işlemlerin hacmi ve hızı artmıştır. Çok uluslu şirketler tam da bu noktada iletişimi daha kolay sağlayarak, dağıtımı geliştirerek ve ucuz etkileşimi kurarak küreselleşme sürecinde etkili aktör olmuşlardır.

1.2. ÇOK ULUSLU ŞİRKET KAVRAMI, YATIRIM TÜRLERİ VE ETKİLERİ

1.2.1. Çok Uluslu Şirket Kavramının Tanımlanması

Çok uluslu şirket kavramı sosyal ekonomik gelişmelere paralel olarak tartışmaların yoğun yapıldığı bir kavram haline gelmiştir. Hızla gelişen ve değişen teoride çok uluslu şirketlerin herkes tarafından kabul edilen bir tanımı olmaksızın, çok uluslu şirketlerin farklı özellikleri dikkate alınarak bu şirketler tanımlanmaya çalışılmıştır.

Çok uluslu şirket kavramının tanımı yapılabilmesi için, yaşanılan dönüşüm ve etkilendiği faktörler bağlamında ele alınarak çok boyutlu bir bakış açısıyla incelenmelidir. Bu şirketlerin günümüzdeki gelişim sürecini kavrayabilmek adına küreselleşme süreciyle birlikte incelenerek ekonomik, siyasi, sosyo-kültürel bağlamda etkileri ve dönüşümleri ele alınmalıdır.

Uluslararası şirketler küreselleşme sürecinde çok hızlı bir dönüşüm sürecine girerek yaşanılan çağın pek çok alanında en önemli unsur haline bürünmüştür. Küreselleşme sürecinin oluşturduğu yeni durumun temelinde, toplumsal yaşam biçimindeki dönüşümle bireylerin ihtiyaçların artması ve elinde bulundurduğu miktardan fazlasını elinde bulundurma isteğinin ortaya çıkmasıdır. Bu gelişim hem ihtiyaçların artması hem de yeni ihtiyaçların yaratılması etkinliklerini ardında getirmektedir. Bu toplumsal durum hemen hemen her süreçte farklılaşmayı ve değişmeyi gerekli kılmaktadır.

Küreselleşmeyle birlikte yaşanılan çağda çok uluslu şirketlere farklı anlamlar yüklenerek, başarı kavramı 'uluslararası faaliyetlerde bulunma ve küresel rekabet yapısını benimsemek' olarak anlamlandırılmaktadır. Ulusal faaliyette bulunan şirketler, uluslararası faaliyetleri bir zenginlik olarak kabul etmeleri, bahsedilen başarı kavramının düşüncedeki temelini oluşturmaktadır. Günümüzün küresel pazarlarında, ulusal pazarlarda faaliyette bulunan bir işletmenin uluslararası faaliyetlerden etkilenmemesi pek mümkün olmadığı apaçık görünmektedir. Marx bu süreçle ilgili, "bir ülkenin kapitalist sınıfının tümü kendi kendine kâr sağlayamaz, öteki uluslara ve pazarlara açılması gerekmektedir"[18] şeklinde belirtmiştir.

Küreselleşme olgusunun etkisiyle şirketlerin yapısı, anlayışları ve üretim biçimleri hızlı bir dönüşüm sürecine girmiş ve tamamen yenilenmiştir. Şirketler dünyanın her yerinde tek bir pazarmış gibi faaliyetlerini sürdürme çabası içerisinde etkinliklerini sürdürmektedirler. Meydana gelen değişmeler küresel pazarlara ulaşma baskısını da beraberinde getirmiş, şirketler küreselleşme sürecine entegre olmak zorunda kalmışlardır.

Çok uluslu şirket tanımına bakıldığında tam bir görüş birliği yoktur. Değişen çok uluslu şirket tanımındaki anlam farklılıklarının sebebi, bakış açıları farklılığı ve çeşitli yönlerden ele alınmasıdır.

En basit tanımıyla, çok uluslu şirketler ulusal sınırları dışında yürütülen her türlü şirket faaliyetlerini kapsar. [19]

Çok uluslu işletmeler, doğrudan yabancı yatırımlara girişen ve üretim ve satış faaliyetlerini birden çok ülkede gerçekleştiren işletmeler olarak tanımlanabilir. [20]

Livingstone' un ortaya koyduğu tanıma göre ise, uluslararası faaliyet gösteren işletmede seçime bağlı olarak, birden fazla ülkede sürekli personeli olan, personel

[18]Giovanni Arrighi, **Uzun Yirminci Yüzyıl: Para, Güç ve Çağımızın Kökenleri**, Recep Boztemur (çev)., İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2000

[19] Riad A, Ajami, Karel Cool, G. Jason Goddard, Dara Khambata**, İnternational Business Theory and Practice**, 2nd edition, USA, 2006, s.4

[20] Ufuk Başoğlu, Nalan Ölmezoğulları, İlker Parasız, **Dünya Ekonomisi Küreselleşme, Finansal Kurumlar ve Küresel Makro Ekonomisi,** Ezgi Kitabevi, Bursa, s. 10.

yapısının bu özelliğine bağlı olarak günlük faaliyetlerde tek bir ülke yönetimin tamamıyla kontrolünde olmayan yatırımlardır.[21]

Çok uluslu şirket kavramında yaşanılan anlam karmaşasından arınmak adına şirketlerin küreselleşme sürecindeki değişim ve gelişim aşamalarını incelemek gerekmektedir. Çok uluslu şirketleri tanımlamakta yoğun olarak kullanılan isimlendirmelerin işaret ettikleri farklılıkları incelemek, konunun doğru anlaşılması için gereklidir. [22]

Ulusal Şirketler: Bu şirketler tek bir ülkede faaliyet gösteren işletmelerdir. Genel olarak yukarıda bahsedilen başarı kavramının yarattığı baskıyla, rekabet açısından kendilerini yeterli görmediğinden, sadece ulusal faaliyetleri sürdürmektedirler.

Uluslararası Şirketler: Bu süreçte ulusal şirket faaliyetlerini dış pazara yönlendirmektedir. Faaliyetleri genişletebilmek, küresel pazar ve rekabete uyum sağlamak adına çeşitli ülkelere yönelerek bu ürün veya hizmetleri ihraç/ithal eden şirketlerdir. Bu şirketlerin yurt dışı yatırımlarında sınırlar mevcuttur.

Çok Uluslu Şirket: Ana ülkede baskınlığını koruyan çok uluslu şirketler, firma ile aynı anlamda kullanılmaktadır. Şirketin merkezleri ana ülkede yer almakla beraber, ulusal sınırların dışına çıkıldığında, fabrikalar kurarak ve kaynak tahsis ederek üretimlerini gerçekleştiren şirketlerdir. Çok uluslu şirket olabilmenin koşulları arasında farklı yaklaşımlar baz alınmaktadır. Kimileri tarafından üretim birimleri baz alınırken, kimileri tarafından satış, personel ve kâr miktarlarının ne kadarının ulusal sınırların dışında yer aldığı baz alınmaktadır.

Ulus Ötesi Şirket: Ulus ötesi şirketlerin diğer şirketlerden ayıran en temel özellik, ulusal kuruluşlar ile kurulan bağlardır. Bu şirketler temelde tek ya da birkaç pazarı değil, dünya pazarını göz önünde bulundururlar. Risk, ulusal kuruluşlarla birlikte alınırken; yönetim, çeşitli ulusların hakimiyetinde olan şirketlerdir.

---

[21] Joanna Kinsey, **Marketing in Developing Countries**, Mc-Millian Publishing, New York, 1998, s.212

[22] Bilgehan Gültekin, Deniz Maden, **Küreselleşme Bağlamında Uluslararası İşletmeler: İletişim Perspektifinden İncelemeler**, Detay Yayıncılık, Ankara, 2011, s.17

İşletmeler yaşanan bu dönüşüm süreci, ulusal şirket, uluslararası şirket, çok uluslu şirket ve ulus ötesi şirketlere doğru faaliyet ve kapasite açısından genişleme söz konusu olmaktadır. Bu koşullarda bazı şirketler baskılar sebebiyle ulusal boyutlarda sınırlı kalırken bazı şirketler küresel boyutlara ulaşabilmektedir.

1.2.2. Çok Uluslu Şirketlerin Özellikleri

Çok uluslu şirketler geneline bakıldığında, dünyanın en büyük ekonomilerinin %50'den fazlasının çok uluslu şirket olduğunu görülmektedir. Küreselleşme bağlamında çok uluslu işletme sayısı ve etkinliğinde yaşanılan artışı daha iyi anlayabilmek adına çok uluslu şirketlerin özellikleri aşağıdaki şekilde özetlenebilir:[23]

- Çok uluslu şirketler, dış ülkelerde üretim faaliyetlerini gerçekleştirmenin yanı sıra, yatırım yapmak için seçilen ülkelerin az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülke olduğu görünmektedir. Çünkü bu ülkelerde emek gücüne ulaşım daha kolay olmakla birlikte daha bol ve ucuzdur.
- Çok uluslu şirketler yatırım yaparken, kaynak ulaşımı, değerlilik düzeyi ve riskleri göz önünde bulundurarak yatırım yapılacak ülkeye karar veririler. Bu yatırımdaki amaç pazar payını ve kâr payını arttırmak ayrıca rekabet gücünü yükseltmektir.
- Çok uluslu şirketlerin ana merkezi bulunmaktadır ve merkezileşmişlerdir. Bu süreçte şubeler ya da bağlı şirketler merkez tarafından denetlenmektedir. Bağlı şirketler merkezin bulunduğu ülke ile bağımlı bir ilişki içerisindedir.
- Çok uluslu şirketler gelişmiş teknolojilere sahiptirler, dünyadaki teknoloji transferinde etkindirler ve teknolojik yenilik konusunda araştırma-geliştirmeye büyük önem verirler.[24]
- Çok uluslu şirketler ulusal şirketlerle karşılaştırıldığında örgütlenme yapılarının daha karmaşık olmasından kaynaklı olarak daha özgün olmaktadır. Yönetsel yapıyla beraber yasal yapıya da sahip olan çok uluslu şirketler, ülke yasasına uymayı engellemeyecek şekilde yapılandırılmaktadır.

---

[23]Oya Aytemiz Seymen, Tamer Bolat**, Küreselleşme ve Çok Uluslu İşletmecilik**, Nobel Yayıncılık, 2005, s.61
[24] Havva Berrin Kökçü, **Doğrudan Yabancı Yatırımın Ekonomik Büyümeye Etkisi ve Türkiye Uygulaması** (1987– 2006)",(Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, SBE), 2007, s.81.

- Çok uluslu şirketler temelinde, sermaye birikimi ve sermayenin uluslararasılaşması kavramlarına dayanmaktadır.
- Çok uluslu şirketler dış ülkelere daha çok sermaye yoğun yatırım yapmakla birlikte bu ülkelere sadece teknoloji değil organizasyon transferi de yaparlar.
- Çok uluslu işletmeler, büyük ve geniş çaplı üretim ve dağıtım yapabilme olanağını ölçek ekonomileri sayesinde kazanırlar. Bu ölçek ekonomileri karşılaştırmalı üstünlüklerin getirdiği uzmanlaşma ile maliyetlerdeki düşüşe dayanır ve artan getiriler yoluyla kârlılığı arttırır.[25]
- Dünyanın pek çok yerinde ticari engeller bulunmaktadır. Buna rağmen çok uluslu şirketler dünyanın üretken kaynaklarını kullanmada ve dağıtmada etkin bir rol oynayarak uluslararası rekabeti elinde bulundurmaktadırlar.
- Çok uluslu şirketler gelişimle birlikte ekonomik ve siyasal güç kazanmışlardır. Piyasalarda kazanılan güçlerle, hem fiyatlar ve kârlar üzerindeki hakimiyet artmaktadır hem de piyasadaki sınırlamaları kendi istekleri doğrultusunda yönlendirebilmektedir.
- Uzmanlaşma, iş bölümü ve artı değer üretme süreci bir bütün halinde uluslararası düzeyde yapılmaktadır.
- Çok uluslu şirketler güçlenerek ulus devlet ile çok uluslu şirket çelişkilerinde artışa neden olmuştur. Bu durum egemen iktidar sorununu da beraberinde getirmiştir. Ayrıca sınırların açık tutulması nedeniyle, ulusal kontrolün elde tutulmasını isteyen devlet tarafından politika çeşitliliğine ilişkin bir neden oluşturmuştur.

ÇUŞ'lar, yönetim açısından faaliyetlerini ülkelere göre farklı biçimlerde odaklaştırırlar. Bu açıdan ÇUŞ'ları; tek merkezli, çok merkezli ve dünya merkezli olmak üzere üç model çerçevesinde de incelemek mümkündür. Ancak bir ÇUŞ, söz konusu üç modelden birisi ile tanımlanmak zorunda değildir.[26]

1)Tek Merkezli Şirketler: Bu işletmelerde faaliyetler ana ülkede gerçekleşmektedir. Kurallar ve yönetim biçimleri ana ülke tarafından sağlamaktadır. Tek

[25] Murat Ali Durupçu, **Küresel Rekabet Gücü Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme**, Nobel Yayın, Ankara, 2001, s.63
[26] Gülten Kutal, Ali Rıza Büyükuslu**, Endüstri İlişkiler Boyutunda Çok Uluslu Şirketler ve İnsan Kaynağı Yönetimi Teori ve Uygulama**, Der Yayınları, İstanbul, 1996, s. 12

merkezli çok uluslu işletmeler ise kendilerini bu kurallara uymakla yükümlü hissetmektedir. Emek gücü, ana ülke bireyleri tarafından sağlanır.

2)Çok Merkezli Şirketler: Bu işletmelerde ise faaliyetler ana ülkeden bağımsız bir şekilde yürütülmektedir. Ev sahibi ülkenin yönetim egemenliği vardır. Ana firmanın denetimi, daha çok mali konular üzerindedir. Ancak; yine de en üst yönetim kadroları, köken ülkeye mensup kişilere ayrılır. Diğer personel ise, ev sahibi ülke işgücünden tedarik edilir.[27] Uluslararası holding şirketler şeklinde de anılmaktadır.

3)Dünya Merkezli Şirketler: Yönetimde ve faaliyetlerde baskın ülke bulunmayan bu şirketler, faaliyette bulunulan ülkenin ekonomik, sosyo-kültürel ve siyasi sorunlarıyla diğer şirketlere göre daha bütünleşmiş yapıya sahiplerdir. Bu şirketlerde kaynaklar, bir ya da birçok ülke için değil tüm dünya çapında kullanılmasına olanak sağlamaktadır. Yönetim kadrolarında milliyet farkı gözetilmemektedir. "Dünya merkezli şirketlerin en önemli özelliklerinden biride; iki ülkeden oluşan uluslararası pazarlardan ziyade, (Benetton ve Coca Cola örneklerinde olduğu gibi) tüm dünya ülkelerine hizmet verecek şekilde faaliyet göstermeleri ve buna yönelik reklam yapmalarıdır".[28]

1.2.3. Çok Uluslu Şirketlerin Tarihsel Gelişimi

Çok uluslu şirketlerin dünya ekonomisindeki yerini, etkilediği faktörleri anlayabilmek adına tarihsel değişime göz atılarak dönüşümün insanlık tarihini ne derece etkilediği ele alınarak incelenmelidir.

Yaşanılan bu süreci belli bir tarihsel gelişim olarak kabul etmek gerekir ki, bu süreç sürekli değişim yaşayarak ilerlemektedir. Burada diğer bir dikkat çekilmesi gereken nokta ise toplumların gelişim süreçlerinin farklı düzeyde ilerlediğidir. Nedeni ise ihtiyaç-üretim-tüketim bağlamında içinde yaşadığı toplumlarca gelişim (ihtiyaçlardan hareketle) belirlenmektedir. Bu süreçte toplumlar bir tarihe sahip olmaktadır.

İlk çağlardan itibaren ihtiyaçlardan hareketle birey-toplum ilişkisine bakıldığında, piyasa koşullarının gelişmediği ve kendi ihtiyaçlarını karşılayabilmek adına

[27] Halil Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama**, Güzem Yayınlancılık, İstanbul, 1990, s.567
[28] Ömer Akat, **Uluslararası Pazarlama Karması ve Yönetim**, Ekin Yayınları, 2. Baskı, Bursa, 1998, s.21

bireysel emek gücüyle doğa ile ilişki içerisinde olan bir toplum karşımıza çıkmaktadır. Bu toplumlarda ortaya çıkan etkileşim süreci çok hızlı bir şekilde gelişim göstermektedir. Bireyler, doğa ile ilişki içerisindeyken etkileşim süreciyle birlikte, doğayı kendi ihtiyaçlarına yönelik dönüştürme sürecine de girerek, üretim ve tüketim bileşiminde bir dizi anlam yaratmıştır. Oluşan bu hareketlilik bazen olağanüstü durumların gerçekleşmesiyle, bazen de doğal nedenlerle meydana gelmiştir.

Bu dönemde insanlar doğada diğer canlılara göre daha korunaksız kalarak koruma araçları geliştirmek zorunda kalmışlardır. R. Grundaman bu süreçle ilgili "insanoğlunun varoluşsal durumu onun aynı anda hem doğanın içinde hem de doğaya karşı yaşamak zorundadır" [29] şeklinde belirtmiştir. Kendi ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla doğayı dönüştürme etkinliği bireyleri üretim sürecine dahil etmektedir.

Tarih boyunca görüldüğü üzere, üretim süreci tüketim sürecini beraberinde getirmektedir. Üretim sürecine tüketim araçlarının dahil olması, üretim faaliyetlerinin hızla gelişmesine sebep olmuştur. Bu gelişim hem ihtiyaçların artması hem de yeni ihtiyaçların yaratılması etkinliklerini de ardında getirerek, toplumlarda oluşan yeni oluşumun habercisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Kapitalist öncesi toplumlarda üretim sürecine katılma küçük yaşlarda başlamakta ve emek metalaşmadığından bireyler ürününün karşılığını direkt olarak almaktadırlar. Üretimin başladığı noktada, farklılaşma yaşanarak aslında iş faaliyetleri oluşumu başlamıştır. Ayrıca mülkiyet kavramı bu dönemde oluşmadığından, kaynak elde edildiğinde, diğer bireylerin bu kaynaktan dışlanması mümkün olmamaktadır. Bu durum, kapitalist öncesi toplumun bireysel zenginlik temelinde değil, toplumsal zenginlik temelinde ilerlediğini göstermektedir.

Bu tarihlerde, üretim ilişkileri çok basit olarak şekillenmiştir ve ihtiyaç duyulan işçi sayısının da az olduğunu görülmektedir. İlerlediğimizde ise iletişim bireylerin daha fazla bilgi ve beceriye sahip olmasını sağlamış, yaratma ve yeniden yaratma sürecine aracılık etmiştir. Bu süreç aslında 'iş bölümü' gelişiminin tarihteki başlangıç noktasına işaret etmektedir. Toplumda dönüşüm yaşanırken üretim-tüketim temelinde, süreç birbirini tamamlamıştır. Üretim tüketimi, tüketim daha fazla tüketme ihtiyacını, daha

[29] R. Grundman, **Ekoloji Karşısında Marksizm**, Başka dillerden, 1991, İstanbul, s.23

fazla tüketmek yeniden yaratma sürecini, yeniden üretim süreci de işlerin farklılaşması yani iş bölümünü doğurmuştur. Bu süreç aslında kapitalizmin başlangıç noktasına işaret etmektedir. İş bölümünün ortaya çıkışı ve gelişimi, yüksek düzeyde üretimi ve mülkiyet ilişkilerini bağlamında farklılıklar ortaya çıkarmıştır. Daha fazla ürün üreten insanlar, ellerinde ihtiyacından fazlasını bulundurarak 'artık ürün' oluşturmaya başlamıştır. Bu noktada ihtiyaç kavramı genişlemiş ve insanlarda daha fazla metaya sahip olma isteğinin oluşmasına neden olmuştur. Bu durum bireyleri mübadele ya da ticarete doğru sürüklemektedir. Adam Smith, iş bölümüyle ilgili insanların bireysel emekleriyle ihtiyaçlarını karşılayamaz hale geldiğinde mübadelenin de kaçınılmaz olduğunu ileri sürmektedir. "Her insan ancak mübadele yaparak yaşayabilir ya da bir ölçüde tüccar olur ve toplum tümüyle bir ticaret toplumuna dönüşür."[30]

1.2.3.1. Ülkeler Arası Ticaret Dönemi (500-1850)

Orta çağın genel görünümüne bakılacak olursa ülkelerin tarım toplumu şekline büründüğü görülmektedir. Bu dönemde ortaya çıkan ve tarihte önemli bir aşama olan feodalizmin ortaya çıkışıyla, tarım gelişerek toprak mülkiyeti kavramı ortaya çıkmıştır. Sanayi devrimi öncesi olarak adlandırılan feodalizm, aslında toprağı işleyen bireylerle toprak sahibi arasındaki ilişki bütünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarım toplumu, ürettiği anda tüketmeyerek ürün fazlasını oluşturmuştur ve yeni pek çok araç-gerecin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu durum karşısında toprağın önemi artarak, toprak zenginliğin en önemli kaynağı haline gelmiştir. Ayrıca ortak mülkiyet olan topraklar artık bireysel mülkiyete doğru ilerlemektedir.

Ticari faaliyet haline gelen toprak için en önemli kaynak olan emek gücü, daha fazla talep edilmiş ve kölelik kavramının başlangıç noktasını oluşturmuştur. Bu dönemde feodal sistemin hızla yayılması güçlü devletlerin de ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu toplum ilişkisinde özgürlük anlayışı kısıtlı olduğundan, toplumun yaşadığı bu dönüşümle birlikte Avrupa'da Rönesans döneminin doğuşu gerçekleşmiştir. Rönesans dönemi, uluslararası faaliyet etkinliklerinin oluşmasında önemli yol oynamıştır.

[30] Adam Smith, **Ulusların Zenginliği**, A.Yunus, M. Bakırcı(çev), Alan Yayıncılık, İstanbul, 2004, s.34 (İngilizce İlk Baskı, 1776)

Bu sürece bakıldığında; 1500'lü yıllarda Christof Colomb'un açık denizlere açılması ve Amerika kıtasının keşfi ile hızlanmış, 1800'li yılların ortalarında sanayi devrimi ile sona ermiştir.[31] Denizciliğin gelişmesiyle birlikte ticari faaliyetler genişlemiş, esirler, madenler ve ipekler çok yüksek kâr paylarıyla satmak mümkün hale gelmiştir. Bu dönemde sadece ticaret konusunda değişim değil, toplumsal yapıda da değişim görülmektedir. Yüksek kâr kavramının öneminin artmasıyla birlikte dinsel değerler ticaret önünde değerini kaybetmiştir. Ekonomik açıdan bakıldığında toplum, 'hanehalkı için üretim' dışına çıkarak toplumda, servet peşinde koşan bireyler görülmeye başlamıştır.

16.yy'da ticaret ilerleyerek, üretilen ürün miktarında ciddi anlamda artış olmuştur. Toplum servet yarattığı bu süreçte, alışkanlıklarını ve otorite baskısını azaltmak için kökten bir değişikliye ihtiyaç duymuştur. "Üretimin yaptığı büyük ve önemli atılım kapitalizmin, toplumun maddi ihtiyaçlarını karşılamak için uygulanan geleneksel yöntemlerin yerini almasına neden oldu."[32] 17.yy'da ticari firmalarında ortaya çıkmasıyla toplumun değerlerine yerleşen ürünler arası değişim, piyasada oluşmuş ve oluşacak tüm engelleri kaldırma isteğini de beraberinde getirmiştir. Bu dönemde öncü olan ticari firmalara örnek verilecek olursa, İngiltere'deki "British India Company, Hollanda'daki "Dutch East India Company" ve "The Hudson's Bay Company"i verilebilir.[33]

Toplumlar ticaret faaliyetleri gelişimiyle, düzenli olarak ilerleyen, başı ve sonu bulunmayan bir sermaye birikim süreciyle karşı karşıyadır. İlkel birikim olarak adlandırılan bu süreç, köylünün toprağından koparılmasıyla oluşmuştur. Sermaye sahipleri birikim elde etmek amacıyla, köylüleri topraklarından ayırarak piyasaya dahil etmişlerdir. 15yy'dan 18.yy'a kadar bu durumla karşı karşıya kalan köylüler, ihtiyaçlarını karşılayabilmek için piyasaya bağımlı olmak zorunda kalmışlardır. Bu dönemde sadece köylüye ait olan topraklar değil, sahipsiz olan topraklarda kimileri tarafından elde edilip birikim sürecine dahil edilmiştir. Bu durum bazı kesim tarafından kabul görülmüş ancak bazı kesim tarafından da ciddi eleştiri almıştır. Tarihsel bir süreç olan sermaye

[31]Simcha Ronen, **Comparative and Multinational Management**, John Wiley & Sons, New York 1986, s. 4.
[32] Joyce Appleby, **Amansız Devrim Kapitalizm Tarihi**, Alfa yayınları, İstanbul, 2012, s.1
[33] Haluk Kabaalioğlu, **Çok Uluslu İşletmeler Hukuku**, İKV Yayın, İstanbul 1982, s. 6,7

birikiminin sadece bu dönem değil, her dönemde var olduğu bilinen bir gerçektir. Ancak kapitalist süreçte şekil değiştirerek ilerlemiştir.

1.2.3.2. Sömürgecilik Dönemi (1850-1914)

1850'li yıllardan 1914 yani 1. Dünya savaşına kadar olan dönemde, ticari faaliyetler genişlediğini ve farklı boyutlara ulaştığı görülmektedir. Sanayi devrimiyle makine kullanımının da yaygınlaşmasıyla üretim katlanarak artan bir seyir göstermiştir. Artık para olarak ulaşılan sermaye, sanayi sermayesine dönüşmeye adım atarak oluşan yeni sistemin habercisi olmuştur. Sömürgecilik dönemine katkı sağlayan merkez unsurlar, çok uluslu şirketler ve tekelci şirketler olduğu görülmektedir. Bu şirketlerin amaçları artık sadece kâr elde etmek değil, yatırım yapılan ülkede egemen olmaktır.

Bu sömürgeleşme sürecinde diğer önemli bir nokta ise, yatırım yapılan veya sömürgeleştirilen ülkede ücretli emek gücü yoksunluğu var ise kapitalist üretim sürecinin işlemesi zor olmaktadır. Bir toplumda ücretli emek gücü bulunmuyorsa, ne kadar sermaye ya da üretim aracına sahip olursa olsun kapitalist sistem işlemeyecektir. Çünkü geleneklerine ve alışkanlıklarına bağlı olan bu toplumlar, kendi iç pazarını yaratmış ve kendisi için ürettiği ürünü metaya dönüştürerek gelir elde eden toplumlar olarak, ücretli emek gücüne karşı çıkmaktadırlar. Emek gücü ücreti açısından ise, daha önceki dönemlerde para arzının artışıyla emek gücü ücretlerinde de kat kat artış olmuşken, sömürgecilik döneminde emek gücü miktarı artarak artmasıyla birlikte ücretlerde ciddi bir düşüş yaşanmıştır.

Sömürgecilik döneminde kapitalist sınıfın gelişmemiş ülkelere yatırımların yaptığı görülmektedir. Yaşanılan bu süreçte bazı ülkelerin ekonomisini olumlu etkilerken, bazı ülkelerin olumsuz etkilenmesine ve sömürgeleşmesine neden olmuştur. Sanayici kapitalizmle sömürgecilik, Avrupa ülkelerinde yayılmıştır. Bu dönemde özellikle İngiltere'de hükmetme isteğinin diğer ülkelere kıyasla daha fazla olduğu görülmektedir. İngiltere az gelişmiş ülkelere yatırım yaparak toplumlarda sömürge sistemini kurmaya çalışmıştır. "İngiltere'deki sömürge sistemini, devlet borçları sistemini, modern vergi sistemini ve korumacılık sistemini içine alan bir sistematik bütün

oluşturmaktadır."[34] Sömürgeler bu dönemde birikim aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. İngiltere çeşitlilikleri iyi özümseyerek, yeraltı ve yerüstü zenginliklerini birbirine entegre ederek dünyada kendi hakimiyetini sağlamıştır.

Bu döneme bakıldığında belirtilmesi gereken diğer bir husus ise sömürge hareketlerinin başında; ekonomik, askeri ve yaşam düzeyi açısından sömüren ve sömürülen arasında farkın az olduğudur. Sömürge hareketlerinin zamanla derinleşmesiyle fark açılarak devam etmiştir. Güç ilişkileri farklı boyutlara ulaştığında, sömürülen ülkelerde endüstriyel faaliyetlerin sonlandığı görülmektedir. Nedeni ise, çok sayıda emek gücünün ürettiği ürünün yerini, gelişmiş makinelerin almasıyla birlikte sömüren ülke, üretimi sağlayarak ürünleri sömürülen ülkeye rahatça ihraç etmesidir. Bu sebeple 19.yy'ın başında endüstriyel faaliyetler sadece belirli bölgelerde etkin olmuştur. Bu yıllarda ulusçuluk akımlarının güçlenmesiyle sömürgecilik mücadelesi hız kazanmıştır. Ülkeler arası sömürge yarışı, dünya savaşlarının çıkmasında da en önemli faktör olmuştur.

1.2.3.3. Ayrıcalıklar Dönemi (1914-1945)

1914-1945 yıllarını kapsayan bu dönemde 1. Dünya savaşıyla birlikte uluslararası faaliyetler fazlasıyla etkilenmiştir. Özellikle İngiltere açısından bakıldığında, eski mali gücünü bulamayan bir İngiltere görülmektedir. 1. Dünya savaşı öncesine ve sonrasına genel olarak bakıldığında "Uluslararası ticaret; 1913 sonrasında gümrük, kota, kambiyo kontrolleri ve daha sonra da savaş nedeniyle menfi yönde etkilenmiş ve 1913 ile 1950 arasında yıllık %1'den daha düşük bir artış göstermiştir"[35].

Dünya çapında baktığımızda iki savaş arasındaki bu dönemde devlet ve toplum açısından büyük bir yıkım yaşandığını görülmektedir. Ayrıca bu dönemde toplumlar ve sömürge konumunda olan ülkeler tarafından başlatılan bağımsızlık ve sömürgelerden kurtulma hareketlerini var olmuştur. Savaştan sonra belirsizlik ortamı artarak devam ederek hem devlet hem de piyasalar üzerinde etkisini sürdürmüştür.

---

[34] Karl Marx, **Kapital, Ekonomi Politiğin Eleştirisi**, Mehmet Selik ve Nail Satlıgan(çev), Yordam Kitap, İstanbul, 2003, s.718

[35] Angus Maddison, Growth and Slow-Down in Advanced Capitalist Economies: Techniques of Quantitative Assessments; **Journal of Economic Literature**, Vol: 25, No: 2, 1987, s. 670

Kriz döneminin öncesine ve sonrasına bakıldığında, daha öncesinde de piyasada dalgalanmalar yaşanmaktadır. Ancak 18.yy'ın sonlarında dalgalanmalar dikkat çekmeye başlamıştır. İş çevresi ve ekonomistler yaşanılan dalgalanmaların azalacağı ya da giderileceğini öngörmekteydiler. Buhran öncesinde bazı sosyalistlere göre ise, bu uzun dalgalanma durumun kapitalist sistemden kaynaklandığını ve içinden çıkılamayacak bir hal alacağını belirtmişlerdir. "Sosyalistlerin bu beklentileri, o dönem içinde bulunulan genel dünya düzeninin girmeye başladığı belirsizliklere ve risklere dayanmaktaydı."[36] İki savaş arasında geçen bu dönemde tüm dünya dengelerinde değişmelere sebep olmuştur.

1929 kriziyle birlikte sermayenin daha çok Almanya'ya doğru ilerlediği görülmektedir. İhracatın çoğunu Almanya gerçekleştirmekteydi. Bu süreç Alman ekonomisini daha hassas hale gelmesine sebep olmuştur. Almanya'nın dışında dış ticaretle ayakta kalan birçok ülke de krize girmişti. Yani 1929 krizi tam anlamıyla buhran kelimesinin anlam bulmuş hali olarak karşımıza çıkmaktadır.

Uluslararası faaliyetler açısından bakıldığında, kriz ve belirsizliklerle birlikte etkinliklerde büyük bir düşüş yaşanmıştır. Uluslararası faaliyetlerde yaşanılan düşüşün bir nedeni de yaşanılan olumsuzlukla birlikte kendilerini koruyabilmek adına ülkeler engellerini arttırmaktaydı. Bu nedenle hem gümrük tarifeleri artmış hem de önceden uygulanan tarifeler arttırılmıştır. Yalnızca gümrük tarifelerinde değil, kota ve takas gibi ticaret kısıtlayıcı politikalar da sistemde yer edinmiştir. Bu durum uygulanan kısıtlamalarda ve gümrük tarifelerinde ülkelere göre ayrım yapılmasına neden olmuştur. Bahsedilen bu dönemde bazı ülkelere tarifeleri az uygulanırken, bazı ülkelere daha fazla tarife uygulanmıştır.

Birçok ülkenin içine kapanması sonucunda dünya ticaret hacminde daralma yaşanmıştır ve korumacı politika izleyen ülkelerde dış borçlanmanın azaldığı görülmektedir. Dünya genelinde korumacı politika izlenirken, bazı ülkeler borçlanmayı sürdürmüşlerdir. Bu durum borçlanmanın sömürge yönünde ilerlemesine sebep olmuştur. Pek çok sömürge ülkeler, ağır borç yükü altına girmiştir. "Sömürgelerin merkez

[36] Michael Stewart, **Keynes Devrimi**, A. Baltacıgil(çev), Minnetoğlu Yayınları, İstanbul, 1980, s. 25

ülkelerinin pazarı ve öncelikli madde kaynağına dönüştürülmesinde dış borç verme mekanizması etkin bir araç olarak kullanıldı."[37]

Bu sürecin diğer tarafında, 1929 krizinin yarattığı durumdan etkilenmeyen Sovyetler Birliği görülmektedir. Dünyanın pek çok yerinde durgunluk seyrederken Soyvetler Birliğinin sanayisinde 3 kat artış görülmüştür. Bu durumda ülkeler kapitalist sistemi sorgulamaya başlayarak, Sovyet Birliğinin ekonomik sistemlerini incelemeye başlamışlardır.

Savaşların ve 1929 krizinin yaşandığı bu dönemin ekonomik sonuçlarına bakıldığında gelişmekte olan ülkeler ile sömürge ülkeler açısından etkilerin farklı olduğu apaçıktır. Bu dönemde savaştan uzak kalan dominyon ve sömürgeler, savaşta olan ülkelere ihtiyaçlarını ihraç ederek kazançlı ticari faaliyetlerde bulunmuşlardır. Kapitalistleşme sürecine yeni giren bu ülkeler savaşta elde edilen gelirle iç tasarrufa giderek, sanayi faaliyetlerini geliştirme olanakları elde etmişlerdir.

Gelişmekte olan ülkeler açısından ise; yaşanılan olumsuzluklardan daha az etkilenmek adına içe kapanılması sonucunda ithal edilen ürünleri kendi ülkelerinde üretmek zorunda kalmışlardır. Türkiye'de de ithal ikameci politikaların temeli bu dönemde atılmıştır. Ülkeler arası güç merkezleri de değişerek, siyasi, ekonomik ve sosyal anlamda yeni dengeler oluşmuştur.

1.2.3.4. Uluslararası Dönem (1945- ...)

1945'den başlayarak günümüze kadar uzanan ve halen devam eden dönemdir. Dünya güçlerinin değiştiği ve kutuplaşmaların yaşandığı bu dönemde uluslararası ticaretin serbestleşmesinde önemli adımlar atılmış, yatırımlar önem kazanmıştır. Başlangıçta gelişmiş ülkeler arasında ticaretin serbestleştiği görülse de sonrasında gelişmekte olan ülkeler ve az gelişmiş ülkelerin de aralarına katıldığı görülmektedir. Kutuplaşma dolayısıyla ülkeler kendi tercihlerine göre yatırım şirketlerine kapılarını açmışlardır. Bu durumlara rağmen işletmeler açısında küresel boyutta genişlemeler mevcuttur. "İşletmeler, 1945-1970 yılları arasında, Dünya çapında hem yeni pazarlar hem

[37] Sinan Sönmez**, Dünya Ekonomisinde Dönüşüm: Sömürgecilikten Küreselleşmeye**, İmge Kitapevi, Ankara, 1998, s.84

de üretici güçler aramaya başladıkları için bu yıllara "Global İşletme Yılları" denilmiştir."[38]

Bu dönemde kapitalist ülkeler tarafından bazı düşünceler evrenselleştirilerek ekonomik kalkınmanın gerçekleşebileceğini savunmaktaydı. Bunlar; ticaretin miktarında ve hızında artış yaşanması, kapitalist sisteme adapte olması, üretimin her aşamasında kapitalist ilişkilerin gelişmesi, yeni icatlar bulma eğiliminin olması ve üretim sürecinde elde kalan artı ürünün dış pazarlara satılmasıyla çağdaş ekonomik kalkınmanın gerçekleşeceği düşüncesidir. Çok uluslu şirket ise kapitalist sistem içerisinde yaşanılan bu değişimlerin en önemli aracı haline bürünmektedir.

Sürekli olarak değişen ve gelişen piyasa koşullarında ticari faaliyetler çok bölümlü yapıyı benimsemek zorunda kalmışlardır. 2. Dünya savaşından sonra pek çok şirket piyasa koşullarına uyarak çeşitli bölümlere ayrılmış ve kendilerine genel merkez yaratmışlardır. Özellikle ABD firmalarının çok bölümlü yapıları diğer ülkelere küresel bakış açısı kazandırmıştır. Ayrıca yeni bir rekabet yapısı oluşturarak pek çok kurumu tehdit etmiştir.

1950'li yıllara baktığımızda Avrupa ve Japonya ekonomisinin hızlı büyüdüğünü görülmektedir. ABD ise diğer ekonomilere göre daha yavaş ilerlemesi nedeniyle, kendini korumak ve ilerletmek adına üretimini kurumsallaştırmıştır. Bu süreçte kurumsallaşmayı başaran ABD ekonomisi, her yöne ulaşabilme ve kontrol edebilme olanağına sahip olmuştur. Bu durum sonucunda tüm dünyanın ABD ekonomisine benzemesi kaçınılmazdır.

İhracat sayesinde dış piyasadan kaynak oluşturan şirketler, üretim yapılan yer ile tüketilen yer arasındaki mesafenin çok olmasından kaynaklı olarak üretim anlamında kendilerini koruma altına almışlardır. Çok uluslu şirket gelişimiyle paralel olarak ilerleyen diğer bir etmen ise kredi sistemidir. Çok uluslu şirketin, bütün uluslardan gelen, hiçbir zaman tam olarak dengede bulunmayan, sürekli para giriş çıkışından kaynaklanan,

[38] Esin Can Mutlu, **Uluslararası İşletmecilik**, Beta Yayıncılık, İstanbul; 1999, s.25

kısa vadeli ödünç para ve yatırım ihtiyacı, uluslararası bankacılığı teşvik etmiştir ve kısa vadeli para piyasalarının bütünleşmesine yardımcı olmuştur.[39]

1990 ve 2000'lerde ise dünya tam anlamı ile küresel ekonominin etkisine girmiş, ayrıca siyasal savaşlardan çok ülkelerarası ticari savaşlar gündeme gelmiştir.[40] 2000'li yıllardan itibaren çok uluslu şirketlerin aktör konumunda dünya üzerinde ekonomik ve siyasi anlamda hakimiyet sağlamıştır.

1.2.4. Çok Uluslu Şirketlerde Yatırımlar ve Türleri

18.yy'da sanayi devrimiyle beraber küreselleşmenin de hız kazanmasıyla ticarette ciddi oranlarda büyüme kaydedilmiştir. Dünya ticaretindeki çizgiler daha da belirginleşerek öncesinde hammaddeleri ithal eden ülkeler, ürünlerini ihraç etmeye başlamışlardır. Özellikle 1. Dünya savaşıyla 2. Dünya savaşı arasındaki dönemde ABD'de çok uluslu şirketlerin artışıyla paralel olarak üretim yatırımında büyük artışlar yaşanmıştır. Finansal piyasalarında oluşan yeni dönüşüme hızlı bir şeklide entegre olmasıyla sermayenin uluslararası dolaşımında büyük artışlar yaşanmıştır. Bu süreç günümüze kadar gelmiş olmakla beraber bugün, sisteme daha bütünleşmiş bir finansal piyasa var olmaktadır. 1980 yılında yaklaşık 700 milyar $ olan, dünyadaki "Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı" stoğu, 1990 yılında 2 trilyon $'a, 1995'de 3.3 trilyon $'a, 2000'de 6.2 trilyon $'a ve 2002 yılında 7.1 trilyon $'a yükselmiştir.[41]

Sermayedarlar, yabancı yatırımları, dünya piyasasındaki etkinliklerini sürdürmenin en önemli aracı olarak görmektedirler. Bu koşullarda dış yatırım, 3 şeye bağlıdır: yabancı piyasadaki talep hacmi (1), emeğin ve diğer üretim ve imalat faktörlerinin temin edilebilirliği (2) ve çok uluslu şirketin girmediği bir sanayi alanına girebilecek rakiplerin varlığı (3).[42] Dış pazara girerken, mikro ve makro düzeyde çevre faktörleri araştırılarak bu faktörler değerlendirilmek durumundadır. Mal ve hizmet

[39] Stephen Herbert Hymer, **Çok Uluslu Şirket- Radikal Bir Yaklaşım**, Fahri Bakırcı(çev.), Epos Yayınları, Ankara, 2013, s. 136-137
[40] Mesut Caşın, Uğur Özgöker, Halil Çolak, **Küreselleşmenin AB Ortak Güvenlik ve Savunma Politikasına Etkisi– Avrupa Birliği**, Nokta Kitap Yayıncılık, İstanbul, 2007, s.32
[41] Emin Çarıkçı, **Türk Dünyasında Ekonomik Gelişmeler ve Türkiye-AB İlişkileri**, Ankara, Akçağ Yayıncılık, 2004, s.191
[42] Stephen Herbert Hymer, **Çok Uluslu Şirket- Radikal Bir Yaklaşım, Fahri Bakırcı(çev.),** Epos Yayınları, Ankara, 2013, s.221

talebinin doğrudan etkileyen faktör olan demografik çevre incelenmektedir. Ayrıca çok uluslu şirketler, yatırım yapılacak ülkenin sanayileşme oranları da araştırılarak, ülkenin modern teknolojiye yakınlıklarını belirlemektedir. Çünkü yatırımcılar açısından, hammaddesi kısıtlı olan, modern teknolojiden ve araç-gereç donanımlarından yoksun olan bir ülke yatırım için cazip olmayan ülke niteliğini taşımaktadır.

Politik ve hukuki çevre açısından bakıldığında, uluslararası alanda yapılacak yatırımlar da söz konusu ülkelerin farklı yasa, tüzük ve yönetmelikleriyle sınırlandırılabilir. [43] Buna karşılık çok uluslu şirketler, siyasi ve hukuki açıdan oluşabilecek olumsuzlukların yaşanmaması adına pek çok ülkeden avukatların bulunduğu komisyonlar kurarak yatırım yapılacak ülkenin yasalarını incelemektedirler. Ayrıca çok uluslu şirketler, üretim üstünlükleri kullanarak, yabancı piyasalara da çok daha az vergi ödeyerek, iç piyasada popüleritesini kaybetmiş ancak dış piyasada halen kullanılmak istenilen ürünlerini bu piyasalara satarak hem şirketinin ömrünü uzatmış olur hem de yüksek kâr elde etme olanağına sahip olur. Küresel dünyada pek çok ülke ticareti teşvik etmek amacıyla, dış piyasaya açılan şirketlere koşullar ne olursa olsun vergi avantajı sağlamaktadır. Bu süreç yatırım yapılan ülke tarafından bakıldığında, çok uluslu şirketleri kendi ülkelerine çekebilmek adına daha az vergi uygulamakta ve faaliyetlerini kolaylaştırıcı iş yasalarını yürürlüklerine eklemektedirler.

Yabancı yatırımlar portföy yatırımlar ve doğrudan yabancı sermaye yatırımı şeklinde gruplandırılabilir. Genel olarak bir tanımlama yapılacak ise, mali yatırımlara portföy yatırım, fiziki yatırımlara da doğrudan yabancı yatırım ya da dolaysız yatırım denilmektedir. [44]

1.2.4.1. Portföy Yatırımları

Bir ülkede yerleşik olmayan kişi ya da kurumların o ülke sınırları içerisinde mali nitelikli servet edinmelerine yönelik yapmış oldukları her türlü faaliyetlere portföy yatırımları denir. Kısacası portföy yatırımlarını; yabancıların tahvil, hisse senedi ve

[43] İsmet Mucuk, **Pazarlama İlkeleri**, Der Yayıncılık, İstanbul, 1990, s.25
[44] Mustafa Yılmaz, **Gelişmekte Olan Ülkelerde Doğrudan Yabancı Yatırımlar- Ekonomik Büyüme İlişkisi:Panel Veri Analizi**, (Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), 2008,s.35

benzeri şekildeki menkul değerlere yaptığı yatırımlar biçiminde tanımlamak mümkündür.[45]

1990 yıllarında portföy yatırımlarında artış yaşanarak banka kredileri yerini portföy yatırımlarına bırakmıştır. Portföy yatırımlarında zamanla artış yaşanmasının bir nedeni, küreselleşmeyle, yatırımların çok daha şeffaf bir hal almasıyla birlikte yatırımcılar portföylerini çeşitlendirerek risklerini ve getirilerini farklı alanlara dağıtma olanağına sahip olmuşlardır. Portföy yatırımları, doğrudan yabancı yatırımdan çok daha hızlı bir şekilde likiditeye dönüşebilmektedir. Yatırımcı açısından çok daha az risk taşımasıyla birlikte, ev sahibi ülke açısından değerlendirildiğinde en riskli yatırım türüdür.

Portföy yatırımcısı, farklı ülkeler ve farklı faaliyet alanlarını kapsayarak, riskleri en doğru şekilde değerlendirerek optimum dağıtım yapacağını varsaymaktadır. Gelişmekte olan ülkelere açısından tahvil ve hisse senedinde artışlar yaşandığını görülmektedir.

Portföy yatırımlarını finansal kurumlar, bireysel veya kurumsal yatırımcılar tarafından tercih edilmekle beraber, doğrudan yabancı yatırımlar genellikle çok uluslu şirketlerin ilk tercih ettiği yatırım türü olmaktadır.

1.2.4.2. Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Türleri

Bir ya da daha çok uluslararası yatırımcının bir ülke sınırları içerisindeki yatırımların tamamını kendisinin üstlenmesi veya o ülkede yerleşik durumundaki bir ya da birden çok firma ile ortaklık şeklinde yatırımları birlikte üstlenmesine doğudan yabancı yatırım denir.[46]

1980'li yıllarda yabancı yatırımlarda hacim itibariyle büyük değişimler yaşanmıştır. 2. Dünya savaşına kadar dünyada daha çok portföy yatırımları hakimken, savaş sonrasında doğrudan yabancı yatırım portföy yatırımların yerini almaya başlamıştır.

[45] Nihat Batmaz, Hilal Tunca, **Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Türkiye**, Beta Yayınevi, İstanbul, 2005, s.6
[46] Devlet Planlama Teşkilatı, **Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara, 2000, s:1

1990'lı yıllardan itibaren doğrudan yabancı yatırımların ivmelenmesinin nedenleri liberal piyasa ekonomisinin geçerliliği, doğrudan yabancı yatırımın maliyet ve faydalarının daha iyi değerlendirilebiliyor olması ve küreselleşmeyle beraber pek çok ülkenin benzer ekonomik yapılara sahip olması olarak belirtilebilir.

Doğrudan yabancı yatırım ile pazara girmek hem yatırım yapılan ülke açısından hem de yatırım yapan ülke açısından çok daha avantajlı görülmektedir. Çünkü ihracat beraberinde ulaşım masrafını da getirmektedir. Sermayenin doğrudan yabancı yatırımla ithal edilmesi, teknolojiye ulaşımda da ülkeye kolaylık sağlamakta ve yatırım yapılan ülkedeki kişi başına GSYH'yi de yükseltmektedir. Ayrıca faaliyetlerde oluşacak risklerin paylaşımı yatırım yapılan ülkenin üretim kapasiteni genişletmektedir. Bu sebeple en geçerli ve en çok tercih edilen yatırım çeşidi olmaktadır. Ülkeler, doğrudan yabancı yatırımı ülkelerine çekmek için ticari politikalarını liberalleştirmenin yanında çeşitli teşvik paketleri uygulamaktadırlar.

Genel literatür sermaye hareketlerinin belirleyicilerini iki kategoride toplamıştır. Bunlar dış ya da itici faktörler ile yerel ya da çekici faktörlerdir. İtici faktörler; sermaye hareketlerini gelişmekte olan ülkelere iten faktörler olurken, çekici faktörler ise sermaye hareketlerinin yönünü gelişmekte olan ülkelere cazip kılan faktörlerdir. [47]

- **Kârlılık:** Yatırımcıların bir ülkeyi tercih etmelerinde en temel güdü kârdır. Ancak kârlılık kadar, bu kârlılığın devamlılığı da önem arz etmektedir. Kârın devamlılığını sağlayan en önemli etken ise ekonomik ve siyasi istikrardır.[48]
- **Politik İstikrar:** Yatırımcılar riskleri daha aza indirebilmek adına, yatırım yapılacak ülkede daha az belirsizliklerin bulunmasını talep etmektedir.
- **Pazar Büyüklüğü:** Yabancı yatırımı çeken diğer bir husus ise pazarın büyüklüğüdür. Çünkü yatırım yapılacak ülkede pazar büyükse faaliyet alanı çok daha geniş, kaynaklara ulaşımı daha kolay ve üretimi daha etkin olacaktır.
- **Vergiler:** Yatırım yapılacak ülkede vergi oranları düşükse ya da vergi indirimi sağlanacaksa, ülke yatırım için daha cazip bir hal almaktadır.

[47] Sophie Brana, Delphine Lanet, **Determinants of capital ınflows into Asia: the relevance of contagion effects as push factors**, 2010,s.274
[48]Yücel Güçlü, **Yabancı Sermaye Çekimi, Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşmaları**, Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi, Say: 8, 2003, s.30

- **Fiziksel, Finansal ve Teknolojik Altyapı:** Yatırım yapılacak ülkede telekomünikasyon, ulaşım hizmetleri, nakliye, bankacılık alanlarında gelişmiş ise etkinlikleri gerçekleştirilirken hem zamandan tasarruf etmekte hem de maliyetleri kısmaktadır.
- **İktisadi Entegrasyon:** Uluslararası örgütlerle entegrasyon sağlanarak, doğrudan yabancı sermayenin önündeki engellerin açılması mümkündür.
- **Özelleştirme:** Devlet bünyesi altında olan durgun işletmeler özelleştirilerek, kâr amacı güdülmesi amaçlanmaktadır. Bu süreçte devlet doğrudan yabancı yatırımları desteklemektedir.

Küreselleşmenin etkisiyle çok uluslu şirketler, ulusal kimliklerinden yavaş yavaş kurtularak, uluslararası faaliyetlerin, özellikle doğrudan yabancı yatırımların anahtarı konumuna gelmiştir. Tarih boyunca, kaynakların daha ucuz olduğu ülkelere yönelerek yatırımlarla maksimum kâr elde etmeye çalışmışlardır. Bu süreçte doğrudan yabancı yatırımın altında yatan temel istek, yabancı faaliyetleri denetim altına alarak, hakim olma isteğidir. Dünyada yapılan doğrudan yabancı yatırımlar, çok uluslu şirketlerin zamanla faaliyetlerini genişletmesi sonucu artarak artmıştır. 1970-1980 yıllarında doğrudan yabancı sermaye miktarı, 28 Milyar USD iken 2000-2010 yıllarında 1.136 Milyar USD'ye kadar yükselmiştir.[49]

Doğrudan yabancı yatırımların büyük çoğunluğu gelişmiş ülkelere yapılmaktadır. Çünkü kâr ve risk şirketlerin yatırımdaki en önemli belirleyicilerindendir. Eğer risk yükselir, kâr düşerse çok uluslu şirketi o ülkede tutabilmek mümkün olmamaktadır. Bu süreçte çok uluslu şirketler, uluslararası örgütler veya anlaşmalar ile risklerini minimize etmeye çalışmaktadır.

1.2.4.2.1. Yeşil Alan Yatırımları (Greenfield Investments)

Yapılan yatırım ev sahibi ülkede yeni bir iş yaratıyorsa bu tip yatırımlara yeşil alan yatırımları adı verilmektedir.[50] Bu yatırım türünde çok uluslu şirketler yatırım yaptıkları ülkede yeni üretim, dağıtım tesisleri kurmaktadırlar. Genelde gelişmekte olan

[49] UNCTAD **World Investment Report 2011**
[50] UNCTAD **World Investment Report 1995: Transnational Corporations and Competitiveness**, s. 145.

ülkelerde olan yeşil alan yatırımlarında yatırımcı olan ülke, kendi teknolojisini kullanarak kârını maksimize etmeye çalışmaktadır. Bu yatırım türünde pazarın hakimiyeti sağlamak daha uzun sürmektedir. Ancak yatırım yapılan ülkede fiziksel sermaye artışına sebep olmaktadır.

1.2.4.2.2. Kahverengi Alan Yatırımları (Brownfield Investments)

Kahverengi alan yatırımları yeşil alan ile satınalma yatırımları arasında duran bir yatırım türüdür. Bu tip yatırımlarda bir satınalma gerçekleşir fakat işletmenin şekillenmesinde ev sahibi ülkedeki işletmenin üretim faktörlerinden ziyade yabancı yatırımcının getirdikleri faktörler etkindir.[51]

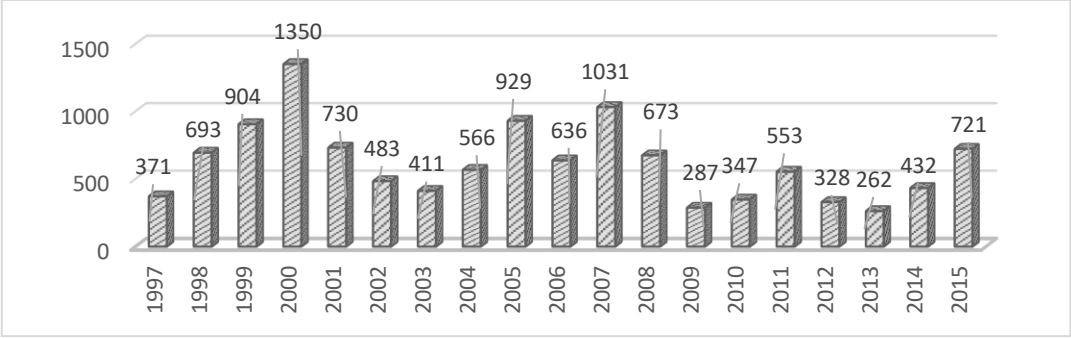
1.2.4.2.3. Şirketler arası Satınalmalar ve Birleşmeler (Mergers and Acquisitions)

Yatırım yapılan ülkedeki herhangi bir şirketin bir veya birden fazla yabancı yatırımcı tarafından satın alınması durumudur. Şirketler arası satınalamalar ve birleşmeler pazara girişte en kolay yol olması nedeniyle doğrudan yabancı yatırımlar grubunda en çok tercih edilen yatırım türüdür. Yatırımcılar satın aldıkları veya birleştikleri işletmede genişlemeye veya düzenleyemeye gitmedikleri müddetçe fiziksel sermaye artışı yaşanmamaktadır.

Doğrudan yabancı yatırım artışlarında üzerinde durulması gereken diğer bir husus ise, genel olarak çok uluslu şirket yatırımların şirket birleşmeleri ve satın almalarla gerçekleştiğidir. Uluslararası alanda gerçekleşen şirketler arası satınalmalar ve birleşmeler sayesinde doğrudan yabancı yatırımlar büyük rakamlara ulaşmıştır. Şekil 1.1'de 1997-2008 tarihleri arasında dünyada gerçekleşen şirket birleşmeleri ve satın almaları yer almaktadır.

[51] Klaus Meyer, ve Saul Estrin**, Entry Mode Choice in Emerging Markets Greenfield, Acquisition, and Brownfield**, No: 18, 1998, s. 3–4.

Şekil 1.1. Şirketlerarası Satınalmalar ve Birleşmeler (1997-2015) (Milyar Dolar)



Kaynak: Uluslararası Yatırımcılar Derneği (YASED) ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNCTAD) satınalmalar ve birleşmeler raporlarından yararlanılarak elde edilmiştir. (Veriler www.yased.org sitesinden elde edilmiştir.)

1.2.4.2.4. Uluslararası Ortak Girişimler

Uluslararası ortak girişimler; iki veya daha çok ulusal veya uluslararası şirketin kendi faaliyetlerini sürdürürken belirli bir ekonomik konuda sürekli veya geçici olarak bir şirket kurup, bu şirkete kendi işletmelerinden mal varlığı, teknik veya ticari destek ortaya koyarak kâr elde etme amacıyla oluşturdukları ekonomik kurumlardır.[52] Bu yatırım türünde mülkiyet ulusal yatırımcının da elinde bulunabilir. Ortak girişimler farklı şirketlerin birbirlerinin kazanımlarından yaralanmak ve bilgi eksikliklerini gidermek amacıyla kurulmaktadır. Uluslararası ortak girişimlerin avantajları olduğu gibi dezavantajları da bulunmaktadır. Avantajlara bakıldığında, maliyetlerin paylaşımı yatırımcıyı bu yatırım türüne iten en önemli özelliktir. Aynı miktarda sermaye ile uluslararası piyasaya dahil olmakla beraber yatırımlar daha geniş alanlara yayılmaktadır. Diğer önemli bir avantaj ise, yabancıların ülkedeki yatırımları üzerinde hükümet kısıtlamalarının olduğu durumlarda ortak girişim ile ülke dışı faaliyetler gerçekleştirilerek firmanın normal gelir elde etmesi sağlanabilir.[53] Bu yatırım türünün dezavantajları ise, farklı kültürden şirketlerin bir araya gelmesi sebebiyle, şirketlerin istekler ve amaç çatışması sonucunda anlaşmazlıklar ortaya çıkabilir ve karar alma aşamasında aksaklıklar yaşanabilmektedir.

[52]Nurhan Aydın, **Uluslararası Doğrudan Yatırımlar ve Ortak Girişimler**, Anadolu Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Yayınları, Eskişehir, 1997, s.12
[53] Robert J. Carbaugh, **International Economics**, Wodsqorth Publishing Co., California, 1992, s. 225

1.2.4.2.5. Dikey Yatırımlar

Küreselleşmedeki ilerlemelere rağmen ülkeler arasında faktörler arası fiyat farklılıkları mevcuttur. Şirketler üretim yaparken, üretim zincirinde farklı faktörler mevcut ise, üretimi aşamalarına ayırmakla beraber her üretim aşamasında faktör hangi ülkeden daha ucuz temin ediliyorsa aşama, o ülkeye kaydırılmaktadır. Bu yatırım türünde maliyetleri minimum yapmak amaçlanmakla beraber ülkeler arası farklı fiyat ve farklı teknoloji olmasından kaynaklı olarak yarar sağlanmaktadır. Dikey doğrudan yabancı yatırım ülkeleri ticarete teşvik ederek uluslararası üretimi arttırmaktadır.

1.2.4.2.6. Yatay Yatırımlar

Uluslararası ticarette oluşan engeller nedeniyle ve üretimin ya da taşımacılığın pahalı olduğu noktalarda gerçekleştirilen yatırım türüdür. Eğer ihraç konusunda engel bulunuyorsa, bu yatırım türünde ev sahibi ülkeye yatırım yapılarak hem ulusal pazarı ele geçirme hem de o ülkede satış yapabilme imkanı sağlanmaktadır. Bu yatırım türünün amacı, pazara yönelik üretim sırasında ortaya çıkan maliyetleri, asgari düzeye indirgemek ve/ya da değişen yerel şartlara ve tercihlere cevap vererek rekabetçiliği arttırmaktır.[54] Yatay yatırımlarda ülkenin piyasa büyüklüğü ve piyasanın büyüme oranı önemli olmakla beraber ülkenin yerli emek gücü durumu önem taşımaktadır.

1.2.4.3. Diğer Yatırımlar

Kısa vadeli sermaye hareketleri ve diğer uzun vadeli sermaye hareketleri olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

Kısa vadeli sermaye hareketleri, küreselleşmenin getirdiği süreçte gelişmiş ve bugün ki seviyelerine ulaşmıştır. Kısa vadeli sermaye hareketlerinin amacı kazanç sağlamaktır. Bu süreçte kalıcılık paralelinde ilerleyen uzun vadeli yatırımlardan ayrılmaktadır. Kısa vadeli sermaye hareketleri ev sahibi ülke açısından daha riskli yatırım olmakla beraber likiditesi çok yüksektir. Ayrıca kısa vadeli sermaye hareketleri, ticari bonolar, finansman bonoları, hisse senetleri, kısa vadeli borç senetleri ve bunlara yönelen

[54] Lim Ewe Ghee, **Determinants of, and the Relation Between, Foreign Direct Investment and Growth A Summary of the Recent Literature**, IMF Working Paper, 2011, s.11

portföy yatırımları, bankalara ve diğer özel kuruluşlara verilen kısa vadeli krediler ile banka mevduatları ve banka dışı diğer varlıklardaki kısa süreli değişmeleri içermektedir.[55] Ödemeler dengesi sermaye hareketleri içerisinde yer alan kısa vadeli sermaye hareketleri, varlıklar ve yükümlülükler olarak iki bölümden oluşmaktadır. Varlıklar bölümünde dışarıya verilen krediler, yükümlülükler bölümünde ise, TCMB, ticari bankalar ve diğer sektörlerin işlemlerinden kaynaklanan kısa vadeli borçlar yer almaktadır.[56] Kısa vadeli sermaye hareketleri ülkeler arası faiz farklılıkları ve döviz kurları değişiminden yararlanmaktadır. Eğer faiz oranları yüksek ise ülkeye sermayeye girişi sağlanmaktadır.

Diğer uzun vadeli sermaye hareketleri, vadesi bir yıldan fazla olan sermaye hareketleridir. Bu sermaye hareketleri, kredi mektuplu döviz tevdiat hesaplarını, kamu kesiminin kredi kullanımlarını ve dünya finansal piyasalardan elde edilen diğer orta ve/veya uzun vadeli kredileri kapsamaktadır.[57] Bu sermaye hareketlerinde kaynak olan kuruluşlar Dünya Bankası, IMF ve diğer kuruluşlardır. Bu süreçte finansman sağlamak vadelerin uzun olmasından dolayı istikrarlı olmaktadır.

1.2.4.4. Portföy Yatırım ile Doğrudan Yabancı Yatırım Arasındaki Farklar

Hem doğrudan yabancı yatırımlar hem de yabancı portföy yatırımlar, uzun vadeli sermaye yatırımları olmalarına karşın; fiziki yatırımın yeni olup olmaması, kontrol yetkisi, yönetime katılma, denetim, yatırımcı türü, elde edilen gelir gibi nitelikler yönünden farklı özelliklere sahiptirler.[58]

- Portföy yatırımlarında kontrol yetkisi az olmakla birlikle doğrudan yabancı yatırımlarda kontrol yetkisi daha fazla bulunmaktadır. Portföy yatırımlarında denetim bizzat yapılmamaktadır.

[55] Korkut Boratav, **2000/2001 Krizinde Sermaye Hareketleri,** İktisat, İşletme ve Finans Dergisi, 2001, s.9
[56] Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, **Türkiye Ekonomisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000, s.299
[57] Kezban Akyol Eser, **Finanasal Serbestleşme Sürecinde Artan Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri: Türkiye Ekonomisine Etkileri, Riskler ve Politika Araçları**, (Basılmamış Mesleki YeterlilikTezi), Ankara, 2012, s.13
[58] Ahmet Büyükşalvarcı**, Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Bankacılık Sektörü Örneği(1990-2005),** (Yayınlanmış Doktora Tezi), Konya, 2007, s.20

- Doğrudan yabancı yatırımlar kriz dönemlerinde esnek bir yapıya sahiptirler. Portföy yatırımlar ise kriz dönemlerinde oldukça olumsuz tepkiler gösterebilmektedirler. [59]
- Portföy yatırımlarını tasarruf etmek isteyen bireyler gerçekleştirirken, doğrudan yabancı yatırım çok uluslu şirketler tarafından gerçekleştirilmektedir.
- Doğrudan yabancı yatırımlarda getiriler; kâr payı ve sermaye kazancının dışında royaltiler, servis ücretleri, komisyonlar, transfer fiyatlandırması gibi çok çeşitlilik göstermektedir. Portföy yatırımlarında getiriler; tahvillerde faiz, hisse senetlerinde ise kâr payı ve değer artış kazançları şeklinde olacaktır.[60]
- Doğrudan yabancı yatırımlarda sermayenin yanında marka vb. değerleri getirmekle beraber portföy yatırımlarında amaç sadece sermaye sağlamaktır.

İki yatırım türünün farklılıklarını daha belirginleştirmek ve karşılaştırmak üzere Tablo 1.1'de gösterilmiştir.

[59] Prakash Loungani, Assaf Razin, **How Beneficial is FDI for Developing Countries**, Finance and Development, No:8, 2001, s. 7
[60] Nurhan Aydın, **Uluslararası Doğrudan Yatırımlar ve Ortak Girişimler**, Anadolu Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Yayınları, Eskişehir, 1997, s.12

Tablo 1.1. Doğrudan Yabancı Yatırımlar ile Yabancı Portföy Yatırımların Karşılaştırılması

	Doğrudan Yabancı Yatırımlar	**Yabancı Portföy Yatırımlar**
Yatırım Motifleri	• Sermayenin güvenliği ve portföyün veya net refahın maksimize edilmesi, •Optimal kaynak dağılımını gerçekleştirmek için farklı ekonomilerde işletme kontrolüne sahip olmak ve çok uluslu şirketlere kârlarını maksimize etmek	• Sermayenin güvenliği ve portföyün veya net refahın maksimize edilmesi.
Yatırım Bileşenleri	• Doğrudan yabancı yatırımcı tarafından sağlanan yönetimde etkin kontrole yeterli özsermaye, • Yeni yatırımlara ayrılan kazançlar, • Şirket içi borçlanmalar.	• Uzun dönemli tahviller, • Doğrudan yabancı yatırım kapsamına girmeyen özsermaye yatırımları.
Beklenen Getiriler	• Yatırımdan sağlanacak kârlar, • Yönetim kontrolü ile ortaya çıkacak diğer getiriler.	• Tahvilde sabit getiri, • Hisse senedinde kâr payı, • Hem tahvil hem de hisse senedinin değerindeki artıştan elde edilecek gelir.
Maliyetleri	• Doğrudan yatırım maliyetleri, • Enformasyon maliyetleri (yatırım yapılan ülke ile ilgili her türlü enformasyon ve haberleşme maliyetleri).	• Doğrudan yabancı yatırımlardan az olmakla birlikte ortay çıkan enformasyon maliyetleri, • Sermaye maliyeti.

Kaynak: Aykan Candemir**, Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarını Etkileyen Faktörler: Bir Uygulama,** YASED Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 20 Aktaran: Ahmet Büyükşalvarcı**, Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Bankacılık Sektörü Örneği**, 2007, s.22

1.2.5. Çok Uluslu Şirketlerin Etkileri

Çok uluslu şirketlerin küreselleşmeyle birlikte, ekonomik, siyasi ve sosyo-kültürel anlamda olumlu ve olumsuz etkileri bulunmaktadır. Şirketler, doğrudan yabancı sermaye aracılığıyla etkinliklerini sürdürerek, ülkede dinamizm, sermaye birikimi, rekabet artışı, finansal piyasaların gelişimini ve döviz girişini sağlayarak olumlu veya olumsuz etkilerini sürdürmektedirler.

Küreselleşme ve ticaretin serbestleşmesi sayesinde çok uluslu şirketler, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere yatırım yaptıklarında, ülkeler ekonomik, siyasi ve kültürel anlamda geliştikleri şüphesizdir. Ancak bu süreçte çok uluslu şirketler, kendi kârlarını maksimize etmeye çalışarak, ucuz iş gücü elde etme amaçları doğrultusunda ilerlemektedir. Yatırım yapılan ülkede yaşam standardını yükseltme amacının altında yatan emeğin sömürülmesi kavramı, kalkınma politikaları ve çok uluslu şirket faaliyetlerindeki çelişkileri sunmaktadır. Önemli bir aktör olan çok uluslu şirketler, faaliyetler, örgütlenmelerle birlikte yatırım yapılan ülkede hakimiyet sağlayarak gücün tek elde toplanmasına neden olmaktadır. Bu durumda çok uluslu şirketler, ülkedeki ulusal politikalara müdahale ederek çelişkilerin ortaya çıkmasına ve her iki ülkede de sorunların yaşanmasına sebep olmaktadır. Tüm bunları değerlendirerek ekonomik, siyasi ve kültürel açıdan çok uluslu şirketlerin etkilerine bakılmalıdır.

Çok uluslu şirketlerin ev sahibi ülkeye faydaları olduğu gibi zararları oluşabilmektedir. Bu süreç şirketten şirkete ya da ülkeden ülkeye değişiklik göstermektedir. Bu nedenle faaliyetler ekonomik, siyasal ve sosyo-kültürel açıdan incelenmelidir. Süreci anlayabilmek adına çok uluslu şirketler hakkında olumlu ve olumsuz görüşler Tablo 1.2. ‘de bulunmaktadır.

Tablo 1.2. Çok Uluslu Şirket Faaliyetleriyle İlgili Lehte ve Aleyhte Görüşler

	Çuş Lehine Görüşler	**Çuş Aleyhine Görüşler**
Kaynak Kullanımı Açısından	Az gelişmiş ülkelerdeki hammadde, maden, enerji gibi atıl kaynakların üretime katılmasını sağlayabilirler.	Kaynakların israf edilmesi söz konusu olabilir.
Sermaye Birikimi Açısından	ÇUŞ'ler beraberinde getirdikleri sermaye ile yatırım yaptıkları ülkenin tasarruf yetersizliğini ve döviz eksikliğini gidermede yardımcı olabilirler.	Bu tür sermaye ilişkilerinden faaliyette bulunulan ülke açısından, ekonomik yığışma ve siyasi bağımlılık yaratılması söz konusu olabilir.
İstihdam Açısından	ÇUŞ'ler faaliyette bulundukları ülkelerde yeni iş alanları açarak, işgücü istihdamı sağlarlar. Gittikleri ülkelerdeki işgücünün bilgi ve yeteneklerini geliştirebilirler.	Ucuz işgücü istismarına ve ücret dengesizliklerine yol açabilir.
Teknoloji Transferi Açısından	Yeni teknolojilerin faaliyette bulundukları ülkelere yayılmasını sağlayabilirler.	Yeni teknolojiler yerine modası geçmiş teknolojileri gittikleri ülkelere satın aldırabilirler.
Ödemeler Bilançosu Etkileri Açısından	Döviz girdisi sağlayarak, ödemeler bilânçosuna olumlu katkısı bulunabilir.	Yabancı yatırımcılara tanınan garantiler, transfer fiyatlaması, yerel ülkeden ihracat yapma eğiliminin düşük olması ödemeler bilânçosunda dengesizliklere neden olabilir.
Sosyo-Politik Etkileri Açısından	ÇUŞ'ler ekonomik birer kuruluş olduklarından, yerel ülke ile ilgili ekonomik, siyasi ve hukuki faktörleri dikkate alarak kâr elde edeceği mal ve hizmetler üretebilir.	Faaliyetler, ülkenin sosyal refahını kalkındırmaktan ziyade çok uluslu şirketin kârını ve kendi ülkesinin çıkarlarını maksimize etmektedir.

Kaynak: Öznur Yüksel, **Uluslararası İşletme Yönetimi ve Türkiye Uygulaması**, Gazi Kitabevi, Ankara, 1999, s.113 ve ÖZALP, İnan, Seçme Yazılar II, Anadolu Üniversitesi Yayıncılık, 1986, s.3.

1.2.5.1. Ev Sahibi Ülke Açısından Olumlu Etkileri

Sermaye birikimi üzerinden bakıldığında, yatırımlar sermayenin derinleşmesini sağlayarak ülke ekonomisine katkı sağlamaktadır. Bu durum gelişmekte olan ülkelerde yaşanılan sermaye yetersizliği sorununa çözüm getirerek, önemli bir katkı sağlamaktadır. Özellikle doğrudan yabancı yatırımlarla ev sahibi ülkede sermaye birikimi sağlanmaktadır.

Ev sahibi ülkenin milli geliri, doğrudan yabancı yatırımını etkileyen en önemli faktörlerden biridir. Çok uluslu şirketler, doğrudan yabancı yatırım ile ev sahibi ülkenin milli gelirini attırır ve ekonomik büyümeyi sağlar. Milli gelirde yaşanılan artış beraberinde üretimi pozitif etkileyerek, istihdam üzerinde de olumlu etkiler yaratmaktadır.

Yatırımlar ve ekonomik büyüme ilişkisi çift yönlü olarak ilerlemektedir. Ekonomik büyüme yaşanması sonucunda yatırımları pozitif etkilerken, doğrudan yabancı yatırımlarda artışın yaşanmasıyla ekonomik büyümeyi pozitif etkilenmektedir.

Sermayenin de emek gibi belirli aşamalarda azalan getiri tecrübesini yaşadığı doğrudur; bu durumda daha fazla sermaye birikimi büyümeye teşvikte bulunamayacak ve teknoloji ekonomik kalkınmayı tek başına teşvik etmek durumunda kalacaktır. Fakat bu, gelişmiş ülkelere has bir durumdur. Gelişmekte olan ülkelerde sermaye-emek oranı düşük olduğundan, ilave sermaye birimlerinin artan getirisi olacaktır. [61]

Sosyo-politik faktörler dikkate alınmadığında, doğrudan yabancı yatırımlar ev sahibi ülkenin kalkınma sürecini olumlu etkilediği varsayılmaktadır. Ev sahibi ülkeler, çok uluslu şirketlere göre daha az deneyim ve uzmanlığa sahip olduğundan küreselleşme ve kalkınma sürecine daha hızlı entegre olarak geliştirme olanağına sahip olmaktadır.

[61] Ali Erdoğan**, Gelişmekte Olan Ülkelerde Doğrudan Yabancı Yatırım ve Türkiye Örneği**, Nobel Akademik Yayıncılık, 2016, s.172

Siyasi faktörler ev sahibi ülke açısından çok önemli olmakla beraber oluşan riskler ülkelere büyük kayıplar yaşatabilmektedir. Ev sahibi ülkede siyasi istikrarını ve siyasi rollerini korunması koşuluyla, kaynak ülkenin doğrudan yabancı yatırım kararları olumlu etkilenmektedir.

Çok uluslu şirketler, ev sahibi ülkedeki ulusal pazarda rekabeti arttırmaktadır. Ancak pazar yeri girişini sınırlamaya başladıklarını noktada düzenleme yapılması gerekmektedir. Bu durumda şirketler çok fazla engele sahip olmasına rağmen, en etkili aktör olmaya devam etmektedirler.

Ev sahibi ülkede fiyat düzeyinin istikrarlı olması önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Ülkeye enflasyon oranın düşük olmasıyla beraber riskler ve belirsizlikler azalmaktadır. Bu süreç kaynak ülkenin doğrudan yabancı yatırımlarını olumlu etkilemektedir.

Çok uluslu şirketler yatırım yaptığında ev sahibi ülkede yerel çalışanlara eğitim vererek bilgi ve becerilerini arttırır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus, eğitimin kalitesi ve çalışanların gelişimi için şirketin ne kadar sermaye harcadığıdır.

Emek gücü ücretleri açısından bakıldığında, çok uluslu şirket ev sahibi ülkede emek gücü ücretlerini yüksek tutmaktadır. Çünkü emek sahipleri yerli şirketleri tercih etmeye daha yatkındırlar. Bu sebeple çok uluslu şirketler ortalama ücretin üstünde ücret verme eğiliminde olurlar.

Çok uluslu şirketler, üç çeşit işlemin yapıldığı piyasada faaliyet gösterirler. Söz konusu işlemler; yabancı şubelerden ana şirkete yapılan satışlar, ana şirketten yabancı şubelere yapılan satışlar ve farklı ülkelerdeki yabancı şubeler arasında yapılan satışlardır. Bununla birlikte, yerel şirketler de ülkelerinde faaliyet gösteren yabancı şirketlerle bağlantı kurarak piyasaya girebilirler. [62]

[62] İzmir Ticaret Odası, **Küreselleşme Sürecinde Doğrudan Yabancı Yatırımların Analizi:İzmir Örneği**, İzmir, 2002, s.29

Çok uluslu şirketler ev sahibi ülkede, getirdiği teknolojiyi üretim faaliyetlerinin tamamında kullanarak, ülkenin teknolojik açıdan yenilenmesine ve güçlenmesine aracılık etmektedir.

DYY'lerin gerçekleştiği üretim yurtiçinde daha önceden doğal bir tekel konumunda ise, DYY' yi gerçekleştiren ÇUŞ'lerin sahip oldukları ölçek ekonomileri sayesinde yabancı firmalar, yurtiçinde var olan doğal tekelin giderilmesini sağlayabilirler. Böylece DYY'ler piyasalarda rekabeti artırarak ev sahibi ülke ekonomisine canlılık kazandırmış olurlar.[63]

Diğer önemli etki ise, doğrudan yabancı yatırım, dış açıkların giderilmesine katkı sağlamaktadır. Çok uluslu şirket ihracat yoluyla açıkların kapanmasını sağlamaktadır.

1.2.5.2. Ev Sahibi Ülke Açısından Olumsuz Etkileri

Ödemeler dengesi açısından baktığımızda, ihracat ve ithalat durumlarına göre etki değişkenlik göstermektedir. Bu sebeple ev sahibi ülke çok uluslu şirketlerin ihracat yapmalarını teşvik etmektedir. Ancak az gelişmiş ülke üzerinden değerlendirilecek olursa, ithalatın ihracata bağımlılığı yüksek olacaktır. Bu koşulda çok uluslu şirketler, üretimi daha çok iç talebi karşılamaya yönelik yapacak olursa ödemeler dengesi olumsuz etkilenecektir.

Yabancı sermayenin ülkeye giriş şekli şirket birleşmeleri ve satın almalar biçiminde ise, bu durum kısa dönemde belli sayıda işçinin işten çıkarılmasıyla bile sonuçlanabilir. [64]

Diğer bir olumsuzluk ise, çok uluslu şirketler kâr peşinde koşarken ayrımcılık yapmaya zorlandıkları gerçeğidir. Bu durum hem ülkeler arasında uluslararası dağılımı çarpıklaştırmakta hem de ev sahibi ülkeyi olumsuz etkilemektedir.

---

[63]Coşkun Can Aktan, İstiklal Yaşar Vural, **Çok uluslu Şirketler Global Sermaye ve Global Yatırımlar**, Çizgi Kitabevi Yayıncılık, 2006, s.63

[64]Ali Erdoğan**, Gelişmekte Olan Ülkelerde Doğrudan Yabancı Yatırım ve Türkiye Örneği**, Nobel Akademik Yayıncılık, 2016, s. 182

Geçmiş yıllarda karşılaştırıldığında ev sahibi ülkenin vergi politikalarının önemliliğinin arttığı görülmektedir. Ülkeler doğrudan yabancı yatırımları ülkelerine çekebilmek adına vergi oranlarını düşürme yoluna gitmişlerdir. Ancak vergi oranlarında düşüş yaşanmasının getirdiği olumsuz sonuçlar bulunmaktadır. Bu da bireylerin üzerindeki vergi yüklerinin artmasıdır.

Yatırım yapılan ülkede olumsuzlukların oluşması ve ülkenin fakirleşmesi durumunda, yabancı yatırım yapacak diğer ülkelere ters etki yapmasıdır. Ev sahibi ülkede olumsuz bir imaj yaratılması sonucunda ev sahibi ülkeye başka yatırımların yapması zorlaşacaktır.

Eğer piyasada faaliyet gösteren yerli şirket bulunmuyorsa ya da ulusal şirketler ile çok uluslu şirketlerin rekabet güçleri arasında büyük fark varsa, çok uluslu şirket söz konusu piyasada hakim pozisyon elde edebilir. Bu durum piyasanın işleyişini bozarak tüketici refahının azalmasına yol açabilir. [65]

Çok uluslu şirketlerin faaliyetlerini genişletmesi ve sınırları açık tutması üzerinde hakimiyet kurarken, ev sahibi ülke içerisinde ekonomik ve siyasi aktör olarak etkili olması ulusal kontrolü tehlikeye sürüklemektedir.

Çok uluslu şirketlerin, uluslararası şirket ortaklıklarıyla oluşan işlemlerden kaynaklı olarak, şirketlerin yükselişe geçmesinin ardında ulus ötesi bir otoritenin kurulmasına neden olmaktadır. Bu süreç ulusal egemenliğin önünde duran, çok uluslu şirketlerin oluşmasına neden olarak ülkeler arası çatışmayı arttırmakta ve ev sahibi ülke kendini çatışmanın ortasında bulmaktadır.

Çok uluslu şirketler uzun vadede bakıldığında, teknolojik gelişmeleri ev sahibi ülkede uygulamazsa ve sermaye yoğun üretim gerçekleştirirse, o ülkede istenildiği kadar gelişim sağlanamayacaktır.

Çok uluslu şirketler güçlü sermaye yapısında olmalarından kaynaklı, ev sahibi ülkede tekelleşme eğilimine sahip olmaktadırlar. Eğer o ülkede yeterince gelişmiş hukuki

[65] İzmir Ticaret Odası, **Küreselleşme Sürecinde Doğrudan Yabancı Yatırımların Analizi:İzmir Örneği**, İzmir, 2002, s.31-32

sistem ve yasal düzenlemeler yok ise rekabet olumsuz etkilenmektedir. Ancak ulusal şirketler, oluşan olumsuzluklardan etkilenmemek adına çok uluslu şirketlerle ortaklık kurarak, piyasada hakimiyetini sürdürmeye çalışmaktadır.

1.2.5.3. Kaynak Ülke Açısından Olumlu Etkileri

Çok uluslu şirketler özelinde bakıldığında, küreselleşmenin getirdiği geçirgen yapının beraberinde bilgi, mal, sermaye transferini daha kolay gerçekleştirmektedirler. Bu süreçte çok uluslu şirketler daha kolay kaynak bularak ev sahibi ülke üzerinde daha kolay hakimiyet sağlamaktadırlar. Kaynak ülkenin çok uluslu şirketi güçlenerek aktör konumuna gelmektedir.

Çok uluslu şirketler bu yönüyle kaynakların optimum dağılımını sağlayabilmekte ve dünya refahını maksimize etme yönünde katkı sağlamaktadırlar. Çokuluslu şirketlerin faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan iktisadi faydaların dağılımı hem ev sahibi ülkede hem de orijin ülkede olumlu etkiler ortaya çıkarabilmektedir [66]

Az gelişmiş veya gelişmekte olan ülke nüfus artışı hızlı olmaktadır. Bu nedenle diğer ülkelerle karşılaştırıldığında emek gücü fazlalığı bulunmakla beraber bu ülkede ücretler düşüktür. Bu süreç kaynak ülkenin yatırım kararlarını olumlu etkilemektedir. Hedef tabakanın yüksek ya da düşük olması da önem taşımakla birlikte yüksek tabaka tüketicilere ulaşma amacı doğrultusunda yatırım yapıldığında emek gücünün ucuz olması kaynak ülke açısından büyük önem taşımaktadır.

Yatırımcı ev sahibi ülkeye göre daha iyi teknolojiye sahip olması koşulunda ev sahibi ülkede pazar payını arttırma olanağı elde etmektedir. Ayrıca az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkeler teknoloji transferini önemsemekte ve yeni teknolojinin transferine öncelik tanımaktadır. Bu süreç çok uluslu şirketlerin lehine işlemekte ve patent yasaları ile koruma altına alınmaktadır. Çok uluslu şirketin inisiyatifinde olmakla beraber, sadece kaynak ülke ile ev sahibi ülke arasında yapılan anlaşma ile teknoloji transferi sağlamak mümkündür.

---

[66] Alkan Soyak, **Çokuluslu Şirketler Melek mi, Şeytan mı? İktisat Ekolleri ve Türkiye Gerçekleri**, Bilim ve Ütopya Dergisi, Sayı: 158,2007, s.2

Kaynak ülke çok uluslu şirket aracılığıyla, daha fazla ön plana çıkarak, bu sayede de faaliyet alanlarını genişleterek küresel alanda rekabet güçlerini yönetmekte ve korumaktadır. Bu koşullarda ev sahibi ülkede ulusal şirketlerin varlığının ne konumda olduğu önem taşımaktadır. Eğer ev sahibi ülkede ulusal şirket sayısı az ya da yeterli hakimiyeti sağlayacak koşullarda değilse, çok uluslu şirket tek başına hakimiyet elde edebilir. Bu süreç çok uluslu şirket açısından olumlu ilerlerken, ev sahibi ülkenin piyasa işleyişine olumsuz etkilerde bulunabilir.

Çok uluslu şirketler yatırım yaparak kârlarını arttırma isteği doğrultusunda ev sahibi ülkenin zararı pahasına da olsa ev sahibi ülkeyi tehlikeye atarak kârlarını maksimize ederler. Bunun en önemli etkili örneği vergilerdir. Ev sahibi ülkenin vergi oranlarını yatırımları çekebilmek adına düşürmesiyle vergilerin doğrudan bireyler üzerinden alınmasına neden olmakta ve bütçelerde dengesizlik meydana getirmektedir. Bu koşulda kaynak ülkenin maliyet yapılarının önemli unsuru olan vergiler düşmektedir.

Yatırımcı için yatırım, daha fazla kâr elde etme, pazar payını arttırma ve daha fazla talep miktarı anlamına geldiğinden çok uluslu şirketler doğrudan yabancı yatırım ile bu olanaklara erişmek istemektedir. Kaynak ülke ev sahibi ülkeye göre daha iyi teknoloji ve daha fazla sermaye stokuna sahip olduğundan yatırım ile pazar payını arttırma olanağı elde etmektedir.

Uluslararası sermaye hareketlerinin hızla geliştiği, mal ve faktör piyasalarında eksik rekabetin bulunduğu bir ortamda faaliyet gösteren çok uluslu şirketlerin, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına yönelmeleri için yerel şirketlerde bulunmayan bazı avantajlara sahip olmaları gerekir. Bu durum ise, çok uluslu şirketlere oligopol özellikleri yüklemektedir. [67]

1.2.5.4. Kaynak Ülke Açısından Olumsuz Etkileri

Kaynak ülke, yatırım yaptığı ülke hakkında bilgi eksikliğine sahip olmasından ya da yatırım yapılan ülkenin kanun ve uygulamaları sebebiyle emek gücüne yüksek ücret

[67] Thomas Horst, **Firm and Industry Determinants of the Decision to Invest Abroad:An Empirical Study,** The Review of Economics and Statistics, Vol:54, 1972, s.258

verme durumunda kalabilmektedir. Bu durum maliyetlerini arttırarak kaynak ülke açısından olumsuz etki yaratmaktadır.

Yatırım yapılmasıyla birlikte, eğer doğrudan yabancı yatırımın türü satın alma ya da birleşme şeklinde değil de yeni bir şube açma veya yeni bir tesis kurma şeklinde ise, yeni üretim teçhizatı ve dağılım sistemi maliyetleri gibi sabit maliyetler ortaya çıkacaktır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ülkeye girişi ile gerçekleşen yüksek sabit maliyetler, söz konusu yatırımların ülkeden çıkışını zorlaştırmaktadır. [68]

Doğrudan yabancı yatırım yapılırken belirsizliklerin azaltılması talep edilmektedir. Kaynak ülke tarafından yatırım aşamasında, gelecekteki beklentiler ve mevcut donanımlar incelenmektedir. Bu süreçteki bilgi maliyetleri kaynak ülke için daha yüksek olmaktadır. Yatırımda oluşabilecek ek maliyetler de değerlendirilerek, uzun vadede maliyetleri düşürme ve rekabete uyum sağlama amacı doğrultusunda kaynak ülke bilgi maliyetlerine katlanmaktadır.

Ortak girişim yoluyla yapılan yatırım sonucunda, farklı kültür ve farklı çalışma şekillerinin birbirine entegre olması zorlaşmaktadır. Bu süreçte şirket yönetimleri zorlaşarak kaynak ülkeyi ve çok uluslu şirketleri olumsuz etkilemektedir.

Piyasa hacmi ve tüketicinin alım gücü yatırım kararlarındaki en önemli unsurlardır. Faaliyet gösterilecek bir ülkede üretilen mal ve hizmetleri satın alacak kadar gelire sahip olmayan tüketici grubunun olması, doğrudan yabancı yatırım girişini olumsuz yönde etkileyecektir.[69]

[68] John H. Dunning, **Multinational Enterprises and the Global Economy**, New York, 1993, s.60
[69] İnan Özalp, **Çok Uluslu İşletmeler: Uluslararası Yaklaşım**, Anadolu Üniversitesi Yayıncılık, Eskişehir, 1998, s.180

İKİNCİ BÖLÜM

2. GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER İLE ÇOK ULUSLU ŞİRKETLER ARASINDAKİ İLİŞKİLER VE GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERİN KÜRESELLEŞME KAPSAMINDA DEĞİŞİMİ

2.1. GELİŞMEKTE OLAN ÜLKE KAVRAMI

Kalkınma ve sermaye birikimi açısından gelişme ve kalkınma olgusu ülkede yaşam kalitesinin yükselmesi, teknolojik gelişimin artması, sürdürülebilir büyüme gerçekleşmesi olarak tanımlanabilir. Ülkelerin yeterli sermaye birikiminin gerçekleştirmesi, kalkınma ve gelişim sürecinin en önemli aracıdır. Bu süreç sermaye birikimin sağlanması ve tasarruf yoluyla yatırımlara dönüşerek üretim kapasitesini genişletmekle mümkün olmaktadır.

Ulusal ekonomiler sınırları aşarak, ekonomik ve siyasi anlamda mücadele alanları doğurmuştur. Yaşanan mücadele sonrasında yarışın kaybedeni ve kazananı bulunmaktadır. Bu savaş ortamında rekabeti elinde bulundurmak en önemli araçtır. Davidson bu durumla ilgili "serbest rekabet içinde tüm ulusların kazanamayacağını, çünkü eğer serbest ticaret ortamında bir ulusun ihracatı ithalatından daha hızlı artıyorsa, mutlaka bir başka ulusun ithalatı da ihracatından daha hızlı artacaktır" şeklinde belirtmiştir. [70]

Bu sınıflandırmanın oluşumuna tarihsel boyutta bakılacak olursa, küreselleşmenin yaygınlaşmasıyla ve özellikle ikinci dünya savaşından sonra yaşanılan dönüşüm toplumları ayrıştırmaya doğru ilerleyerek, kapitalist olan (gelişmiş) ve kapitalist olmayan (geri kalmış- ilkel toplum) şeklinde tanımlanmışlardır. Bahsedilen bu ilkel toplumun, kapitalist ilişki düzenine dahil olmalarıyla gelişme sağlayacakları düşünülmüştür. Bu süreç, toplumlar arasında eşitsizliğe neden olarak, yeni ilişki bütünü doğurmuştur. Geri kalmış toplumlar, gelişmiş toplumlarla etkileşime girerek sistemin devamlılığını getirmiştir. Etkileşim süreci, ülkelerin kendi ekonomik, siyasi ve sosyal

[70] Paul Davidson, **Glabalization, Joumal Post Keynesian Economics**, 2002,s. 477 Aktaran: Çınar Özen, Dünya Düzeni ve Gelişmekte Olan Ülkeler, s.200

yapılarının farkına varmasına ve diğer ülke ile kendi ülkesinin karşılaştırmasına neden olarak toplumları sınıflandırmaya doğru sürüklemiştir. Ülkeler kapitalist ilişki bütününe dahil olması ile birlikte sınıflandırmanın içerisinde bir yer edilmek zorunda kalmışlardır. Sınıflandırma ve etkileşim sonucunda görülen iki sonuç, az gelişmiş toplumların gelişmiş toplumlar seviyesine gelebileceği konusunda olumlu düşüncelere sahip olması ve bu süreçte az gelişmiş olarak sınıflandırılan ülkeye müdahalenin meşrulaşmasıdır.

Gelişme kavramının en önemli problemi geçmiş-şimdi-gelecek paralelinde şimdiyi yani bir toplumun kendisinin, gelişmiş ya da gelişmemiş olacağını nasıl anlayacağıdır. Bu sürecin anlaşılmasının ardından bahsedilen toplumlara etkileri önemli olmakla birlikte devamında gelen eşitsizlik kavramının da bireyleri ve toplumları nasıl etkilediği değerlendirilmelidir. Bu noktada tarihsel boyutlara ve değişimlere bakılarak gelişim incelenmelidir. Gelişmiş olan olarak nitelendirilen ülkelerin tarihsel dönüşümüne bakıldığında, önce tarımla uğraşan bir toplumdan sanayi toplumuna geçiş sağlanmış, ardından feodal yapıdan koparak kapitalizm çerçevesinde ilerlemeye ve en son gelişmiş ülke sınıflandırmasına doğru yol almıştır. Bu ilerleyiş aslında az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri büsbütün etkileyerek, disipline edilmesi amaçlanmıştır. Bu gelişim sürecinde, önce gelişmiş dediğimiz ülkelerin kendi toplumuna ve bireylerine gelişme sisteminin disiplinine edilmesi amaçlanmaktadır. Ardından diğer toplumlara yayılması istenilmektedir. Bu süreçte gelişmenin olumlu ya da olumsuz yanlarının gösterilmesi önemsenmemiş ve olumsuz yönleri de meşrulaştırılmıştır. Sonucunda az gelişmiş ya da gelişmekte olan olarak nitelendirdiğimiz ülkelerde kendi gelişmişliklerini sorgulayan bir yapı meydana gelerek toplumlar arası farklılıklar giderilmeye çalışılmıştır. Bahsedilen gelişme seviyesine ulaşmak adına aktörler tarafından reçeteler verilmektedir. Bu reçeteler gelişme sorunu altında değişmeyi mecbur kılarak kapitalizmi entegre etmektedir.

Gelişmekte olan ülke kavramı bu edinimlerden yola çıkılarak, geleneksel değerlerden uzaklaşarak modernleşmek isteyen, daha fazla sermaye birikimi elde etmeye çalışan, sürekli üretim-tüketim yapan, uluslararası alanda yarış halinde ve kazanma zorunluğu içinde olan toplumun kavramlaşmış halidir. Bu süreçte bugün gelişmekte olan kavramı ilerleyen ve sürekli hareket halinde olan kavramı ifade ederken, gelişmekte olan ülkelerin benzer avantaj ve dezavantaja sahip olduğu görülmektedir.

Gelişmekte olan ülke kavramının tanımı tarih boyunca değişerek pek çok anlama bürünmüştür. Görüş birliği olmamakla birlikte 1950'li yıllarındaki gelişmekte olan ülke kavramı bugün çok daha farklı anlamlara bürünerek dönüşüm yaşamıştır. Görüş birliği olmamasının nedenlerine bakıldığında, ülkelerin yayıldıkları coğrafi alanların geniş olması, ülkeler arası ekonomik, siyasi, sosyo-kültürel ve tarihi farklılıklar görülmesidir.

Gelişmekte olan ülkeler kavramı tanımlanırsa, "Sanayileşme yarışında gelişmiş kapitalist ülkelerin gerisinde kalmış, sömürgecilik sürecinde kaynaklarına el koyulduğu için gelişememiş ya da gelişmeleri engellenmiş ülkeler için, az gelişmiş, geri kalmış ya da gelişmemiş gibi olumsuz çağrışımları olan nitelemelerin yerine kullanılan bir deyim" olarak ifade edilmektedir. Gelişmekte olan ülkeler kavramı ayrıca geri kalmışlık çemberini kırmaya çalışan ülkelerin kalkınma çabalarını vurgulamak için de kullanılmaktadır.[71]

Gelişmiş, gelişmekte olan veya az gelişmiş ülke sınıflandırılması yapılırken hangi kıstasta değerlendirildiği önem arz etmektedir. Milli gelir açısından farklı gruplarda yer alan iki ülkenin, diğer kıstasta değerlendirilirken aynı gruplarda yer alması sınıflandırılmanın net oluşuna engel olmaktadır.

2.2. GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERİN SINIFLANDIRILMASI

Ülkelerin büyüme ve kalkınma alanlarında sahip olduğu kaynaklar bakımından gelişmişlik düzeyleri belirlenmektedir. Ülkelerin birbirlerine kıyasla ekonomik, siyasi ve sosyal yapılarındaki farklılıkları göz önünde bulundurularak karşılaştırılmaktadır. Yapılardaki farklılık ülkelerin sınıflandırılmasına neden olarak, gelişmiş ülke sınıfına ulaşabilmek adına mücadele doğurmuştur. Ülkeler arası yaşam standartları ve ekonomik düzeyi kıyaslanması sonucunda dünyada hangi konumda olduğu bilinerek, sorunlara karşı daha etkin öneriler üretilebilmesi mümkün olmaktadır. Ancak ülkelerin gelişim düzeyleri ölçüldüğünde ortaya çıkan sonuç mutlak değil, uluslararası alanda bulunduğu sıradır. Bu süreç dünyada her zaman az gelişmiş, gelişmekte olan ve gelişmiş ülke sınıflarının oluşmasına neden olacaktır. Gelişim düzeyleri ölçülürken hangi ölçütün kullanıldığı da

[71] Mustafa Acar, Ömer Demir, **Sosyal Bilimler Sözlüğü**, Vadi Yayıncılık, Ankara, 2002, s.168

önem arz etmektedir. Bu süreçte ölçütün güvenilir olması etmenlerin anlamlı şekilde ölçülmesi için önem taşımaktadır.

Bu çerçevede ülkelerin gelişmiş düzeylerine göre sınıflandırılması dört farklı uluslararası kuruluş tarafından farklı kriterler esas alınarak yapılmaktadır. Söz konusu uluslararası kuruluşlar; Dünya Bankası (WB), Uluslararası Para Fonu (IMF), Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP)[72] ve Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD)'dür.

2.2.1. Dünya Bankası (WB)' na Göre Gelişmekte Olan Ülkelerin Sınıflandırılması

Dünya Bankası Atlas yönetimde ülkelerin gelişmişlik düzeyi belirlenirken kişi başına düşen milli gelir kullanılmaktadır. Dünya Bankası'nın sınıflamasına göre ülkeler yüksek, orta ve düşük gelirli ülkeler olarak üç gruba ayrılmıştır.[73] Buna göre, Dünya Bankası'nın milli gelir kıstasına göre yapmış olduğu sınıflamada, Atlas yöntemiyle hesaplanan ve 2016 yılı için geçerli olmak üzere düşük gelirli ekonomiler 1,005 dolar ya da daha düşük kişi başına GSMH 10 sahip ülkeler olarak tanımlanmakta iken, kişi başına düşen GSMH'sı 1,006 dolar – 3,955 dolar arasında olan ülkeler düşük orta gelirli ekonomiler, kişi başına düşen GSMH'sı 3,956 dolar – 12,235 dolar arasında olan ülkeler üst orta gelirli ekonomiler ve kişi başına GSMH'sı 12,236 dolar veya üzeri olan ülkeler ise yüksek gelirli ekonomiler olarak tanımlanmıştır.[74]

Dünya Bankasının sınıflandırmasına göre orta gelirli ekonomiler gelişmekte olan ülke grubunda yer almaktadır.

2.2.2. Uluslararası Para Fonu (IMF)'na Göre Gelişmekte Olan Ülkelerin Sınıflandırılması

Ülkelerin gelişmişlik düzeylerinin belirlenmesinde etkin rol oynayan diğer bir kurum Uluslararası Para Fonu (IMF)'dir. IMF'nin sınıflandırmasına göre ülkeler gelişmiş

---

[72]Lynge Nielsen, **Classifications of Countries Based on Their Level of Development: How it is Done and How it Could be Done**, Washington, 2011, s. 7-8.
[73] World Bank (2012), **World Development Indıcators**, http://data.worldbank.org/sites/default/files/wdi-2012-ebook.pdf, Erişim: 15.11.2018
[74]World Bank (2017), **Country and Lending Groups**, https://datahelpdesk.worldbank.org/knowledgebase/articles/906519-world-bankcountry-and-lending-groups, Erişim: 15.11.2018.

ülkeler ve yükselen ve gelişmekte olan ülkeler olarak iki gruba ayrılmaktadır. IMF, Dünya Bankasında bulunan GSMH gibi kriterlere dayandırmayarak sınıflandırmayı yapmaktadır.

GSYH kıstasına göre gelişmiş ülkeler sınıflandırmasında yer alan, G7 olarak adlandırılan ülkeler ABD, İngiltere, İtalya, Fransa, Kanada, Almanya ve Japonya'dır. Devamında ülkeler eklense de bugün halen geçerliliği olan G7 ülkeleri, gelişmiş ülke sınıflandırmasında yer almaktadır.

Yükselen ve gelişmekte olan sınıflandırmasında yer alan ülkeler G7 dışında kalan ülkeler olarak kabul edilmiştir. Yükselen ve gelişmekte olan ekonomiler ayrıca analitik kriterlere göre sınıflandırılmakta olup bu kriterler; İhracat gelirlerinin kompozisyonunu ve yurtdışından gelen diğer gelirleri yansıtmaktadır.[75]

1946'dan bu ya da analitik sınıflandırma sürekli değişime uğrayarak farklı şekillerde tanımlanmıştır. Bu süreçte geçiş ekonomileri yaşayan ülkeler bazında sıkıntılar yaşanması, değişikliğe gidilmesinin en önemli sebeplerindendir. En son Orta ve Doğu Avrupa'da 8 ülkenin Avrupa Birliğine (AB) girmesiyle, geçiş ülkeleri grubu ile gelişmekte olan ülkeler grubu birleşerek yeni bir yükselen ve gelişmekte olan ülkeler grubu oluşturuldu.[76]

2.2.3. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP)'na Göre Gelişmekte Olan Ülkelerin Sınıflandırılması

Ülkelerin GSMH'ya göre sınıflandırılması gruplarda çelişkilere yol açabileceği gibi pek çok karmaşıklığı da ardında getirmektedir. Tek unsurla ölçülen gelişim endeksleri ülkenin gelişmiş, gelişmekte olan ya da az gelişmiş olduğunu belirlemekte yeterli değildir. Ekonomik büyümenin sağlandığı ülkelerde sosyal problemlerin ortaya çıkması sonucunda, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programında yayımlanan İnsani Gelişim Endeksi ve milli gelirin dışında eğitim ve sağlık kriterleri içine alarak ülkelerin sınıflandırmasını yapan bir endekstir. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından

[75] International Monetary Fund (IMF), **Balance of Payments**, Conceptual Framework, 2012, Erişim: 16.11.2018, https://www.imf.org/external/pubs/ft/bopman/bopman.pdf
[76] Lynge Nielsen, **Classifications of Countries Based on Their Level of Development: How it is Done and How it Could be Done**, Washington, 2011, s.18

ilk kez 1990 yılında yayınlanan İnsani Gelişme Raporu (İGR)'nda, sağlıklı olma, eğitim görme ve iyi bir yaşam standardına sahip olma özgürlüğünü vurgulayan "insanların seçimlerini genişletme" nin bir süreci olarak insan gelişiminin açık bir tanımı sunulmuştur.[77] Bu süreçte insani gelişim kavramının kattığı en önemli değer, kalkınmaya yeni bakış açısı getirmesi ve yaşam kalitesine odaklanmasıdır.

Ekonomik büyüme (GSMH) kriterinde değerlendirilirken aynı sonuçları gösteren iki ülkenin insani gelişim endeksiyle ayrı gelişim gruplarında yer alması sonucunda, amacın ekonomik büyüme olmaması gerektiğini ve aslında büyümenin gerçekleşebilmesi için ekonomik gücün var olması gerektiği anlaşılmıştır. Bu amaç doğrultusunda ülkenin kalkınması, insanların hayallerini gerçekleştirmesi ve yaşam koşullarının iyileştirilmesi için gelir atışının sağlanması gereklidir. Ancak gelişimi sınıflandırma açısından yeterli bir ölçüt değildir. Bu sürece örnek vermek gerekirse, gelir düzeyinde artış yaşanması bir ülkenin sağlık, eğitim, suç oranları, yoksulluk ve çevresel faktörler açısından bakıldığında her zaman olumlu etki yaratmamaktadır. İnsani gelişim endeksi gelişime birey-toplum açısından bakarak, gelir elde etmenin sonrasında, bu gelirin bireylere ve toplumlara ne kadar ve ne şekilde yansıttığını göstermektedir.

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından her yıl yayınlanan İnsani Gelişme Raporu (İGR), ülkelerin gelişmişlik düzeylerinin belirlenmesinde temel ölçüt olarak insani gelişme göstergelerini sunmaktadır. [78] İnsani kalkınmada söz konusu olan bu üç temel boyuttan incelenmiştir, UNDP'nin 2005 yılında yayınladığı İnsani Kalkınma Raporu (HDR)'nda [79]

- Doğumda yaşam beklentisi olarak ölçülen uzun ve sağlıklı bir yaşam,
- Yetişkin okur/yazar oranı ve gayrisafi (brüt) okula kayıt oranı ile ölçülen bilgi,

[77] UNDP, **Human Development Report**, 2010, The Real Wealth of Nations: Pathways to Human Development, Palgrave Macmillan, New York, Erişim: 18.11.2018, s. 2
http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/270/hdr_2010_en_complete_reprint .pdf
[78] UNDP, (2010). **Human Development Report**, 1998, The Rise of the South: Human Progress in a Diverse World. Explanatory note on 2013 HDR composite indices, Turkey: HDI values and rank changes in the 2013 Human Development Report. s.11
[79] UNDP, (2005). Human Development Report, 2005, International Cooperation at a Crossroads, Aid, Trade and Security in an Unegual World, Oxford University Press, New York.

- Satın alma gücü paritesine göre uyarlanmış gayrisafi yurtiçi hasıla (SGP US$) ile ölçülen iyi bir yaşam standardı.

Ülkelerin gelişmişlik düzeylerinin incelenmesinde, boyutların zaman içinde farklılık gösterdiği görülmektedir. 1990'lı yıllardan başlayarak, insani gelişim endeksi yaşam süresi, yetişkin okur/yazar oranı ve satın alma gücü paritesi endekslerine göre incelenerek, insani kalkınma anlayışının önemi vurgulanmıştır. Bu süreç, insan odaklı kalkınma ve büyüme anlayışının tarihteki başlangıcı olmuştur. Dünya Bankasının gelir odaklı yaklaşımından daha fazla boyutları dikkate almakla birlikte İnsani Gelişim Endeksi, gelişmenin içinde barındırdığı tüm yönleri ele almakta yetersiz kalmaktadır. 1995'te büyüme ve kalkınmadan kadınların ne ölçüde etkilendiği incelenerek endeks geliştirilmiştir. 2010 yılından itibaren boyutlarda farklılıklar yaşanmıştır ve bu dönemlere ait alt göstergelere ilişkin temel değişiklik eğitim ve gelir boyutlarını ölçen göstergelerde gerçekleşmiştir.[80] Birleşmiş Milletler Kalkınma Raporu'nun 2010 yılında yayınladığı rapordaki dört bileşen; [81]

- Doğumda beklenen yaşam süresi (yıl)
- Ortalama okullaşma yılı
- Beklenen okullaşma yılı
- Kişi Başına Gayri Safi Milli Hasıla (SGP, US$) şeklinde belirtilmiştir.

Eğitimde ve GSYH ölçütlerinde de yaşanan değişimlerin nedenlerine bakılacak olursa, eğitim ölçütüne baktığımızda gelişmiş ülkelerde okur/yazar oranının artması sebebiyle ölçüt, ülkeleri sınıflandırırken ölçüt olma özelliğini kaybetmiştir. Gelir ölçütüne bakıldığında, daha önce satın alma gücü paritesine göre GSYH'a göre belirlenirken 2010 itibariyle kişi başına GSMH olarak ölçülmeye başlanmıştır. Sebebi ise, GSYH'nın ülkenin milli servetini net şekilde göstermede yetersiz kalmasıdır.

[80] Sırma Demir Şeker**, Türkiye'nin İnsani Gelişme Endeksi ve Endeks Sıralamasının Analizi,** T.C. Kalkınma Bakanlığı Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, Ankara, 2011, s. 7

[81] UNDP, (2010). **Human Development Report**, 2010, The Real Wealth of Nations: Pathways to Human Development, Palgrave Macmillan, New York, Erişim: 18.11.2018 http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/270/hdr_2010_en_complete_reprint .pdf

İnsani Gelişme Endeksini oluşturan bu alt endeksler 0 ile 1 arasında değer almaktadır. [82] Değer 1'e yaklaştığında ülkenin gelişmişlik düzeyi arttığı anlamına gelmektedir. Oluşturulan sınıflandırma sonucunda ülkelerin insani gelişmeleri gruba ayrılarak çok yüksek, yüksek, orta ve düşük insani gelişim olmak üzere sınıflandırılmıştır.

2.2.4. Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD)'ne Göre Gelişmekte Olan Ülkelerin Sınıflandırması

Küreselleşme ile birlikte tüm dünyanın ilgi alanına giren refah bireyler ve toplumlar için önemli bir etken olmuştur. Zamanla yaşam koşullarının değişmesi sadece gelir yöntemi ile refah ölçümünü yetersiz kılmış ve yeni yaklaşımlara ihtiyacı doğurmuştur. Bu sebeple OECD refah ölçümünde sadece gelir değil pek çok kriteri içerisinde barındıran bir endeks geliştirmiştir. Endeks içerisinde 11 ayrı kriteri ve çeşitli kalemleri barındırarak geliş kapsamlı bir inceleme yapmaktadır. 2011 yılında uygulamaya koyduğu bu endeksi "Daha İyi Yaşam Endeksi" "Better Life İndex" olarak adlandırmıştır. Bu endeks ülkelerin gayri safi yurt içi hasıla gibi kalemi dışında çok çeşitli kalemleri de göz önünde bulundurmaktadır. [83] Kriterler kısaca şunlardır;[84]

- Yaşam standardı için gerekli olan materyaller (gelir, tüketim ve zenginlik)
- Sağlık
- Eğitim
- İş yaşamını kapsayan kişisel faaliyetler
- Politika ve yönetim
- Sosyal ilişkiler ve iletişimler
- Çevre (şimdiki ve gelecekteki durum)
- Güven (ekonomik ve doğal afet)

Endeks hem ekonomik alanda hem sosyal alanda ölçüldüğünden ülkeler arası sınıflandırma yapma imkanı sağlamaktadır. Ayrıca 2011 yılında 34 OECD ülkesini

[82] Tahsin Karabulut, Nurettin Kaya, Zeynep Gürsoy, **Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü'ne Üye Ülkelerin 2006 Yılı İnsani Gelişmişlik Düzeylerinin Analizi**, Niğde Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Dergisi, 2009, s.6.
[83] Sevda Akar**, Türkiye' de Daha İyi Yaşam Endeksi:OECD Ülkeleri İle Karşılaştırma**, Journal Of Economics, 1/2014, s. 2
[84] Joseph Stiglitz, Amartya Sen and Jean Paul Fitoussi, **Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress**, 2009, s.14

barındıran endeks, 2012 itibariyle Brezilya ve Rusya'nın katılımıyla 36 ülkeye ulaşmıştır. Her bir kriter için ülkeler, 0 ile 10 arasında değişen bir ölçekle değerlendirilmektedir.[85] Bu süreç ülkeleri pek çok alanda karşılaştırarak refah seviyeleri arasındaki farklılıklar daha net görülebilmektedir. Değer düşüklüğü bulunan alanlarda ise farklı politika yönelen ülkelerin refah seviyesinde artışlar yaşanabilmektedir.

2.3. GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER İLE ÇOK ULUSLU ŞİRKETLER ARASINDAKİ BAĞLANTI

Küreselleşme sürecinin getirdiği ülkeler arasını bölünme veya sınıflandırma dünya ekonomisinde oluşan bir kriter haline gelmiştir. Bu süreçte dışa dönük politikaların yaygınlaşması, sermaye birikimi sağlama amacı, emek gücünün oluşumu ve gelişimi, iş bölümü yaygınlaşması, teknolojinin gelişimiyle de birleşerek şirketler ulusal kimliklerinden sıyrılmış ve çok uluslu şirket çatısı altında bir aktör bileşimi yaratmışlardır. Tarih boyunca avantajlarını belirleyerek ilerleme sağlayan çok uluslu şirketler, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu süreçte az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler küresel dünyadan kendilerine bir yer edinmeye çalışarak, rekabet ortamından kopmamak üzere adım atmaktadırlar. Gelişim sağlayabilmek adına sermaye birikimi, yatırım, iç tasarruf gereklilikleri, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde oluşan temel problemler olarak gündeme gelmektedir. Ulusal olarak problemlerin çözülemediği noktada, çok uluslu şirketler aracılığıyla yapılan yatırımlar bir avantaj olarak görülmektedir. Genel olarak bu ülkeler açısından olumlu görülen yatırımlar kimi görüşler tarafından ciddi eleştiriler alarak, ülkelerin ekonomik, siyasi ve sosyal açıdan daha kötüye gideceğini savunmaktadır.

Genel olarak yatırım yapacak olan çok uluslu şirket ile gelişmekte olan ülke arasında gelişim farklılıkları bulunmaktadır. Az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde, ekonomik iktidarın (ÇUŞ) siyasal iktidarı etkileme olasılığı daha fazla olmaktadır. Bu süreçte aktörlerin ikna etme seçenekleri de farklılaşmaktadır. Tam da bu noktada çok uluslu şirket ve gelişmekte olan ülkenin ekonomik, siyasi ve sosyo-kültürel çatışması başlamaktadır. Ancak bununla beraber ülkeler arası gelişim farklılıklarının kısmen de

[85] Sevda Akar**, Türkiye' de Daha İyi Yaşam Endeksi:OECD Ülkeleri İle Karşılaştırma**, Journal Of Economics, 1/2014, **s.** 4

olsa kapatılması, teknoloji transferi sağlanması, pazarlama yöntemlerinin öğrenilmesi ve sermaye birikimi sağlanması amaçları doğrultusunda gelişmekte olan ülkeler yatırım talep etmektedirler. Bu durum ülkeleri uluslararası yarışlara dahil edilmesine neden olmaktadır. Bu süreç gelişmeye çalışan ülkeleri olumlu ya da olumsuz etkilemiş ve küreselleşme ile bağlantılı bir ilişki bütününü doğurmuştur.

2.3.1. Gelişmekte Olan Ülkelerin Yabancı Sermaye İhtiyaçlarının Nedenleri

Geçmişten bugüne, zenginlik ve başarı kavramlarının toplum açısından farklı anlamlar yüklenmesi, zaman içinde tüm aktörler arasında çelişki oluşturarak ilerlemiştir. Kapitalist gelişim sürecinde, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere bu kavramlar anlam kazandırılarak topluma mal edilmiş ve bahsedilen zenginlik ve başarı kavramına ulaşılabilmesi için yarışları gerekli kılmıştır.

Gelişmekte olan ülkelerin en önemli ilerleyiş anahtarı olan çok uluslu şirketler ve yatırımları, gelişmiş ülkelerden ekonomik, siyasi ve sosyo-kültürel anlamda geri kalan bu ülkelerin çıkış kapısının ve ötekileşmekten kurtuluşun en önemli aracı olarak görülmektedir. Yabancı yatırımların sermaye, işgücü ve en önemlisi ekonomik büyüme için bulunma zorunluluğu, gelişmekte olan ülkelerin yabancı yatırımları çekmek istemesinin en önemli sebebidir.

Gelişmekte olan ülkeler iç tasarruf yetersizliği, sermaye birikiminin yurtiçinden yeterli şekilde sağlanamaması, vasıflı iş gücü yetersizliği, ödemeler dengesinde açık oluşması, istihdam sorunun oluşması ve teknolojik yetersizlikler gibi problemleri ortadan kaldırmak için yabancı yatırımları talep etmektedirler.

2.3.1.1. Yurtiçi Tasarruflarının Yetersizliği

Ekonomik anlamda yatırım, bir ekonomide herhangi bir dönemde sermaye stokunu (üretim araçları toplamı) arttırmaya yönelik olarak yapılan harcamalardır.[86] Gelişmekte olan ülkerin kalkınması için gerekli olan iç tasarruf ise fiziki olarak bahsedilen yatırımların ülke içinde sağlanmasıdır. Artarak artan şekilde büyümenin ve

[86] Ali Erdoğan**, Gelişmekte Olan Ülkelerde Doğrudan Yabancı Yatırım ve Türkiye Örneği**, Nobel Akademik Yayıncılık, 2016, s.1

kalkınmanın sağlanması amacıyla gelişmekte olan ülkeler yabancı tasarrufları ülkelerine çekmeye çalışmaktadırlar. Çünkü kendi ülkeleri yeteri kadar iç tasarruf sağlayamamaktadır. Bu sürecin işleyişine bakılacak olursa gelişmekte olan ülkelerin nüfus yoğunluğunun daha fazla olduğu gözlenmekle birlikte kişi başına düşen GSMH'da daha düşüktür. Bu durum, tasarrufa ayrılan payın daha az olmasına ve iç tasarruf yetersizliğine neden olmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelere göre gelirlerinin daha az olması ve daha fazla nüfusa sahip olması nedeniyle daha az iç tasarruf, daha düşük üretim gerçekleştirmesine neden olmaktadır. Bu çerçevede gelir negatif şekilde etkilemektedir. Bu süreç bir kısır döngü oluşturmakla beraber sürekli kendini tekrar etmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin çıkmazda olduğunu bu durumda yabancı tasarrufları bir kurtuluş olarak yatırımları talep ettikleri görülmektedir.

2.3.1.2. Dış Ticaret ve Ödemeler Dengesi Açığı

Çok uluslu şirketlerin yatırımlar aracılığıyla gelişmekte olan ülkeleri etkilemektedir. Ödemeler dengesi çerçevesinde ülkeler ihracat ile olumlu etkilenirken ithalat ile olumsuz etkilenmektedir. Bu durum temelinde gelişmekte olan ülkeler daha çok ihracata yönelik yatırımlar ve ithalat etkili kâr transferlerinin yatırımlara dönüşmesini talep etmektedirler.

Doğrudan yabancı yatırımlarla gelişmekte olan ülkeye sermaye girişi sağlanması önemli olmakla birlikte çok uluslu şirketlerin elde ettikleri gelirlerin tekrar yatırımlara dönüşmesi de önemlidir. Oluşan gelirlerin yatırımlara dönüşmemesi ve ev sahibi ülkeden çıkış yapılması sonucundan ödemeler dengesi olumsuz etkilenerek gelişmekte olan ülkeyi çıkmaza doğru sürüklemektedir.

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ihracatının ithalata bağımlılığı yüksek olmasından kaynaklı olarak ödemeler dengesi problemleri çok sık yaşanmaktadır. Bu süreçte ülkeler doğrudan yabancı yatırımın ihracata yönelik varsayımı altında ülkelerine yatırımları çekmek istemektedir. Ödemeler dengesinin yatırımlardan olumlu etkilenmesinin koşulları bulunmakla beraber, eğer ev sahibi ülkede iç pazar çok cazip değil, ülke yabancı yatırım açısından göreli avantajlara sahip, ekonominin kurumlarının

işlerliği yüksek ve de ekonomi dış piyasalara iyi entegre olmuş ise böyle bir durumda DYY'ler için son derece cazip olan bu ülkede gerçekleştirilecek yatırımlar ihracat düzeyini artıracağından ödemeler dengesini pozitif etkiler.[87]

2.3.1.3. Dış Borçların Geri Ödenmemesi

Gelişmekte olan ülkelerin kalkınma hedefleri, yatırımların artması, rekabet gücü artışı ve teknolojik gelişmenin yaşanması olarak belirlenmiştir. Ancak bu ülkeler bahsedilen döngünün çıkış noktası olarak, yatırımlara ve dış borçlara ihtiyaç duymaktadır. Dünden bugüne bakıldığında gelişmekte olan ülkelerin, uluslararası örgütlerden, ticari bankalardan veya devletlerden dış borç temini ile etkin bir yatırım mekanizması oluşturulamamakla beraber geri ödeme güçlüğü de çektikleri görülmektedir. Bu sebeple ilk tercih olarak yabancı yatırımlar olmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde dış borçlara başvurulması durumu, borçların alındığı dönemlerde söz konusu ülke ekonomileri için geçici bir rahatlama sağlarken, vadesi gelen borçları ödeme dönemlerinde ise bu durum tersine dönerek ekonomik küçülmeye ve enflasyona sebep olmaktadır. [88]

Dış borç alınması durumunda devlet borcun ödemesi için ciddi kaynak ayırarak, aslında hem kamu alanında hem de özel alanda yatırımların azalmasına neden olabilir. Krugman, bu durumla ilgili borç hipotezi ile borç yükünün likidite, tüketim hacmi ve sermaye oluşumu üzerinde negatif etkisi olduğunu ileri sürmektedir. [89]

Gelişmekte olan ülkelerin dış borçlanmaya gitmesinin nedenlerine bakılacak olursa, yoksulluk önemli sebeplerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Yatırımların ve tasarrufların düşük seviyelerde olması nedeniyle dış borçlanmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Yoksulluk pek çok kez tartışmaya konu olurken, yoksulluk nedeniyle borçlanan ülkelerin bulunduğu ancak kimileri tarafından borçlanmanın da yoksulluğu getirdiği savunulmaktadır. Ayrıca döviz kuru kısıtının da bulunması dış borçlanmaya neden

[87] Nihat Batmaz, Hilal Tunca, **Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Türkiye**, Beta Yayınevi, İstanbul, 2005, s.56

[88] Ahmet Ulusoy, Yakup Küçükkale, **Türkiye'de Dış Borçların İktisadi Büyüme ve Enflasyon Üzerine Etkisi: Granger Nedensellik Testi**, Ekonomik Yaklaşım, 1996, s.16.

[89] Saungweme Talknice and Shylet Mufandaedza, **An Empirical Analysis of the Effects of External Debt on Poverty in Zimbabwe:1980-2011,** 2013, s.23

olmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin parası dış piyasaya göre daha az değerli olduğundan ülkeye yeterli düzeyde döviz girişi olmaması, sistemin yavaş işlemesine neden olmaktadır.

2.3.1.4. Yüksek Bütçe Açıkları ve Kamu Finansmanı Sorunu

Gelişme sürecinde devlete büyük görevler düşmekle birlikte devletin yapısal sorunlarını çözecek sağlıklı kaynaklarını düşük milli gelirden karşılayamaması, gelişmekte olan ülkelerde bütçe açıklarının ortaya çıkmasında önemli rol oynamaktadır.[90]

Özellikle gelişmekte olan ülkelerde kamu harcamalarının artışı büyümenin aracı olarak kullanılmakta ve kamu borçlanmalarını da tetiklemektedir. Gelişmekte olan ülkelerin, gelişmiş ülke olabilme amacı paralelinde bütçe açıklarını finanse edebilme amacı da beraberinde gelmektedir. Bu açıkların finanse edebilme yöntemleri merkez bankası kaynaklarından yaralanma, vergi gelirlerinin arttırılması veya iç-dış borçlanma şeklinde gerçekleşmektedir.

Gelişmekte olan ülkelerde yaşanan sorunların temeli, kamu harcamalarının sürekli artış göstermesidir. Gelişmekte olan ülke olarak bireylerin isteklerinin sürekli artışı ve devletin geniş olarak ekonomiye müdahale etmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu süreçte devletin harcamalarının artması ve gelirlerinin bu harcamaları karşılayamaması bütçe açıklarını oluşturmaktadır. Diğer bir etken, oluşan krizler ve doğal afetler tarihteki yerlerini alarak kamu harcamalarını artmasına neden olmuştur. Bu süreçte ortaya çıkan borçlanma ile ülke kısır döngünün içerisine girerek, bütçedeki giderlerin karşılanmamasına neden olmaktadır. Bu kısır döngüde gelişmekte olan ülkeler alınan borçlarla yatırımlarını etkin bir şekilde yapılamaması sonucunu, döngüye bir olumsuzluğu daha eklemiş olmaktadır. Bütçe açıklarını oluşturan diğer bir unsur sübvansiyonlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Ürünlerin fiyatlarında oluşan artış sonucu, sosyal refah amaç doğrultusunda devletin müdahale etmesiyle oluşmaktadır. Arada oluşan fiyat farklılıklarını devletin karşılaması bütçe açıklarına neden olabilir. Aynı zamanda nüfus artışının yaşanması da kamu harcamalarını arttırmaktadır. Gelişmekte

[90] Nevin Özkan, **Planlı Dönemde Türkiye'de Konsolide Devlet Bütçesi Açıklarının nedenleri(Vergi Gelirleri Açısından**), Maliye ve Gümrük Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, Ankara, 1987, s.9.

olan ülkelerde nüfus artışından kaynaklı, kalite yükseltmek amacıyla ya da eğitim, sağlık harcamalarının artması sonucunda bütçe açıkları genişlemekte ve durdurulması güç hale gelmektedir.

2.3.1.5. Kalkınma İçin Gerekli Büyük Ölçekli Yatırımların Finansman Sorunu

Yapısal olarak değişimin hızlı ve etkin olabilmesi adına sermaye birikimi önemlidir. Az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde kalkınmanın gerçekleşmemesi sermaye birikiminin yeterli olmamasından kaynaklanmaktadır. Bu süreçte ülke ekonomisinde diğer faktörlerinde olumlu etkilenmesi adına sermaye birikimi oluşturmak şarttır. Gelişim sağlanması adına bu ülkelerden beklenen, sermaye birikiminin yatırımlara dönüşmesi ve iç tasarrufun sağlanmasıdır. Gelişmekte olan ülkelerde oluşan iç tasarruf yetersizliği, fiziki yatırımların yeterli düzeyde olmaması, nüfus fazlalığının yanında emek gücünün vasıfsızlığı gibi problemler dış yatırımlara ihtiyaçları arttırmaktadır. Ancak ülkede oluşan olumsuzluklar dış yatırımcılarının da güven problemleri yaşamasına ve risksiz yatırımları tercih etmesine neden olmaktadır.

Çok uluslu şirketler, büyük ölçekli yatırımlar yaparak gelişmekte olan ülkelere doğrudan dış finansman sağlamaları en önemli kaynak olarak görülmektedir. Çünkü bu süreçte kısır döngüde olan gelişmekte olan ülkeler, yeterli düzeyde finansman sağlayamamakta ve üretim, yatırım, istihdam açısından katkı beklemektedir. Gelişmekte olan ülkenin gelişmiş ülke kriterlerine sahip olabilmesi, büyük ölçekli yatırımlara bağlanmakta ve ülkede oluşan temel sorunların telafisi istenmektedir. Bu nedenle dış borçlanmanın getirdiği olumsuzlukların telafisi ve sermaye birikiminin sağlanabilmesi için büyük ölçekli doğrudan yabancı yatırım talep edilmektedir.

2.3.1.6. İstihdam Sorunu

Yabancı yatırımların, istihdamı etkileme düzeyleri ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Ülkenin gelişmişlik düzeyi, oluşan farklılıkların temel nedenidir. Gelişmekte olan ülkeler bakımından önem taşıyan faktörler, gelişmiş olan ülkeler bakımından daha az önem arz etmekte ve yatırımların ilerleme boyutlarında farklılıklar yaşanmaktadır.

Gelişmekte olan ülkeler doğrudan yabancı yatırımları ülkelerine çekmek istemesinin bir nedeni de istihdam artışının yaşamasıdır. Aynı zamanda yatırım emeğin kalitesinde de artış sağlamaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin önemli sosyo-ekonomik problemlerinden biri olan kaliteli işgücü eksikliği ve işsizlik doğrudan yabancı yatırım sayesinde ortadan kaldırılma imkanı bulmaktadır.

Diğer bir etken, gelişmekte olan ülkeler genel olarak vasıfsız ve emek yoğun yatırımları talep etmekle beraber, yatırım yapan ülke yüksek teknolojili ve vasıflı emek gücü talep eden bir yapıya sahip ise etki gelişmekte olan ülkeye negatif etkisi olmaktadır. Ayrıca, yabancı yatırımcının, yeni yatırımının hedef kitlesini yüksek tabaka tüketici sınıfı olarak belirlemesi durumunda, işgücünün ucuz olması birinci derece önem taşımamaktadır.[91] Bu süreçte yatırım yapan çok uluslu şirketler, ülkede oluşturacağı negatif etkileri önemsemeyerek çıkarlarına uygun bölgede üretimlerine devam etmektedirler.

Gelişmekte olan ülke istihdam sorunu için doğrudan yabancı yatırımları fırsat olarak değerlendirme noktasında dikkat etmesi gereken husus, yatırımın niteliğidir. İthal ikame politikasına sahip ülkelerde yatırımlar istihdamı canlandırma özelliğine sahiptir. Ancak yatırımlar birleşme-satınalma şeklinde gerçekleşiyorsa hem fiziki sermaye konusunda hem de istihdam konusunda olumlu etki yaratmayacaktır. Ayrıca özelleştirme şeklinde yapılan yatırımlarda istihdam azaltıcı etkiler görülmesi mümkündür. Fakat özelleştirme olmaması halinde, rekabet yeteneğini kaybedecek herhangi bir kuruluşun tamamen kapanması söz konusu olabilecektir.[92] Yatırımlarda dikkat edilmesi gereken diğer bir unsur ise, çok uluslu şirketler bazen ev sahibi ülkeye kendi işgücünü (vasıflı-vasıfsız) götürmesinden dolayı bahsedilen ülkede istihdam olumsuz etkilenmektedir.

Ücretler üzerindeki etkiler kaynak ülke açısından değerlendirildiğinde, çok uluslu şirketler ev sahibi ülkede iş gücünü kendilerine çekebilmek adına daha fazla ücret ödemektedir. Bu süreç, işsizliğin yaygın olduğu ve işgücünün büyük bölümünün düşük ücret düzeylerinde çalıştığı bir ortamda, çok uluslu şirketler tarafından istihdam edilen

---

[91] Aykan Candemir, **Dünya'da Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Etkileyen Faktörler**, YASED Yayıncılık, İstanbul, 2006, s.61

[92] İzmir Ticaret Odası, **Küreselleşme Sürecinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Analizi: İzmir Örneği**, İzmir, 2002, s.24.

nitelikli işgücüne ülke ortalamasının çok üzerinde ücret ödemesinin, sosyal yapı içerisinde ayrıcalıklı bir işçi grubu yaratarak ekonomisindeki ücret yapısını daha da bozacağı iddia edilebilir.[93] Ev sahibi ülke açısından ise, yatırımları ülkelerine çekebilmek adına ücretleri düşük tutma politikası uygulayabilmektedirler. Bu süreç, istihdam ve yatırım ilişkisi içerisinde çelişki yaratmaktadır. Yatırımlar sonucunda, ev sahibi ülkede sürekli düşük ücret politikası hakim ise, çok uluslu şirketin ülkeye girmesi ve daha yüksek ücret politikası uygulaması, ulusal şirketlere olan iş gücü talebini azaltacak, iş gücü piyasasında tabakalaşma yaratacaktır. Diğer önemli nokta ise, birey-toplum-devlet açısından çok uluslu şirketlerin, gelişmekte olan ülkelerin zihninde yaratılan başarı kavramının desteklenmesine, ülkeler arası yarışın meşrulaştırılmasına, rekabete sürüklenmesine ve bahsedilen ülkelerin gelişmiş ülke sınıflandırmasına dahil olabilmek için kriterleri elde etme amacına doğru ilerlemesine neden olmaktadır.

2.3.1.7. Sermaye Kaçışı Tehdidi

Dünya Bankası (1985)'na göre sermaye kaçışları, yabancı varlıkların nispeten değerini düşüren ve devalüasyon beklentisine neden olan aşırı değerli döviz kuru, belirsizlik yaratan ve reel faiz oranlarını azaltan yüksek ve değişken enflasyon oranı, yüksek enflasyon dönemlerinde negatif reel faiz oranlarına yol açan ve dış borçlanmayı zorlaştıran aşırı korumacı politikalar nedeniyle ortaya çıkan sermaye çıkışlarıdır.[94]

Genel olarak bakıldığında sermaye kaçışı, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde var olduğu görülmektedir. Ekonomik, siyasi ve sosyo-kültürel açıdan diğer ülkelere kıyasla daha kötü durumda olan ülkelerin, yaşadığı sorunları daha da ağırlaştıran unsur haline bürünmüştür. Kaçış kavramı ülkeden ülkeye farklılık göstermekle beraber gelişmiş ülkelerin sermaye çıkışları ne koşulda olduğu önemsenmeden normal çıkış olarak değerlendirilirken, gelişmekte olan ülkeden sermaye çıkışı yaşandığında portföy ayarlama amacıyla dahi olsa sermaye kaçışı olarak değerlendirilmektedir.

Serbest piyasaya geçişle birlikte sermaye kaçışları artmış ve etki alanları genişlemiştir. Sermaye kaçışları, büyüme ve kalkınma açısından ülkeyi negatif etkilemiş,

[93] Cem Alpar, **Çok Uluslu Şirketler ve Ekonomik Kalkınma**, Ankara, 1980, s.124-125
[94] World Bank, **World Bank Development Report 1985,** s.63-64

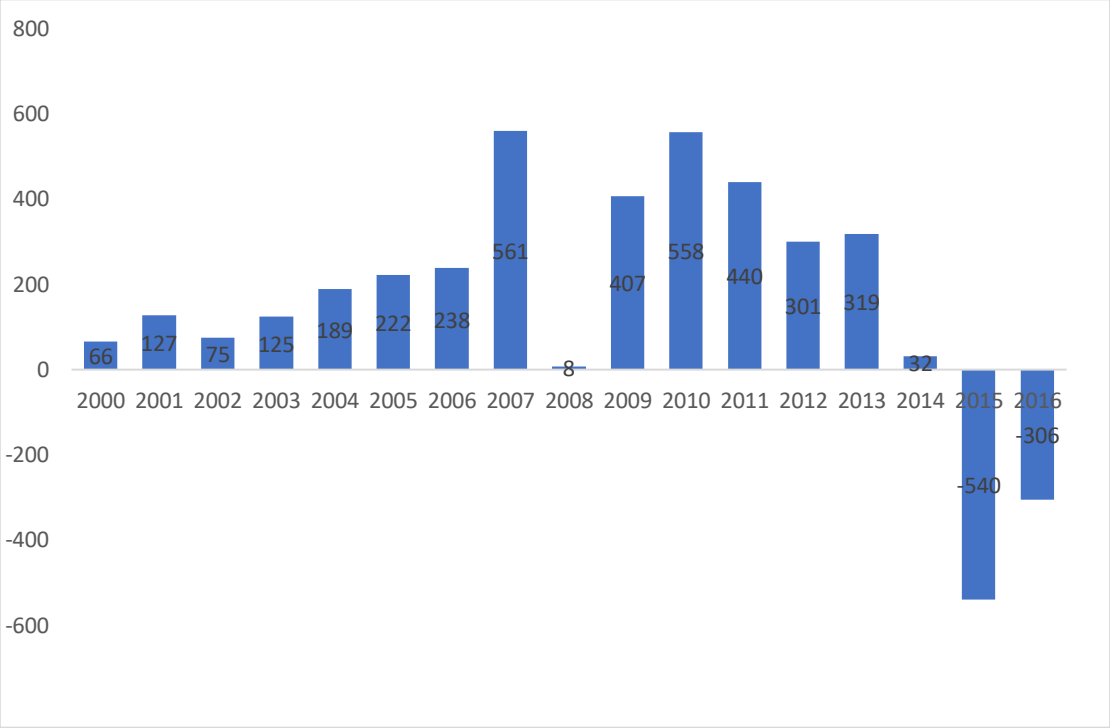
iç tasarrufları azaltmış ve dış borçlara ihtiyaçları arttırmıştır. Ülkenin ekonomik istikrarsızlık yaşaması, verginin artmaya eğilimli olması, risk seviyesinin artması, sermaye birikiminin kontrolsüz oluşu ve illegal işlemlerin artışı sermaye kaçışına neden olmaktadır. Bu süreç, vergi hasılatın düşmesine yol açmaktadır. Vergi tabanının daralması ve vergi gelirlerinin düşmesi kamunun borçlanma ihtiyacını arttıracağından, dış borçlarda da artışa neden olacaktır[95]. Toplum için korku yaratan mekanizmaların ortaya çıkışı sermaye kaçışına destek olacak ve devamlılığını sağlayacaktır.

Sermayenin zamanla daha mobil bir hal almasıyla sermaye hareketleri hızlanmıştır. Bu sebeple gelişmekte olan ülkenin politik çevresi, sermaye kontrolleri varlığı ve ekonomik istikrarının çok daha güvenilir olması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Sermaye kontrollerinde önemli olan bir unsurda, kontrollerin sıkılaştığı noktada yasal olmayan yollarla kaçışlar yaşanabilmesi durumudur.

Tablo 2.1.'de Gelişmekte olan ülkelerin 2001-2010 yılları arasında yaşadıkları sermaye kaçışların hacmi gösterilmiştir.

[95]Murat Doğanlar Ve Ahmet Fazıl Özsoylu, "**Sermaye Kaçışı: Tanımı, Nedenleri, Ölçülmesi ve Sonuçları",** 4. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi, ODTÜ, 3 Kasım 1995, Ankara. Aktaran: Harun Bal, Gamze Ulaştırıcı, **Sermaye Kaçışı Geçiş Ekonomileri,** s.2

Şekil 2.1. Gelişmekte Olan Ülkelerin Sermaye Hareketleri (2000-2016) (Milyar $)



Kaynak: The Institute of International Finance, 2015 Raporu

1990'lı yıllara bakıldığında gelişmekte olan ülkelerde sermaye girişlerinde artmalar yaşanmıştır. Ancak 2008 yılında yaşanan küresel krizin etkisiyle gelişmekte olan ülkelerde sermaye çıkışları tekrar görülmektedir. Özellikle ülkelerde yaşanılan tedirginlik ve borçların geri ödenme güçlüğü sermaye kaçışlarını desteklemiştir. Örneğin GOÜ'lerden Brezilya için sermaye kaçışları, 1960'larda GSYH'nın yüzde 2,6'sı düzeyinde iken 2010-2012 dönemi için bu seviye GSYH'nın yüzde 2,1'ini teşkil etmiştir. Ancak bu ülkede gerçekleşen hiperenflasyon ve borçların geri ödenmesinde yaşanan güçlüklere ilişkin ciddi makroekonomik şokların etkisiyle sermaye kaçışları düşük seviyelerde de olsa devam etmiştir.[96] 2010'lu yıllarda gelişmekte olan ülkelerin sermaye kaçışlarında tekrar artış yaşanmış ve nedeni olarak dış borçların artması, ekonomik büyümenin yavaşlaması olarak gösterilmiştir.

[96] Dev Kar, **Brazil: Capital Flight, Illicit Flows, and Macroeconomic Crises, 1960- 2012**, Global Financial Integrity, 2014.

2.3.1.8. Teknolojik Açık Sorunu

Küreselleşme süreciyle birlikte çok uluslu şirketlerde yapısal değişimler yaşanırken, uluslararası hareketlilik ve teknolojik açıdan şirketler egemenlik sağlayarak dünyada yaşanılan bu sistemin aktörü haline gelmişlerdir. Ülkelerin ekonomik kalkınmayı gerçekleştirebilmesi için teknolojik ilerleme kaydedebilmesi gerekliliği bulunmaktadır. Ayrıca azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde teknolojik ilerleme kaydetmek sadece ekonomik anlamda değil siyasi ve sosyo-kültürel anlamda da bahsedilen ülkelerin önündeki engelleri kaldırmaktadır. Ancak bu ülkelerde yeterli alt yapı olmayışı, yüksek maliyetlerle üretimlerini gerçekleştirmeleri nedeniyle ilerlemenin önünde duvarlar oluşmaktadır.

Küresel dünya düzeninde hızlı teknolojik gelişmeler yaşanması, ülkeler arası iletişimin hızlı sağlanması ve engellerin azalması sonucu, sermaye birikimi ve teknolojik gelişim açısından ülkeler arası adaletsizlik meydana gelmesine yol açmıştır. Teknolojik açıdan çok uluslu şirketler gelişmiş ülkeleri temsilen daha sığ alanlarda (gelişmiş ülkeden gelişmiş ülkeye yatırım) faaliyetlerini gerçekleştirmeleri, gelişmekte olan ülkelerin üretimlerini daha da cılız hale getirmiştir. Bu durum gelişmiş ülkelerin dengesizlikleri azaltmak amacı altında ileri teknolojileri aktarma politikası uygulama gereksinimlerini ortaya çıkarmıştır. Ancak çok uluslu şirketler kendi çıkarları doğrultusunda, doğru ülkeye doğru teknolojik aktarım politikalarında gerekli yöntemlerinin yanında, bu teknolojiyi kullanabilecek vasıflı iş gücü faktörünü de değerlendirerek yatırımlarını gerçekleştirmektedir. Koşulların getirdiği durum temelinde gelişmekte olan ülkelerin daha çok teknoloji aktarımına odaklanırken, gelişmiş ülkeler teknoloji üretimine odaklanmaktadırlar. Bu süreç, sınıflandırmalar arası uçurumların artmasına ve rekabet gücünün gelişmiş ülkelerin lehine ilerlemesine neden olmaktadır.

2.3.2. Gelişmekte Olan Ülkelere Yapılan Doğrudan Yabancı Yatırımlar

1970'lerde daha çok gelişmiş ülkeler arasında doğrudan yabancı yatırımların gerçekleştiği görülmektedir. Ancak 1990'lardan itibaren doğrudan yabancı yatırımlar gelişmekte olan ülkelere doğru yönelerek genişleme göstermiştir. Bu değişimdeki önemli etkenlerden biri de dış borçlanmanın artışı ve ödeme güçlüğü yaşanmasıdır. Özellikle az

gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler tarafından doğrudan yabancı yatırımlar desteklemiştir. Borç krizlerinden kurtulmanın çıkış noktası olarak görülen doğrudan yabancı yatırımın, sermaye birikimi sağlayacağı ve ülkeleri ileri seviyelere taşıyacağı düşünülmekteydi. Bu yaklaşım, tarihin her döneminde aynı olmamıştır. 1960-70'lerde çok uluslu şirket ve doğrudan yabancı yatırım ülke için önemli bir tehdit oluştururken, ileriki dönemlerde bu düşünce yerini, çok uluslu şirket sempatisine bırakmıştır.

Çok uluslu şirketler yatırımlarını gelişmekte olan ülkelere doğru ilerlemesinin sebepleri, bu ülkelerin baskıcı politikaların kaldırılması ve neo-liberal politikalar uygulamaları, ticari serbestleşmeler, doğrudan yabancı yatırım özelinde sınırlamaların kaldırılması olarak gösterilebilir. Ancak bu yön değişimindeki en etkili faktör özelleştirmelerdir. Gelişmekte olan ülkelerin 1980 sonrası politikalarındaki yön değişimine neden olan bir faktörde Washington Konsensüsü ve 10 maddelik önerisidir. Vergi reformları, finansal hareketlerin serbestleşmesi, gümrük tarifelerin kaldırılması, doğrudan yabancı yatırımların teşviki, özelleştirme yanlısı politikalar uygulanması gerekliliğini belirten 10 madde özellikle gelişmekte olan ülkelerde uygulanması koşulu ile yeterli sermaye birikimine ulaşacakları ifade edilmiştir. Bu süreçteki özelleştirme politikaları refah devletin tehdit olarak görüldüğünün bir göstergesidir. Özelleştirme, Birinci Nesil Washington Uzlaşması'nda belirtilen en önemli iktisat politikalarındandır; çünkü kamu sektörünün istihdam amacıyla kullanılmasının büyüme hızının düşmesine ve ödemeler dengesi krizlerinin ortaya çıkmasına yol açtığı düşünülmektedir [97]. IMF ve Dünya bankası tarafından sunulan bu reçeteler az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin yeterli gelişim düzeyini yakalayabilmesi adına uygulanılması gerektiği söylenilen ve dayatılan politikalardır. Gelişmekte olan ülkelerin politikaları uygulamaya başlamasıyla, çok uluslu şirketlerin yatırımlarının yönlerinde değişiklikler yaşanmıştır. 1980'lerde IMF'nin istikrar paketleri de Washington Konsensüsünü destekler nitelikte olması ileriki dönemlerde de politikaların devamlılığını sağlamıştır. Aşağıdaki tabloda, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin yatırımlarını inceleyerek doğrudan yabancı yatırımın tarih boyunca ne oranla genişlediğini görülmektedir.

[97]Alfredo Saad, Deborah Johnston, **Yoksulluk ve Bölüşüm: Yeniden mi Neoliberal Gündemde?**, Şeyda Başlı ve Tuncel Önel(çev), Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki, Yordam Kitap Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 227

TABLO 2.2 : Dünya Üzerinde Doğrudan Yabancı Yatırım Girişleri (1970-2013)

	1970	**1975**	**1980**	**1985**	**1990**	**1995**	**2000**
GELİŞMİŞ ÜLKELER	9.491	16.858	46.978	41.748	170.213	219.772	1.125.227
GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER	3.766	9.538	7.398	14.072	34.608	117.767	232.216
DÜNYADA DYY	13.257	26.396	54.400	55.835	204.896	341.537	1.363.215
	2001	**2002**	**2003**	**2004**	**2005**	**2006**	**2007**
GELİŞMİŞ ÜLKELER	460.726	414.570	337.648	389.502	565.423	930.175	1.254.988
GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER	215.594	166.732	196.308	264.080	330.178	403.881	528.536
DÜNYADA DYY	684.071	591.386	551.993	682.749	927.402	1.393.034	1.871.702

	2008	2009	2010	2011	2012	2013
GELİŞMİŞ ÜLKELER	1.032.000	619.000	703.000	880.000	517.000	566.000
GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER	669.000	533.000	648.000	725.000	729.000	778.000
DÜNYADA DYY	1.819.000	1.222.000	1.422.000	1.700.000	1.330.000	1.452.000

KAYNAK: UNCTAD Doğrudan Yabancı Yatırım İstatistiklerinden yararlanılarak yapılmıştır. (Veriler www.unctad.org sitesinden elde edilmiştir.)

Tablo 2.2'de görüldüğü üzere, IMF ve Dünya Bankası tarafından sunulan reçetelerle beraber gelişmekte olan ülkelerde 1980'ler itibariyle politika değişikliği yaşanmasıyla, 1985'lerde doğrudan yabancı yatırımlarda artış görülmüştür. 1980-90 yıllarından öncesinde gelişmekte olan ülkeler doğrudan yabancı yatırımlar özelinde hem bağımsızlık hem de yerli üreticiye engel teşkil etmesi açısından olumsuz düşüncelere sahipken, 1980'lerden itibaren bu düşüncelerden arınarak yabancı yatırımlardan faydalanmaya başlamışlardır. Gelişmekte olan ülkeler küreselleşmenin getirdiği yarışın içerisine dahil olarak, yeni teknolojileri ve diğer fırsatları ülkesine çekmeye çalışmaktadır.

Çok uluslu şirketlerin bu süreçteki değişimlerini anlayabilmek adına gelişmekte olan ülkelere yatırım yapma nedenlerine bakmak gereklidir. Gelişmiş ülkelerin kendi aralarında yatırım yapma faaliyetlerinin dışına çıkarak, gelişmekte olan ülkelere doğru genişleme göstermesinin nedenleri incelenerek şirketlerin elde ettikleri avantajlar değerlendirilmelidir. 1975'li yıllardan itibaren çok uluslu şirketler yükselişe geçerek, üretimlerinde maliyetleri azaltma ve segmentasyon sürecine girmişlerdir. Bu süreç, ürünlerin bölünebilirliğinin olması ve vasıfsız işgücü ihtiyacını arttırarak doğrudan yabancı yatırımların gelişmekte olan ülkelere doğru kaymasına neden olmuştur. Çok uluslu şirketlerin üretim süreçlerinde emek gücü ücretlerinde düşüş sağlanması ve maliyetlerde vasıflı emek gücü ücretlerinin payını azaltılması şirketlerin elde ettikleri önemli avantajlardan biridir. Sadece ücretler de değil, üretimlerin verimliliği de önemli

olmakla beraber, işçi haklarının, sosyal giderlerin daha az olduğu ancak iş gücünün daha verimli olduğu ülkelerin tercih edilmesi çok uluslu şirketlerin kâr amaçlı gelişimlerine katkı sağlamıştır. Çok uluslu şirketler tarafından, sosyal hakları kısıtlı olan ve grevlerin yasaklandığı ülkeleri, yatırım iklimi uygun alanlar olarak değerlendirirken, eğer ülke oluşturulan politikanın orta veya uzun vadede sürdürülebileceği güvenini veriyorsa, şirketlerin yatırım yapma kararına olumlu etkilenmektedir. Diğer önemli etken ise çevresel faktörlerdir. 1980'lerden itibaren gelişmiş ülkelerde çevre kirliliğine karşı alınan önlemler, doğrudan yabancı yatırımların, kısıtlamaları daha az olan gelişmekte olan ülkelere doğru ilerlemesine neden olmuştur. Bu durum çok uluslu şirketlerin faaliyetlerini çok daha rahat yapmalarına ve maliyetlerinde de azalmasına yol açmıştır.

Gelişmekte olan ülkelerin yatırımları talep etmesinin nedenleri ise, neo-liberal politikaların yavaş yavaş gündeme geldiği dönemlerde gelişmiş ülkeler diğer ülkelere kıyasla daha hızlı şekilde sanayileşme politikaları uygulayarak pek çok faaliyet alanlarında diğer ülkelerin önünde yer almaya başlamışlardır. Geride kalan ülkelerin ise en büyük problemleri pazarlarının küçük ve satın alma güçlerinin çok az olmasıdır. Bu durumun sonucunda bahsedilen ülkeler sanayilerini geliştirmeye çalışmışlardır. Ancak emek gücündeki ilerlemenin yavaş olması nedeniyle beklenilen etkin sanayi kurulamamıştır. Bu süreçteki en önemli destek olarak görülen çok uluslu şirketler, köprü göreviyle kapitalist dünya ile az gelişmiş-gelişmekte olan ülkelerin kapitalist ilişkilerinin devamlılığını sağlamıştır. Geçmişte yüksek gümrük duvarlarını aşamayan GÜ şirketleri ise, eskiyen teknolojiye ait donanımı bu korunmuş pazarlara taşıyarak hem gümrük duvarlarını üretim yoluyla aşmış hem de eski teknolojinin getiri süresini uzatarak kâr haddini yükseltmeyi başarmıştır.[98] Tarih boyunca gelişmekte olan ülkeler açısından, doğrudan yabancı yatırımlar, ihracat alanındaki gelişim ve ödemeler dengesindeki açıkların kapatılabilmesi için önemli bir rol oynamıştır. Ancak kriz dönemleri özelinde doğrudan yabancı yatırımların olumlu etkisi diğer dönemlere kıyasla çok daha az olmuştur. Gelişmekte olan ülkelerin bu koşullarda doğrudan yabancı yatırımları ülkelerine çekebilmek adına çok uluslu şirketlere teşvikler vaat etmişlerdir. Örneklendirmek gerekirse, özellikte teknoloji transfer eden şirketlere teşvik vaat eden ve

[98]Gülten Kazgan, **Küreselleşme ve Ulus Devlet Yeni Ekonomik Düzen**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayıncılık, İstanbul, 2005, s.180-181

bu şirketlere sermaye, eğitim vs. alanında destek verilmeye çalışan ülke Singapur bu konudaki en güzel örnektir. Gelişmekte olan ülkelerde yaşanılan dönüşümün ardından gelen olumlu-olumsuz etkiler olmakla birlikte, çok uluslu şirketlere sunulan vaatler, yatırım çekebilmek amacıyla yapılan yeni düzenlemeler, ülkeler arası rekabeti beraberinde getirerek şirketlerin aktörleşmesine ve hakimiyetlerinin artmasına neden olarak ülkelerden daha fazla imtiyaz istemesine neden olmuştur. İmtiyazlara bakıldığında,

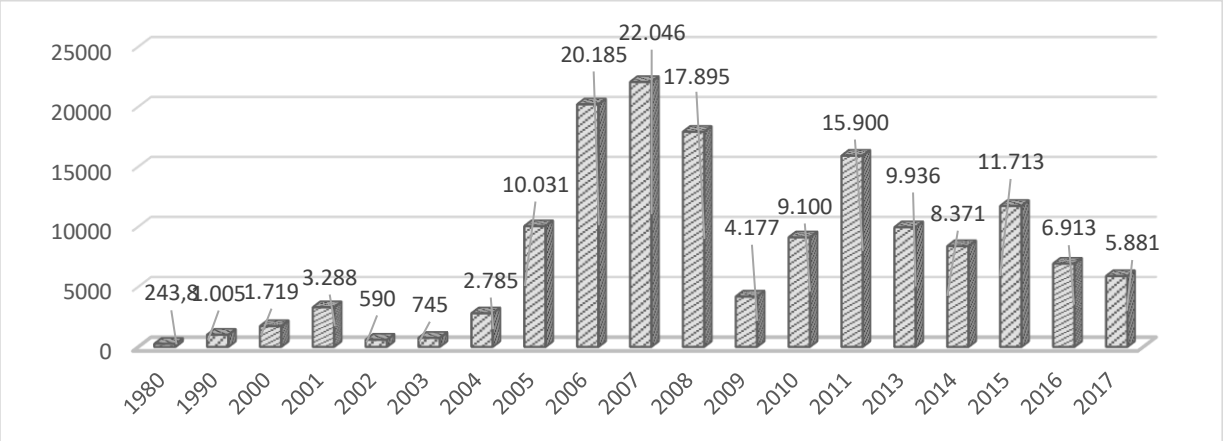
- Emek gücü ücretlerinde düşük ücret politikası uygulanmasıdır. Bu durum, gelişmekte olan ülkede düşük ücret uygulanması ve çok uluslu şirketin ülkeye girişiyle ulusal şirketlerden çok daha fazla ücret vermesi sonucunu yaratmaktadır. Ancak bu süreçteki önemli nokta üretim sürecindeki emeğin maliyet içerisindeki katma değerinin ne kadar olduğudur. Çok uluslu şirketlerin gelişmekte olan ülkeleri tercih etmesinin en önemli nedenlerinden biri diğer ülkelere kıyasla bu ülkelerde emek gücü ücreti üzerinden daha fazla katma değer elde etmesidir.

- Emek gücü ücretinin azalması vasıflı iş gücünün kalitesinde azalmaya yol açmaktadır. Bu konunun getirdiği olumsuzlukların ardından Birleşmiş Milletlerin ilk uzmanlaşan kuruşu olan ILO (Uluslararası Çalışma Örgütü) 1919'da kurulmuştur. Çalışma haklarının standardından oluşan bu örgütlenme, emek gücü piyasasının çalışma koşulların iyileştirilmesine yönelik adımlar atmışlardır. 1990'lı yıllarda bu standartların birçok gelişmekte olan ülkeler tarafından kabul edilmediği ve uygulanmadığı görülmektedir. Yatırımları ülkelerine çekebilmek adına baskıcı (sendikaların yasaklanması) ve diğer ülkelere kıyasla daha kalitesiz emek gücü ile sermayeyi ülkelerine çekmeyi hedeflemişlerdir. Ayrıca sendikalar, ülke açısından gelir dağılımdaki adaletsizlik sorunu gündeme getirerek, kalkınma sürecine destek vermektedirler. Sendikalar ücret artışı, çalışma koşullarının iyileştirilmesi ve verimlilik artışı sağlanmasında elde edilen fayda toplamını sadece belli kesime değil tüm topluma yansıtması sonucunda kalkınma adımları hızlanmaktadır. Baskıcı konumda olan devletlerde ise, gelir dağılımında adaletsizlik görülmesi üzerine sürdürülebilir kalkınma adımları yavaşlamaktadır.

- Diğer bir konu ise teşviklerdir. Yatırım kararı aşamasında, indirimler muafiyetler, istisnalar ve yatırıma uygun koşullu finansman sağlanması, teşvik aracı olarak kullanılabilmektedir. Hükümetler, yatırım indirimi, gümrük vergilerinde taksitlendirme, ucuz kredi gibi teşvik tedbirleri ile yabancı yatırımcıları yatırım yapmaya özendirmektedir.[99] Oluşan bu yarışta kullanılan en önemli araç vergi muafiyeti olmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler tarafından bu teşviklerin nedenleri, gelir dağılımında adaletsizliğin giderilmesi, cari açıkların azalması, ulusal emeğe istihdam alanı yaratılması ve alt yapı açısından eksik olan ülkede gerekli alt yapının sağlanması olarak sunulmaktadır.

Gelişmekte olan bir ülke sınıflandırmasında yer alan Türkiye'de doğrudan yabancı yatırımlara bakılacak olursa, 1950'den itibaren liberal politika ile ilerleyen Türkiye, yabancı yatırıma olumlu yaklaşmış ve desteklemiştir. Liberal bir mevzuat olarak kabul gören, fakat ilgili kavram ve uygulama farklılıklarını karşılamada ve yatırımcıların haklarını uluslararası standartlarda korumada eksiklikleri bulunan 18 Ocak 1954 tarihli ve 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'nun yerine yürürlüğe koyulmuştur.[100] 1980'li yıllarda doğrudan yabancı yatırımlar artmaya başlayarak, yatırımcıların ülkeye güven duyması sağlanmıştır.

Şekil 2.2. Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Girişi (1980-2017) (Milyon Dolar)



[99] Aykan Candemir, **Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarını Etkileyen Faktörler: Bir Uygulama**, YASED Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 73
[100] Deniz Arıkan, **Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları**, Arıkan Basım Yayıncılık, İstanbul, 2006, s, 45

Kaynak: Uluslararası Yatırımcılar Derneği (YASED) ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNCTAD) satınalmalar ve birleşmeler raporlarından yararlanılarak elde edilmiştir. (Veriler www.yased.org sitesinden elde edilmiştir.)

Şekil 2.2'de görüldüğü üzere, 2000 yılında doğrudan yabancı sermaye yatırımlar 1.7 milyar dolara ulaşmıştır. Bu artış aslında Telecom Italia'nın, Türkiye İş Bankası ile birlikte Türkiye'nin üçüncü GSM lisansı için kurduğu ortaklıktan ve küresel enerji üreticisi Amerikalı Intergen şirketinin Enka ile ortaklaşa giriştiği doğalgaz çevrim santrali yatırımından kaynaklanmıştır.[101] 2005 yılından itibaren doğrudan yabancı yatırımlarda ciddi bir artış yaşanmıştır. Ancak bu yatırımların içeriklerine bakıldığında, genel olarak satın almalar veya ortaklık şeklinde kurulan yatırımlar olduğu görülmektedir. Bu tarihlerde uluslararası örgütlerin varlıkları ve teşvikleri de doğrudan yabancı yatırımları hızlandırmıştır. Türkiye'de doğrudan yabancı yatırımın artmasında etkili olan diğer bir faktörde, devlet politikasının özelleştirme faaliyetlerine yatkın olmasıyla özelleştirme Türkiye'de yatırımın en önemli aracı haline gelmiştir.

Gelişmekte olan ülkeler için önemli olan dış finansman kaynağı, sermaye birikimi sorununa çözüm anahtarı olarak görülmektedir. Türkiye'de bu finansman evresini gerçekleştirme yolunda ilerlemektedir. Türkiye'de yabancı yatırımların düşük rakamlarla ilerlemesinin temel nedeni olarak ekonomik ve siyasi istikrarsızlıktır. Alınan ekonomik kararların tam olarak uygulanamaması ve sık sık değişikliğe uğraması yabancı sermayenin önünü görmesine, uzun vadeli planlar yapmasına engel olmaktadır.[102] Türkiye'de işçilik maliyetlerinin diğer ülkelere göre daha yüksek olması yatırımları iten diğer bir sebep olarak gösterilebilir. Yatırımcının Türkiye'den çıkış sebepleri ise, üretim maliyetlerinin yüksek oluşu, istikrarsız döviz kurları, işçi ücretlerinin yüksek oluşu ve faiz oranlarının yüksekliği gibi unsurlar yatırımcıların yurt dışında faaliyetlerini sürdürmek istemesinin sebepleri arasında gösterilebilir. Türkiye'nin yatırım açısından güçlü yönleri ise, iç pazarının büyük olması ve genç nüfusa sahip olması olarak görülmektedir. Türkiye'nin coğrafi konumu gelişmekte olan pazarlara yakın olması sebebiyle de tercih edilmektedir.

[101]Deniz Arıkan, **Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları**, Arıkan Basım Yayıncılık, İstanbul, 2006, s, 57

[102]Mehmet Harmancı, **Çokuluslu Şirketler ve Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları**, Türkiye Kalkınma Bankası Araştırma Müdürlüğü, Ankara, 2004, s. 114.

2.3.3. Gelişmekte Olan Ülkelere Yapılan Portföy Yatırımları

Sermaye hareketlerin ikiye ayrılmasıyla beraber, kısa vadeli yatırımlar ve portföy yatırımlarını kısa vadeli kaynaklar arasında, uzun vadeli yatırımlar ve doğrudan yatırımları ise uzun vadeli kaynaklar içerisinde değerlendirilmektedir. Kısa vadeli kaynaklar genellikle sıcak para (hot money) olarak isimlendirilmektedir.[103] Sıcak para ise, faiz, döviz kuru, siyasal değişimlere çok duyarlı olan fon akışlarını ifade etmektedir. Ancak portföy yatırımlar sadece kısa vadeli yatırımlar sınıfında değerlendirmemelidir. Kısa vadeli yatırımlar genel olarak para piyasalarında işlem görürken, portföy yatırımları sermaye piyasasında uzun ya da kısa vadede işlem görmektedir. Portföy yatırımları kısa vadeli yatırımlara göre daha uzun vadeleri teşkil etse de özellikle likiditesi yüksek menkul kıymetlerden oluşması nedeniyle, kısa vadeli yatırımlar gibi her an ülkeyi terk edebilmekte ve ekonomiler üzerinde kısa vadeli yatırımlara benzer etkiler yaratabilmektedir.[104] Portföy yatırımlarının, likiditesinin ve ülkeyi terk riskinin yüksek olmasından kaynaklı olarak ödemeler dengesi ve finansal piyasalar üzerinde negatif etkiler ortaya çıkmaktadır. Bu durum gelişmekte olan ülkeler tarafından ilk etkisi pozitif olmakla birlikte, yatırımın terkiyle beraber ülke açısından maliyetler ağır olmaktadır.

Küreselleşmenin etkisiyle sermaye hareketlerinin de yönlerinde değişiklik yaşanmıştır. Özellikle 1960'lı yıllarda resmi kaynaklı sermaye akımları ağırlıkta iken, 1970'li yıllarda ticari banka kredileri, 1980'li yıllarda doğrudan yatırımlar ve 1990'lı yıllarda portföy yatırımları hız kazanmış bulunmaktadır.[105] Gelişmekte olan ülke bazında 1990'larla beraber banka kredilerinin azaldığı ve portföy yatırımları paylarının arttığı görülmektedir. Bu durumu yaratan temel neden, gelişmekte olan ülkelerin küreselleşmeye ayak uydurarak sermaye piyasasında olumlu gelişmeler göstermesidir. Özellikle 1989- 1996 yılları arasında gelişmekte olan ülkelerin portföy yatırımların ciddi artışlar görülmüştür. Latin Amerika ve Asya'nın portföy yatırımlarında liderliği taşıdığını

---

[103] Ali Alp, **Finansın Uluslararasılaşması, Finansal Krizler, Çözüm Önerileri ve Türkiye Açısından Bir Değerlendirme**, Yapı Kredi Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 185

[104] Ali Alp, **Finansın Uluslararasılaşması, Finansal Krizler, Çözüm Önerileri ve Türkiye Açısından Bir Değerlendirme**, Yapı Kredi Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 185

[105] Sadi Uzunoğlu, Kerem Alkin ve Can Fuat Gürlesel, **Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Gelişmekte Olan Ülkelerde Makroekonomik Etkileri ve Türkiye**, İmkb Araştırma Yayıncılık, İstanbul, 1995, s.52-26 Aktaran: Muhsin Kar, Fatma Tatlısöz, **Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Hareketlerini Belirleyen Faktörlerin Ekonometrik Analizi,** Aralık 2008, s. 3

söylemek mümkündür. Faiz oranlarında düşüş yaşanması da oluşan hareketliliği desteklemiştir. Ancak Brezilya ve Asya krizlerinden sonra portföy yatırımları gelişmekte olan ülkeleri terk ederek gerilemiştir.

Gelişmekte olan ülkelerin portföy yatırımlarını ülkelerine çekmelerinin olumsuz sonuçları da olmuş ve ev sahibi ülkede ekonomik politika kısıtlayıcı bir durum oluşturmuştur. Bu süreçte gelişmekte olan ülkelerin portföy girişlerine bağımlılığı fazla olduğundan oluşturulan güven ortamını ve politik istikrarlarını sürdürmek zorunda kalmışlardır. Bu ülkeler, portföy yatırımlarının ülkeye gelmesi ya da kaçmaması için birtakım politikalar uygulayarak hayata geçirmişlerdir. Bu politikalar genelde, daraltıcı politikalar ve özelleştirmeler olmuştur.

Ayrıca portföy yatırımlarının risklerinin fazla olmasından kaynaklı olarak, özellikle gelişmekte olan ülkelerde yatırımın ülkeyi terk etme olasılığı daha fazla olmaktadır. Terk olasılığının gerçekleşmesi üzerine gelişmekte olan ülkelerde gelişmiş ülkelere kıyasla ekonomik anlamda daha ciddi yıkımlar yaşanmaktadır. Bu durum gelişmekte olan ülkelerde faiz, döviz kurları ve ödemeler dengesi anlamında daha büyük krizler yaşamasına neden olmaktadır. Portföy yatırımlarının yüksek mobilite özelliği girdiği ülkelerin makro ekonomilerinde ani iyileşmelerin yanında çıkışları da ani çöküntülere neden olabilmektedir.[106]

Türkiye'nin portföy yatırımlarına bakılacak olursa, 1980'lerden itibaren borç krizlerinin yaşanmasıyla birlikte Türkiye gibi birçok ülke borçlarını geri ödeme güçlüğü yaşamıştır. Bu süreç, Türkiye ve diğer gelişmekte olan ülkeleri yatırımları çekme çabası içerisine girmeye doğru sürüklemiştir. Özellikle kriz dönemlerinde Türkiye özelinde portföy yatırımlarının giriş ve çıkışlarında büyük miktarda değişiklikler gözlenmiştir. Bu nedenle portföy yatırımlarında istikrarı sağlamak Türkiye açısından daha önemli bir yer tutmaktadır. 1980'ler itibariyle liberal politikaya geçiş ve yeni oluşturulan stratejilerle beraber Türkiye'de portföy yatırımlarında artış gözlenmiştir.

[106] SPK (Sermaye Piyasası Kurulu), **Küresel Fon Akımlarının Gelişmekte Olan Ekonomilere ve Türkiye Ekonomisine Etkisi'**, Araştırma Raporu, Ankara, 2007, s.13

Türkiye'de portföy yatırımlar 1986-1990 yılları arasında 2.9 milyar $ civarındayken 1993 yılları itibariyle 4 milyar $ civarına ulaşmıştır. Ancak ardından krizlerin yaşanmasıyla beraber, ilerleyen yıllarda 1.2 milyar $'a kadar gerilemiştir. Portföy yatırımlarının istikrarsızlık ve kırılganlık nedeniyle diğer yatırım türlerine göre daha fazla dalgalanması nedeniyle Türkiye'den yüksek miktarda sermaye çıkışı yaşanmıştır. Bu süreçte, yabancı tasarrufları ülkelerine çekebilmek adına Türkiye ve diğer gelişmekte olan ülkeler destek talep etmektedirler. Yabancı yatırımların belirleyicileri incelenerek ekonomik, siyasi ve sosyal faktörlerin negatif etkileri azaltılmalıdır.

2.4. GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERİN KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE YAŞADIKLARI DEĞİŞİM

Son otuz yılda yaşanılan dönüşüm süreci, tüm dünyada gizemliliğini korumakla birlikte şiddetli bir biçimde etkileri sürmektedir. Küreselleşme süreciyle ilgili belirsizlikler var olmaya devam ederken gelişmekte olan ülkelerin yaşadığı değişimler pek çok kişi tarafından değerlendirilmekte ve yorumlanmaktadır. Ülkelerin yaşamları ve gelişmişlik düzeyleri birbirinden farklı olmasına rağmen dünyada yaşanılan bir olay karşısında tüm bireyler ve toplumlar sonuçlarla mücadele etme durumunda kalmaktadır. Küreselleşmenin olumlu veya olumsuz etkileri kuşkusuz gelişmekte olan ülkelerde çok daha hissedilir olmuştur. Bu nedenle bahsedilen ülkelerin yaşadıkları önemli dönüşümler incelenmelidir.

2.4.1. Ulus Devlet-Küresel Sermaye Çatışması

Küreselleşmenin olumlu veya olumsuz etkilerinin daha çok gelişmekte olan ülkeler üzerinde etkili olmaktadır. Özellikle değişimleri yaratan önemli konulardan biri ulus devlete karşı küresel sermayenin savaş açmasıdır. Küresel piyasanın ulus devlete karşı başarı elde etmesin paralelinde batının yaratılan, empoze edilen ve dağıtılan kültürel değerleri ve alışkanlıkları vardır. Yerel yaşam tarzlarının ortadan kaldırılmaya çalışılarak, batılı tüketici değerlerinin bireylere entegre edilmesiyle ulus devlet otoritesi zayıflamaya yüz tutmuştur. Bu süreçte incelenmesi gereken küreselleşme ve yaşanılan değişimlerin tüm ulus devletler ya da sadece belirli bölge üzerinde oluşturduğu baskı olmaktadır.

Küreselleşmenin getirdiği değişimler berberinde tüm dünyada çok ya da az miktarda değişikliği yol açtığı tartışılmaz bir gerçekliktir. Ancak özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomik, siyasi ve sosyo-kültürel alanlarda hareketlerinin çok daha kısıtlı olduğunu söylemek mümkündür. Ulus devlet yıkımıyla ilgili söylenenler ve uygulananlar paralelinde, gelişmekte olan ülkeler ulus devletlerine daha fazla sahip çıkmaktayken, diğer devletler tarafından tüm dünyaya zıt görüş empoze edilmektedir. Gelişmekte olan ülkeler bu koşullarda ciddi baskı altında kalmaktadır. Bu baskının ardında küresel ve yerel tartışması yatar. Oluşan bu durum temelinde az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde baskılar daha da artarak ülke içinde kargaşa ortamı yaratılmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde yaratılan baskı çerçevesinin içinde tercihlerin ve ilgilerin de bulunduğu bir gerilim tablosu oluşturulmaktadır. Bu gerilim tablosunun yarattığı baskılar dışında başka çatışmalar da mevcut olmaktadır. Bu çatışma da politik güç ile ekonomik güç çatışmasıdır. Uluslararası sermaye, yatırım ülkesine yabancı sermaye olmadan elde edebileceği kadar bir artı değer bırakır, bu artı değerden geri kalanını biriktirir, yatırım alanlarını durmadan genişletir, uluslararası bağımlılığı gittikçe artan bir ağ yaratır.[107] Uluslararası sermayenin güçlenmesi ile hükümetlerin nerede ve kiminle duracağı konusu gündeme gelmektedir. Seçmenler kadar uluslararası sermayeyi de önemseyen ve kendini sorumlu tutan bir hükümet oluşumu kaçınılmazdır. Sonucunda eski siyaset anlayışına bir set çekilerek, yeni siyaset anlayışı yaratılmıştır.

Oluşan sisteminle beraber devletin temel aktör konumunu zedelemektedir. Bu zedelenme hem içeriden hem dışarıdan olmaktadır. Kimi durumlarda devlet çözüm bulamayacak kadar ve hakimiyet sağlayamayacak kadar küçük, kimi durumlarda ise problemleri çözebilmek için yeterli verimi sağlayamayacak kadar büyük kalmaktadır. Bu süreç devletin hem içeriden hem de dışarıdan zedelendiğini göstermektedir. Sonucunda yerel ve küresel baskılar altında kalan devletin işlevsizleştirilmesi amaçlanmaktadır.

Küresel aktörlerin ön planda bulunduğu sistemde, ulus devletin etkisizleştirilmesi sonucunda çok uluslu şirketlerin küresel pazarlardaki etki alanları genişlemiştir. Çok uluslu şirketler daha serbest hareket etme olanağına sahip olarak aktör konumlarını pekiştirmektedir. Ayrıca gelişmekte olan ülkelerdeki bölgesel ekonomilerin

[107] Nikolay Buharin, **Dünya Ekonomisi ve Emperyalizm**, Ş. Barlas(çev), Özgün Yayınları, İstanbul, 1975, s.45

ulus devletle kıyaslandığında daha fazla küresel ekonomi ile ilişki içerisinde olmaktadırlar. Bu durum sermaye sahiplerinin etki alanlarının daha genişlemesi ve ulus devletin de bu alanlara girmesine neden olmaktadır. Artık yapısında büyük değişimler yaşanmış ve çok uluslu şirketlerin istekleri doğrultusunda alt yapı oluşturan bir konumda ulus devletle var olmaktadır. Nitekim politika belirleme ve uygulama yetisini kaybetmiş bir ulus devlet karşısında bireyler ve toplumlar kargaşa ortamına girmekte ve gelecekleri konusunda endişe duymaktadır.

Ancak önemli olan diğer bir nokta, oluşan durum temelinde piyasa ile devleti birbirine tam anlamıyla karşı olan güçler olarak nitelendirilmemelidir. Çünkü kapitalist bir devlet pek çok yönden sermayeyi desteklemekle beraber gerekli sermaye birikiminin oluşması adına önemli adımlar atmaktadır.

2.4.2.Kamu Mülkiyetlerinin Azaltılması: Özelleştirme

Küreselleşmenin ardından ulus devletlerin işlevlerinde azalma olmasıyla, devletin ekonomik büyüme odaklı politikalar uygulamasını zorlaştırmaktadır. Bu süreç devletin kamu mülkiyetlerinde azalma olmasına neden olarak özelleştirme politikalarını önünü açar. Kamu mülkiyetlerinin özel sektörün eline geçmesi olarak tanımlayabileceğimiz özelleştirme kavramı, devletin ekonomik müdahalesine engel olarak neo-liberal politikaları desteklemektedir. Yoğun istihdam baskısı altında kalan, geri bir teknoloji ile hantal bir üretim sürdüren kamu kuruluşlarının özelleştirilmesi uluslararası ticarette liberalleşmenin temel unsuru olarak değerlendirilmektedir. [108] Yürürlüğe sokulan bu özelleştirme programları özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından pek çok sorun meydana getirir. Ekonomik açıdan toplumun kötüleştiği durumlarda devlet, elinde bulunan işletmelerin devamlılık sağladığı taktirde ekonominin ve istihdamın daha kötü olacağı vurgulayarak özelleştirme faaliyetleri beslemektedir. Aslında mali kaygıların oluşması ile devletler, vergi yükünden kurtulma ya da borç yükünün azaltılması için özelleştirme faaliyetlerine ihtiyaç duymaktadır. Ancak kamu işletmelerinin zarar etmesinden kaynaklı olarak yurttaşların asgari ihtiyaçlarını (eğitim, sağlık, ulaşım, enerji) karşılayan bu işletmelerde özelleştirme yapılması, devletin

[108] Abdülkadir Şenkal, **Küreselleşme Sürecinde Sosyal Politika**, Umuttepe Yayıncılık, Kocaeli, 2017, s.403

kapitalistleşmenin temel mantığı olan kâr etme içgüdüsü ile hareket ettiğinin bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu süreç özel sektör açısından değerlendirildiğinde özellikle kriz dönemlerinde kamu mülkiyetlerinin daha ucuz fiyata özelleştirilmesi, özel sektör için büyük fırsat oluşturmaktadır. Özelleştirme yoluyla oluşan yeni şirketin devlet yardımları almak ve bankalardan kolaylıkla finansman sağlamak gibi pek çok avantajı bulunmaktadır. Kamu mülkiyetlerinin özelleşmesi sonucunda, büyük kâr marjı yaratan yeni bir pazar meydana gelmektedir. Şirketler tarafından elde edilen bu değer sonucunda toplumda zengin-yoksul kesim arasında yaratacağı eşitsizlik ve yoksulluk sorunları da göz ardı edilmemelidir. Çok uluslu şirketler çağının, dünyanın ekonomik kaynaklarını etkin biçimde kullanabileceği ileri doğru atılmış büyük bir adımı temsil etmesi gerekirken, bu çağ ağır toplumsal ve siyasal sorunlar yaratacaktır ve modern bilim ve teknolojinin yararlarının kullanılması ve dağılması gayet eşitsiz olacaktır.[109]

Özellikle gelişmekte olan ülkelerde özelleştirme faaliyetlerinin siyasi amaçlarına baktığımızda; ulus devlet rolünü değiştirmek, sendikaların kamu üzerinde oluşturduğu baskıları azaltma olarak görünürken, ekonomik amaçlar; devlete bir gelir oluşturmak, yabancı sermayeyi ülkeye çekmek ve verimliliği arttırma olarak görünmektedir. Ancak bu sürecin en önemli amacı özelleştirme ile serbest piyasa ekonomisinin işlerliğini güçlendirmektir. Dar anlamda mülkiyet devrini kapsayan özelleştirme faaliyetleri geniş anlamda, devletin hakimiyetini azaltan ve piyasa ekonomisine hizmet eden bir faaliyet görevi görmektedir. Küreselleşmeye ayak uydurmaya çalışan az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler özelleştirme faaliyetleriyle sisteme entegre edilmeye çalışılmaktadır.

Özel kesimin kâr odaklı eğilimleri nedeniyle özelleştirme kaynak dağılımında adaletsizliğe yol açabilir. Özellikle tekel niteliği taşıyan alanların özel sektör yönetiminde olması adaletsizliği desteklemektedir. Bu durum bireylerin aynı gelir düzeyine sahip toplumlarla birlikte yaşamak istemesine neden olmaktadır. Özelleştirme emek gücü ücretlerinde de olumsuz etkilere yol açabilir. Özel sektör maliyetleri düşürme amaçları

[109] Stephen Herbert Hymer, **Çok Uluslu Şirket- Radikal Bir Yaklaşım**, Fahri Bakırcı(çev.), Epos Yayınları, Ankara, 2013, s. 91

doğrultusunda ilerlediğinden ücretleri düşürme eğiliminde olacaktır. Özellikle işsizliğin yüksek olduğu ülkelerde bireyler güvencesiz ve düşük ücret ile çalışmaya razı olduklarından, özelleştirme faaliyetlerine gelişmiş ülkelere kıyasla daha az tepki verdikleri görülmektedir. İstihdama etkisinde ise, satın alan firmanın yabancı olup olmaması önem taşımaktadır. Eğer kuruluş yabancı ise kendi ülkesinden emek gücü aktarımı gerçekleştirmesi muhtemeldir. Bu süreç işten çıkarılmaları da beraberinde getirir. İşsiz kalanların istihdam edeceği alanların yoksun olması, bireyleri kayıt dışı ekonomiye sevk ederek kayıt dışı istihdamın büyümesine yol açmaktadır.

2.4.3. Uluslararası Örgütlerin Değişen Rolleri

IMF (Uluslararası Para Fonu)'na değişimine bakılacak olursa kurulma amacı, parasal problemleri çözmek, serbest ticareti geliştirmek ve iktisadi işbirliği sağlamaktır. Dünya Bankasına bakıldığında ise, ülkelerin alt yapılarını güçlendirmesi için kredi veren bir kurumdur. Ancak 1970'li yıllar itibariyle kurumsal yapılarında ve amaçlarında değişimler yaşanmıştır. Küreselleşmenin etkisiyle serbest piyasanın üstünlüğünü savunan kurumlar halini almışlardır. İlk kurulduğu yıllarda oluşan bir problem karşısında kamu harcamaları üzerinden hareket edilmesi gerektiğini belirten bu kurumlar, 1970'lerden itibaren sorun olan veya sorun yaşanabilecek ülkelere destekleme programları sunmuştur. Bu yapısal uyum programları serbest piyasayı savunmakta, devlet politikalarını azaltılmasını istemekte ve özelleştirmeleri desteklemektedir. Zamanla oluşan krizlerin ardından IMF ile DB beraber hareket etmeye başlamışlardır. Karşılıklı işbirliği içerisinde özellikle azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri yapısal uyum programlarını kabul etmeye baskılamışlardır. Gelişmekte olan ülkelerde yaşanan krizlerde IMF ve Dünya Bankası'nın gözetiminde istikrar ve yapısal uyum paketleri uygulanmaya devam etmiştir.[110] Oluşan bu durumlar IMF ve DB kapitalizmin temel unsurları/kurumları arasında yer aldığını göstermektedir. Uluslararası bankalara hakim olma, çok uluslu şirketlere en önemli kaynak olması ve az gelişmiş-gelişmekte olan ülkeleri oluşturulan sistemden ayrılmaması için oluşturulmuş temel kurumlar halini almıştır. Gelişmekte olan ülkelere krizler sonucunda sunulan reçetelerin krizleri daha da derinleştirdiğini söylemek mümkündür.

[110] Metin Toprak, Yüksel Bayraktar, Cemil Erarslan, **Uluslararası Kurumların Değişen Rolleri:Yeniden Yapılanmaya Yönelik Kritikler,** Der Yayınları, İstanbul, 2014, s.151

Çünkü bu ülkeler ani bir yapısal değişim yaptıklarında bireyler-toplumlar bu kökten değişmeye uyum sağlamakta güçlük çekeceklerdir ve oluşturulan çözüm yöntemleri daha olumsuz etkileri beraberinde getirecektir.

Genel olarak bakıldığında, uluslararası örgütler bugün siyasal aktör haline bürünmüşlerdir. Önemli bir gerçek uluslararası örgüt varlığı olmadığı müddetçe kapitalizmin var olmayacağıdır. Toplumun gözünde de sömürgeciliğin destekçisi olarak görülmesi örgütlere tepkiyi arttırmaktadır. Ayrıca uluslararası örgütlerin varlığı yerel otoriteleri tehdit etmekte ve etkinliklerini sınırlandırmaktadır. Bu süreç bağımsızlığa değil tek taraflı bağlılığa neden olmaktadır. Çünkü sistemin getirdiği karşılıklı bağımlılık kavramı genelde farklı seviyedeki güçler arasında kurulmaktadır. Gelinen bu aşamada uluslararası örgütlerin talebi kendilerinden başka bir güç/ulus devlet olmamasıdır.

2.4.4. Eşitsizlik

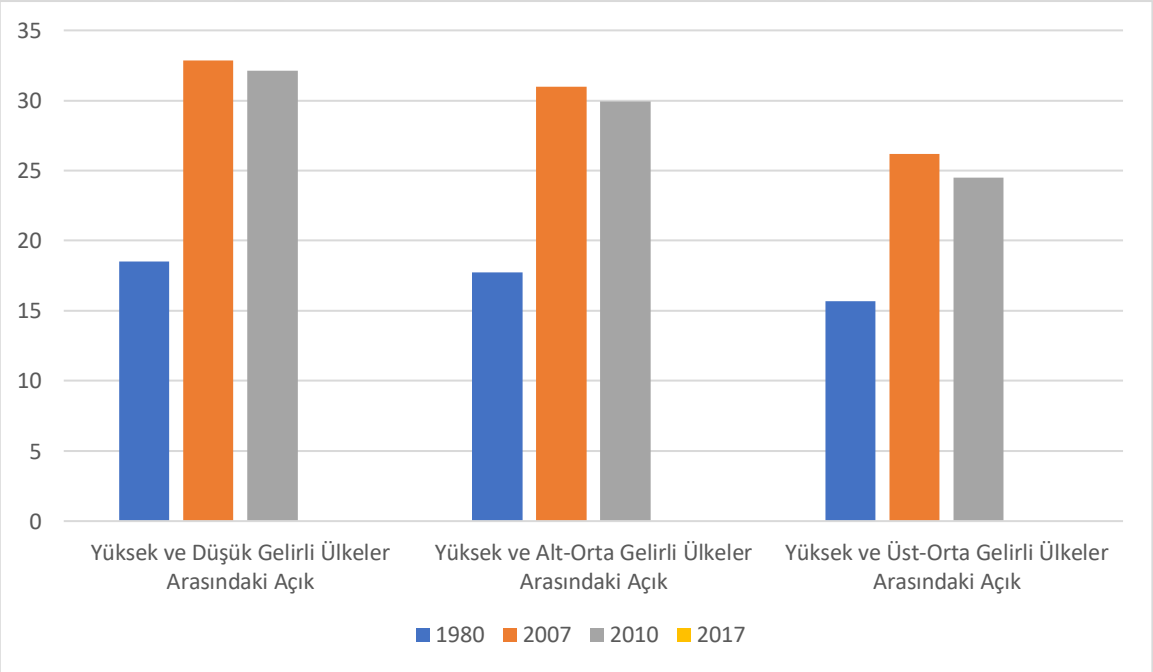
Küreselleşmenin yeni dünya düzeninde yarattığı eşitsizlik ve güç kavramlarına baktığımızda özellikle gelişmekte olan ülkelerin dışa açılmasıyla beraber daha kırılgan bir hal almıştır. Eski zamanlarda eşitsizlik kavramının daha çok parasal açılardan sorgulanırken, küreselleşmenin de etkisiyle eşitsizlikten çok boyutlu eşitsizliğe geçiş yaşanmıştır. Küreselleşmenin getirdiği eşitsizlik genişleyerek sadece parasal anlamda değil, ayrıca sermaye ve teknoloji gibi pek çok alanda da eşitsizlik kavramı sorgulanmaktadır.

Neo-liberal politikaların getirdiği olumsuz gelişmeler, gelir dağılımının aşırı bozulması ve küresel ilerlemenin ayakta kalma mücadelesini getirmesi eşitsizlik kavramını öne çıkarmıştır. Ülkelerin gelişme sağlaması ile oluşan yoksulluğun eşitsizliğin azalacağı vurgulanmaktadır. Gelişme ile gelir dağılımında adalet sağlanacağı yönündeki bilgilere karşın, bahsedilen az gelişmiş ülkelerde gelir dağılımının daha da kötüye gittiğini görülmektedir. Bu süreçte çok uluslu şirket etkin olmakla birlikte eşitlikten çok hiyerarşi yaratır ve sağladığı yararları eşitsiz bir şekilde yayar. [111]

[111] Stephen Herbert Hymer, **Çok Uluslu Şirket- Radikal Bir Yaklaşım**, Fahri Bakırcı(çev.), Epos Yayınları, Ankara, 2013, s.123

Küreselleşmenin getirdiği toplumsal ve bölgesel eşitsizlik artık daha da derin bir hal alırken, emek gücünün geçmişte hak ettiği ve kazandığı hakların bugün gereksiz talep olarak değerlendirilmesine neden olmaktadır. Dünyanın en zengini olarak değerlendirilen 300 bireyin gelirleri, bugün 2 milyardan daha fazla bireyin gelirinden daha fazla olması dünyada yaratılan eşitsizliği göstermektedir. Eşitsiz koşullarda hayat mücadelesi veren bireyler işsiz, yoksul, eğitimsiz bırakılarak düşük ücret ve sosyal haklardan yoksun olarak çalışmak mecburiyetinde bırakılmaktadır. Küreselleşme yanlılarının sunduğu pembe tabloların aksine gelişmekte olan ülkelerde son 30 yıldır büyüme oranlarının çok düşük olduğu görülmektedir. Eşitsizliğin başladığı noktadan itibaren kayıt dışı sektörlerde artış meydana gelirken bireylerin ve toplumların yaşam standartlarında büyük artışlar görülmemektedir. Emek gücü ücretlerinde donmalar meydana gelirken, çalışan bireyler ürettikleri ürünleri satın alma gücüne sahip olamamaları dünyada ki çelişkileri oluşturmaktadır.

Şekil 2.3. Gelir Grubuna Göre Sınıflandırılmış Ülkeler Arasındaki Gelir Açığı (Dolar Cinsinden SPG Yöntemine Göre)



KAYNAK: The Conference Board of Canada, World Income Inequality, https://www.conferenceboard.ca/hcp/hot-topics/worldInequality.aspx, Erişim Tarihi: 26.01.2019

Yukarıdaki şekilde belirtildiği üzere, gelir grupları bakımından karşılaştırılma yapılmıştır. Yüksek ve düşük gelirli ülkeler açısından bakıldığında 1980'den sonra aradaki farkın yükseldiği görülmektedir. 2010 itibariyle az da olsa iyileşme görülmesine rağmen fark çok yüksektir. Gelir dağılımının zaman içerisinde bozulduğunu görmekle beraber, açıklar her geçen gün artmaktadır. Ortaya çıkan ekonomik değerin adaletsiz şekilde zengin toplumlar tarafından paylaşıldığı görülmektedir.

2.4.5. Nüfus Değişimi

Gelişmekte olan ülkelerde yaşanılan nüfus değişimi, gelişmiş ülkelerden farklı oranlarda gerçekleşmektedir. Gelişmiş ülkeler nüfus artışından her geçen gün daha uzak durmakla beraber gelişmekte olan ülkelerde nüfus artmaktadır. Özellikle 1960'lı yıllar itibariyle gelişmiş ülkelerin nüfuslarında azalma görülmüştür. Ancak gelişmekte olan ülkelerde 1990'lara kadar hızlıca artmış, 90'lardan sonra azalarak artmıştır. Bu süreçteki en önemli etken küreselleşme ile yaşam sürelerinde artış yaşanmasıdır.

Nüfus artışı hem ekonomik hem de sosyal faktörlere bağlıdır. Bu süreçte bu faktörlere müdahale (olumlu-olumsuz) olmadığı müddetçe nüfus artışında değişiklik gerçekleşmesi mümkün olmamaktadır. Ayrıca nüfus artışı ile tüketici gruplarında artış olması tasarrufu ve sermaye birikimini olumsuz etkilemesine neden olmaktadır. Nüfus ile ilgili diğer unsur ise ölüm oranlarında azalma görülmesidir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde ölüm oranlarında hızlı bir düşüş görülmesi önem taşımaktadır. Gelişmiş ülkelerde az doğum oranı ve az ölüm oranı görülmekle beraber az gelişmiş-gelişmekte olan ülkelere yapılan yardımlar ile ölüm oranlarında azalma görülmesi bu ülkelerde nüfus patlaması yaşanmasına neden olmuştur. 1990'lar itibariyle gelişmekte olan ülkelerin nüfuslarında azalmalar görülmektedir. Ancak gelişmekte olan ülkelerin bu sürece geç dahil olmaları şimdilik genç ve dinamik bir nüfus yapısına sahip olmalarını sağlamıştır.[112] Bu süreç istihdam üzerinde büyük etki yaratarak ucuz emek gücü varlığı yaratmaktadır. Yatırım tercihlerini büyük oranlarda etkileyen iş gücüne katılım oranları ve emek gücü

[112] Murat Yüceşahin, **Küresel Bir Süreç Olarak Demografik Dönüşüm:Mekansal Bir Değerlendirme**,Coğrafi Bilimler Dergisi, Sayı: 1, s.25

ucuzluğu yatırımcılar tarafından araştırılarak bol ve ucuz emek gücü varlığı olan gelişmekte olan ülkelerin tercih edildiği görülmektedir.

2.4.6. Kültürel Değişim

Küreselleşme öncesinde kendine has kültürel değerlere, aile yapılarına, manevi değerlere ve tüketim alışkanlıklarına sahipken, ardından gelen değişimlerle tüm değerler kaybolmaya yüz tutmuştur. Kuşkusuz bu süreçten en çok etkilenen de gelişmekte olan ülkelerdir. Gelişmekte olan ülkelerin sanayileşmeye başlaması ile bireysel ve toplumsal değişimler kendini göstermeye başlamıştır. Kültürleri daha yakından tanıma fırsatı bulan ülkeler birbirine daha da yakınlaşarak tek kültür oluşumunu meydana getirmiştir.

Özellikle internet, medya ve reklam ile gelişmekte olan ülkeler etkilenmiş ve tüketim tek tipleştirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca küreselleşme gelir dağılımı üzerinde de etkili olmuştur. Medya aracılığı ile zengin yaşamların özendirilmesi, ülkede yolsuzluğa neden olmuştur. Oluşan adaletsizliği kendi başına gidermeye çalışan bireyler, kendi dengelerini sağlamak adına toplumsal dengesizlik yaratmaktadır.

Küreselleşmenin yarattığı diğer bir olumsuzluk ise ulusal dilde yaşanılan bozukluklardır. Bireyler ve toplumlar oluşan saldırıyı fark etmediği veya korunamadığı durumlarda ulusal dil yok olmaya mahkum olmaktadır. Gelişmekte olan toplumlar geleneksel kültürlerini modernleştirmeye çalışırken kültürlerinde yama meydana gelmektedir. Dil de bu oluşumun en net göstergesidir.

Ulusal sınırlarının önemsizleştiği küresel sistemde, göçmen sayılarında da artış yaşanması kültürel değişimi beraberinde getirmiştir. Çok uluslu şirketlerin aktörleşmesiyle de pekişerek farklı kültürlerin bir arada yaşamasına ve bireylerin birbirine entegre olması beklenmektedir. Ancak bu süreç çarpışık bir hal almaktadır. Kültür çatışması sonucunda BM'in 1988 yılını kültürel gelişmenin on yılının başlangıcı olarak ilan etmesini gelişmenin insan faktörünü içerdiğini ve bu anlamda insanı tamamlayıcı bir kavram olarak ele alınması gerektiği vurgusu yapmıştır.[113] Kültürel semboller dil, din, düşünce ve kültürel değerleri içermektedir. Az gelişmiş ve gelişmekte

[113] Ioanna Kuçuradi, **Cultural Development**, Philosophy and Cultural Development, IFOPS ve PST, Ankara 1993

olan ülkeleri etki altına alma sürecinde dil en önemli unsur görevi görmektedir. Dilin pek çok alanda hakimiyet sağlaması ile küreselleşme sürecinin inşa edilmesi hızlanmaktadır.

Kültürel sembollerin yayılması ve az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin içselleştirdiği oranda bireylerin ve toplumların psikolojik olarak kendilerini daha aşağıda konumlamasına neden olmaktadır. Süreç ulusallıktan kopan bu ülkelerin kendilerini az gelişmiş ülke olarak tanımlamasına ve konumlandırmasına neden olmaktadır. Dil açısından batının etkisinde kalan ülkelerin hem kendi dillerinden soyutlanmış hem de oluşan yeni dili etkin kullanamaması nedeniyle az gelişmiş- gelişmekte olan ülke konumunda sabit kalmaları ya da daha kötü olmaları mümkündür. Kültürel olarak baskı altında kalan bu ülkeler kendine olan güvenlerinde kayıplar yaşamasına ve davranış bozukluğu oluşmasına neden olmaktadır. Tüm bu durum pek çok kültürel kimlik üretmekte ve toplumlar birçok kimliği üzerinde taşımaktadır. Yeni sentezlerin etkisinde kalan bireylerde melez kültür oluşumu kaçınılmaz olmaktadır.

2.4.7. Ekolojik Değişim

Dünyada küresel gelişmelerin yaşanması ülkelerde ekolojik değişimler yaratmıştır. Ticaretin serbestçe gerçekleşmesi ve çok uluslu şirketlerin önündeki engellerin kalkması ile şirketler aktörlük vasfını devam ettirmektedir. Gelişmiş ülkelerin ağır sanayi yatırımlarını kendi ülkelerinde değil az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde gerçekleştirmesi oluşturulan yeni durumu anlamaya yardımcı olmaktadır.

Tarım üzerinden bakıldığında, küreselleşme ile tarım da serbestleşme yaşanması ile, üretim sürecinin farklılaşması ve yüksek teknoloji tercihi artık daha hakim olurken kırdan kente göçler, topraksızlaşma ve işsizlik artışı meydana gelmektedir. Geleneksel tarım yerini endüstriyel tarıma bırakarak hava kirliliği, su kirliliği, toprak kirliliğini ve gıdalardan oluşan hastalıkları beraberinde getirmiştir. Bugün ekolojik sorunlar sadece çevre sorunu olmaktan çıkmış ekonomik, siyasi ve sosyo-kültürel bağlamda çok boyutlu etkilere sahip sorunlar olarak gündemde bulunmaktadır. Ekolojik problemlerin çözülebilmesi adına pek çok adım atılmakta ve araçlar geliştirilmektedir. Bunlardan en etkili olanı ekolojik vergidir. Bazı ülkeler, yatırım çekmek için yarış içinde oldukları ülkelere karşı avantaj sağlayabilmek için yatırımcılara uygun vergiler ve teşvikleri içeren

paketler sunmaktadırlar.[114] Çevre vergileri ile hem gelir elde edilir hem de faaliyetleri sınırlandırılabilir. Ekonomik boyutlarının dışında bilinçlendirme ve denetim sağlama amacı taşıyan bu vergiler çevreyi olumlu etkilemektedir.

Doğrudan yabancı yatırımlar ev sahibi ülke için önemli bir kaynak görevi görmekte ve gelişmekte olan ülkelerin bu fırsatlardan yararlanabilmesi adına çevre politikalarını gevşek tutma eğilimindedir. Çok uluslu şirket açısından ise çevre vergileri yatırım kararlarında önemli bir yer edinmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin gelirlerinin yüksek olması temiz bir çevre taleplerinde artış meydana getirmektedir. Ancak az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler açısından aynı istekler söz konusu değildir. Bu durum gelişmiş ülkelerin çevre kirliliğine karşı daha sıkı önlemler almasına neden olurken, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik yarar sağlamak adına çevre önlemlerini gevşek tutmasına neden olmaktadır. Düşük vergiler ve cazip politikalara sahip olan gelişmekte olan ülkeler çok uluslu şirket açısından daha avantajlı görülerek olumsuzluk oluşturabilecek yatırımların bu ülkelerde gerçekleştirmesine neden olmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımları gerçekleştiren şirketlerin merkezlerinin daha çok gelişmiş ülkelerde bulunması ancak katı uygulamalar nedeniyle ülkeden çıkış yaparak gelişmekte olan ülkelere doğru ilerlemesi bu ülkelerde her geçen gün çevre kirliliğin artmasına ve yaşam kalitesinin azalmasına neden olmaktadır.

[114] Deniz Arıkan, **Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları**, Arıkan Basım Yayıncılık, İstanbul, s.34

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇOK ULUSLU ŞİRKETLER AÇISINDAN SOSYAL YARDIM, SOSYAL SORUMLULUK VE SİVİL TOPLUM ÖRGÜTLERİ İLE İŞBİRLİĞİ ÖRNEKLERİ

3.1. BAĞLI KAPİTALİZM KAVRAMI

Küreselleşmenin getirdiği çok uluslu şirketlerin dünyadaki ekonomik, siyasi ve sosyal liderliği, bugün ulus devleti ve sivil toplum örgütlerini arka planda bırakarak sistemde yeni ilişki bütünü doğurmuştur. Çok uluslu şirketin aktör olarak piyasada faaliyet gösterdiği ve devlet, uluslararası örgütler ve sivil toplum kuruluşlarıyla tek yönlü veya çift yönlü olarak kurulan bağımlılık ilişkisi, tüm dünyayı etkilemekte, sistemi dönüştürmekte ve çelişkiler oluşturmaktadır.

Kapitalist sistemde küresel aktör ilişkilerinin karmaşık bir hal alması etkileşim sağlayan kanalların fazlalaşmasına neden olmuştur. Bu kanalların dikkat çekenleri şüphesiz çok uluslu şirketler ve sivil toplum örgütleri gibi hükümet dışı örgütlenmelerdir. Bu aktörlerin uluslararası karar aldıkları koşullarda, sistemde devletlerarası kurulan bir ilişki oluşturmaktadır. Ancak bu kararlar devletlerin birbirine olan bağımlılığını ve karşılıklı entegrasyonu arttırmaktadır. Oluşturulan bu bağımlılık ilişkisinin var olmasının nedeni, 'gelişmekte olan ülkeler ve özellikle yine bu ülkelerdeki düşük gelirli kesimler aleyhine işlediği ve sermaye ile birlikte yoksulluğun da küreselleştiği [115] gerçeği sıklıkla vurgulanmakta ve küreselleşmenin beraberinde getirdiği olumsuzlukların da uluslararası düzenlemeler vasıtasıyla hafifletilmesi öngörülmektedir' şeklinde vurgulanmaktadır.[116]

Çok uluslu şirketler güçlenerek bireyleri ve toplumları örgütleyen siyasal yapılar haline bürünmüşlerdir. Ancak sorulması gereken soru çok uluslu şirketler nerede ve nasıl konumlanacakları olmuştur. Cevabı ise, bugün çok uluslu şirketler devletin altında faaliyette bulunmayan, zaman zaman devletin yanında yer alan ve çoğu zaman da devletin

[115] Michel Chossudovsky, **YoksulluŞun Küreselleşmesi: IMF ve Dünya Bankası Reformlarının içyüzü**, Neşenur Domaniç (çev.), Çhiviyazıları Yayınevi, İstanbul 1999, s. 37-49.
[116] Michael Hardt ve Antonio Negri, **Çoklu İmparatorluk ÇaĞında Savaş ve Demokrasi**, Barış Yıldırım (çev.), İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2004, s. 306

üstünde yer alan konumda faaliyetlerini sürdürmektedir. Bu süreç devlet ve çok uluslu şirketin karşılıklı olarak bağımlı bir ilişki yürütmesine neden olmakla beraber sistemdeki diğer aktörleri ekonomik, siyasi ve sosyal açıdan etkilemektedirler. Oluşturulan bu uyum baskısı çerçevesinde diğer aktörler güçlerinin yettiği müddetçe ekonomik veya siyasi tepki vermektedirler. Oluşturulan sistem açısından bakıldığında sorun, devletlerin ve çok uluslu şirketlerin kendi çıkarları doğrultusunda karşılıklı yarar getiren bağımlılık ilişkisinin nasıl olacağı ve nasıl sürdürüleceğidir. Bu sürecin kritik belirleyicisi aktörler arasındaki güç ilişkisidir. Aralarında kurulan ikili ilişkide güçsüz aktörün kendinden daha fazla ödün vermesini gerektirebilir. Bu süreç sistemde genel olarak çok taraflı anlaşmalar ile belirlenmektedir. Sistemde aktörler arasındaki işbirliğinin ve bağın kopması durumunda ortaya çıkacak olan maliyet, çift yönlü olarak aktörlerin tercih etmeyeceği bir durumdur. Karşı karşıya kalınan bu ilişki ile bağımlılığı az olan güçlü aktörün pazarlık yapabilme gücünü dünyada sürdürülen sistem aktörlere sunmaktadır. Bu süreç güçlüyü daha da güçlü kılarak aralarında asimetrik ilişki oluşmasına neden olur. Bu ilişki bütününde küreselleşmenin getirdiği entegrasyon kavramı bağımlılık ilişkisi ile iç içe hareket etmektedir. Bu entegrasyon ve bağımlılık ilişkisinde, çok uluslu şirketlerin vermiş olduğu kararlar devletlerin politikalarının birbirine daha yakın olmasına neden olmakta ve kurulan resmi iletişim dışında farklı iletişimler kurulmasına neden olmaktadır. Aktörler arası oluşan bu bağlantıların artması ile entegrasyon ve bağımlılık ilişkisi güçlenmektedir.

Sistem içerisindeki bu bağımlılık ilişkisinde devlet güçsüzleşerek diğer aktörler yörüngesinde hareket etmekte ve hareketleri kısıtlanmaktadır. Devletin öncesinde tek başına aldığı kararların çok aktörlü sisteme devri gerçekleşerek bağlı kapitalizm kavramı oluşmuş, çok uluslu şirketler ile sivil toplum örgütlerinin birbirine bağımlı olduğu, birbirini etkilediği ve sistem içerisinde güç oluşturduğu ilişki bütünü var olmuştur. Çok uluslu şirket ile sivil toplum örgütlerinin birbiri ile işbirliği içinde olmaları güçlerini arttıran bir unsur olmaktadır. Bu durum sistem içerisinde oluşturulan güç doğrultusunda aktörlerin birbiri ile işbirliklerini ve bağlarını koparmamayı gerekli kılarak oluşabilecek maliyetleri azaltmaktadır ya da yok etmektedir. Bağlı kapitalizm, "kâr amacı gütmeyen kuruluşlar, küresel kurumlar ve hükümetin doğru bir bağ kurarak, hastalıklar ve fakirliği giderme, gezegeni iyileştirme, eğitimi geliştirme ve son olarak özel sektör kârlarını

arttırma konularındaki icraatları çok daha ileriye taşıyacak bir birliktelik oluşturmayı desteklemektedir"[117] şeklinde çok uluslu şirket bakış açısıyla tanımlanmıştır.

Devletin gelir sağlamayan sosyal uygulamaları azaltması ve çok uluslu şirketlere devretmesi üzerine vergiler ve kamu maliyesi ile sağlanan sosyal yardımlar, bağışçılar ve sosyal sorumluluk bilinci taşımak zorunda olan çok uluslu şirketlere olan ihtiyacı arttırmıştır. Zamanla kurumsal sosyal sorumluluk bilinci taşıyan çok uluslu şirketler sivil toplum kuruluşlarıyla işbirliği içerisinde faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Sosyal sorumluluk anlayışının yerleştiği işletmeler, sosyal sorumluluk kampanyaları, sosyal amaçlı projeler, STK'larla işbirliği gibi faaliyetlerle sivil toplum yapısının içinde bulunmaktadır.[118] Kurulan bağımlılık ve işbirliği piyasa içi ve piyasa dışı pek çok avantajı beraberinde getirmekte ve bireyler ile toplumlar üzerinde daha etkili olmaktadır. Neo-liberalizmin bir uzantısı olan sivil toplum örgütleri yeni sistemde uluslararası faaliyetlerini arttırarak ve uluslararası örgütlerle de iş birliğine giderek konumlarını güçlendirmektedirler.

Çok uluslu şirketler toplum üzerinde artan etkileriyle birlikte sivil toplum örgütleri ile işbirliği içinde faaliyetlerini sürdürmektedirler. Bu ilişki bütününde çok uluslu şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluk amaçlarını gerçekleştirmenin temelinde, sivil toplum örgütünün tanınırlığını arttırma, şirket hedeflerini gerçekleştirme amaçları bulunmaktadır. Bu süreç bağlı kapitalizmi oluşturarak çok uluslu şirketlerin sivil toplum kuruluşu kimliğinde amaçlarını gerçekleştirdikleri yeni bir düzen yaratmıştır. Şirketler kâr amacı gütmeyen kuruluşlar gibi daha fazla düşünmeyi başardığında, kâr amacı gütmeyen de daha fazla ticari işletmeler gibi düşünmeye başlarlar.[119]

Bağlı kapitalizmin temelinde, sivil toplum örgütleri ve çok uluslu şirketlerin kendilerine ait güçlü ve zayıf yönleri yeni düzen oluşumundaki önemli nokta olmaktadır. Çok uluslu şirketlerin güçlü yönü olan ekonomik kaynak, sivil toplum örgütleri için önemli bir kriter olmasıyla birlikte şirketler ile işbirliği yapmanın nedenini

[117] Neville Isdell & David Beasley, **Coca-Cola'da Ceo Olmak**, Doğan Selçuk(çev), İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2016 s.226

[118] Tülin Bayraktar**, Sivil Toplum Kuruluşları'nın Kurumsal Sosyal Sorumluluk Algısı: SA 8000 Uygulabilirliği**, TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi, Cilt: 25, Sayı: 3-4-5-6, 2014, s. 35

[119] Neville Isdell & David Beasley, **Coca-Cola'da Ceo Olmak**, Doğan Selçuk(çev), İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2016, s.230

oluşturmaktadır. Örgütlerin kaynaklara ulaşması zor olmakta beraber varlığını sürdürmesi ve faaliyet gösterebilmesi için zorunlu bir kriterdir. Çok uluslu şirketler bu süreçte örgütün zayıf yönünü kapatmaktadır. Şirketler, kâr amacı gütmeyen daha küçük çaplı şirketlere teknoloji, kaynak yönetimi market ve dağıtım, hizmet içi eğitim gibi konularda yardımcı olabilirler. [120] Ayrıca proje üretim aşamasında sivil toplum kuruluşlarına destek olan çok uluslu şirketler projenin uzun dönem faaliyetleri sürdürmesine ve şirketlerin oluşturduğu küresel güç ile projenin daha tatmin edici olmasına neden olmaktadır. İtibar sahibi işletmenin sivil toplum örgütüyle yaptığı iş birliği örgüte de itibar kazandırmaktadır. Oluşan yeni ilişki bütününde kaynakların yönü ve kullanımı değişiklik göstermiştir. İşbirliği öncesi daha dar sonuçlar elde eden bu kurumlar sonrasında geniş kapsamda sonuçlar elde etmişlerdir.

STK ile işletmelerin kurumsal sosyal sorumluluk kampanyaları arasında önemli bir ilişki bulunmaktadır. Genellikle işbirliği olarak adlandırılan bu ilişki, iyi planlanıp yönetildiğinde STK'ya ve özel işletmelere birçok açıdan fayda sağlamaktadır.[121] Bu süreç sivil toplum kuruluşuna amaçlarını gerçekleştirmesine neden olurken çok uluslu şirketlerin amaçlarına da hizmet etmektedir. Sivil toplum örgütlerinin güçlü yönlerinden olan farkındalık yaratma, kolektif eylem yapabilme ve yüksek sosyal etki algısı yaratabilme gibi avantajlar kurulan işbirliği ile çok uluslu şirketlerin kurumsal sorumluluk amaçlarını gerçekleştirir. Çok uluslu şirketler yardımsever marka imajı yaratma amacı içerisinde hem müşteri sadakatini arttırmak hem de medyada daha fazla görünür olma fırsatını elde ederler. Özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından büyüyen pazarlara giriş yapma amacı doğrultusunda itibar sahibi bir örgüt ile işbirliği yapmak çok uluslu şirketin rakiplerine göre daha çok avantaj elde etmesine neden olur. Şirket için bir sonraki adım ise diğer ülkelerdeki itibar sahibi örgütler ile işbirliği olmaktadır. Bahsedilen işbirliği bugün hükümetler tarafından desteklenmekte ve devletler çok uluslu şirketlerin örgütlere yaptıkları bağışlara teşvikler vererek vergi politikalarında da bu işbirliğine yer vermektedirler.

---

[120] Neville Isdell & David Beasley, **Coca-Cola'da Ceo Olmak**, Doğan Selçuk(çev), İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2016, s.230

[121] Tümay Ciğerdelen**, STK-Özel Sektör, Halkla İlişkiler ve Sosyal Sorumluluk Kampanyaları, STK-Özel Sektör-Devlet Etkileşimi Bildiriler Kitabı,** Çanakkale, Aralık 2006

Oluşturulan bu ilişki içerisinde bağlı kapitalizmin daha çok gelişmekte olan ülkelerde olumlu veya olumsuz etkilerinin var olduğu görülmektedir. Bağlı kapitalizmin gelişmekte olan ülkelerde var olmasının nedenlerine bakıldığında, sivil toplum anlayışının gelişmediği, demokrasinin içselleştirilemediği ve politik süreçlerden bağımsız olarak düşünülemeyen kurumsal sosyal sorumluluk anlayışının var olduğu bu ülkelerde bağlı kapitalizm ve etkileri daha fazla olmaktadır. Ayrıca devletin çok uluslu şirketin aktörlüğüne müdahale etme istediğinin çıkış noktası olarak görülen bu iş birliği, bağlı kapitalizmin bu ülkelerde daha etkili olmasına neden olmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde gelişmiş ülkelere göre kurumsal yönetim boşluklarının daha fazla olması sorumlulukları daha çok özel sektöre yüklenmektedir. Çok uluslu şirketler bu süreçte kurumsal sosyal sorumluluğu yüklenmekte ve sivil toplum kuruluşu kimliğine bürünmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde krizlerin olumsuz etkilerinin daha fazla olması özellikle kurumsal sosyal sorumluluğa etkileri arttırmakta ve sivil toplum kuruluşlarının işbirliğini tercih etmesinin nedenini oluşturmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin temel sorunu olan yatırımları teşvik eden bir unsur olarak görülen işbirliği, uluslararası örgütlerin baskılarıyla gerekli bir kriter görevi görmektedir. Devletin kamu hizmetlerinin bu ülkelerde daha az olması ve yönetim birimlerindeki eksikliklerinin fazla olması çok uluslu şirketlerden beklentileri arttırmakta ve kurumsal sosyal sorumluluk açısından yüksek talep oluşturmaktadır. Geçmiş dönemlerde çok uluslu şirketlerin temel sorumluluğu kâr elde etmek iken, bugün bireylerin ve toplumların ihtiyaçlarının artması üzerine şirketlerin ekonomik ve siyasi aktörlüklerinin yanında sosyal yardım alanında da aktörlük rollerini sivil toplum örgütlerinden daha fazla sürdürdükleri görülmektedir. Ayrıca gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde sivil toplum hızla yaygınlaştıkça, "sivil toplumun ne anlama geldiği" muğlâklaşmaya başladı. Bu muğlâklaşma süreci, sivil toplum örgütlerinin kendi aralarındaki ilişkilerde ciddi sorunlar yaratırken sivil toplum kavramının suistimaline yol açan bir kullanış biçimi de ortaya çıkardı."[122]

[122] Seçil Öraz, Deniz Kırcalı, Sivil Toplum Kuruluşları'nın Eski Sovyet Cumhuriyetlerindeki Demokratikleşme Sürecine Etkileri, **Turuncu Devrimler**, Birharf Yayınları, İstanbul, 2006, s. 140

Gelişmekte olan ülkelerde bu işbirliği çok uluslu şirketlerin amaçlarına hizmet ederek kurumsal sosyal sorumluluğun araç olarak kullanılmasına ve bağlı kapitalizmin sistem içerisinde daha etkin şekilde varlık göstermesine neden olmaktadır.

Çok uluslu şirketler ve sivil toplum örgütleri arasında kurulan işbirliği az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere olumlu ve olumsuz etkileri var olduğu bilinmektedir. Bu süreçte bağlı kapitalizmin kavramının daha iyi anlaşılabilmesi adına tarihsel gelişiminden bahsedilerek kavramın oluşumuna etki eden unsurlar ayrıntılı incelenecektir.

3.2. KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE SOSYAL UYGULAMALARIN YÖN DEĞİŞİMİ

Küreselleşmenin getirdiği gelir dağılımdaki adaletsizlik dünyadaki problemlerin başında gelmektedir. Gelir dağılımındaki adaletsizlik tüm dünyada artmaya başladıkça sosyal yardım tabanındaki önemli nokta yapılan hizmetin yoksul kesime ne kadar ulaştığı olmaktadır. Sosyal yardım kavramı, toplumun her alanında var olmakla birlikte farklı anlamlar yüklenmiştir. Sosyal yardım, geçmiş zamanlarda geleneksel yapıların hakim olduğu ülkelerde daha çok sivil toplum, dini kuruluşlar ve ailevi ilişkiler ile varlık göstermekteydi. Zaman içerisinde refahı sağlamanın yolu olarak görülen sosyal yardım, kamu politikalarının arasında yer edinmeye başlamıştır.

Bu süreç refah devletin ortaya çıkmasını sağlamıştır ve 18.yy'dan itibaren kapitalist ilişkilerde ortaya çıkan sorunları giderme odaklı varlık göstermiştir. Refah devlet kavramı, kapitalist ekonomilerde sanayileşme ile ortaya çıkan sorunlar, artan eşitsizlik ve güvensizlik karşısında siyasal hakların gelişmesiyle devletin seyirci kalamayacağı düşüncesinden hareketle gelişen bir kavramdır.[123] 1870'li yıllarda çok daha sınırlı bir hedefe sahip olan refah devlet zamanla daha yaygınlaşmıştır. Emek gücünün örgütlenmeye başlaması ile devletin sosyal sorunlara karşı duyarlı olmasını zorunlu hale getirmiştir. 1930'lu yıllardan itibaren savaşların var olması sosyal yardım ve dayanışma kavramlarını toplumsal açıdan daha sağlamlaştırmış, özgürlük ve eşit bireyler kavramları ön plana çıkmıştır. 1950'lerden başlayan dönemde ise keynesyen politikalarının hakim

[123] Abdülkadir Şenkal, **Küreselleşme Sürecinde Sosyal Politika**, Umuttepe Yayıncılık, Kocaeli, 2017, s.215

olması refah devletin gelişimini sağlayarak özgürlük, eşitlik ve güvenlik kavramları büyümeden daha fazla pay almasını sağlamıştır. 1970'li yıllar itibariyle ekonomik durgunluk yaşanması sosyal politika uygulamalarının daralmasına neden olmuştur. 1980'li yıllarda yükselen liberal akımlar refah devletin sorgulanmasına ve tartışılmasına neden olurken liberal düşünceler devletin ekonomiye gereksiz müdahale etmesine izin verilmemesi gerektiğini savunmaktadır. Liberal düşüncenin hakimiyetinin artması, devletin sosyal harcamalarını kısmasına ve sosyal koruma alanlarını yavaş yavaş terk etmesine neden olmuştur. Ayrıca toplumlarda ve bireylerde oluşabilecek sosyal riskler devletin uygulamalarında yer almamaya başlamıştır. Küreselleşmenin etkisi ile artan ekonomik ve sosyal baskılar nedeniyle ulus devletlerin sosyal politikaların kısıtlanması ve uygulamada daha fazla zorlanmaları, sosyal politikaları daha fazla talep etmelerine neden olmaktadır. Küreselleşme, devleti sosyal ve ekonomik uygulamalarda var olmasını eleştirerek devletin görevlerini gereksizleştirmekte ve devletin sosyal alandan çekilmesini talep etmektedir. Devlet ise bu süreçte küreselleşmenin etkisiyle sosyal uygulama harcamalarını kısmak istemektedir. Çünkü devletin sosyal alanlarda var olması toplum açısından eskiye göre daha az takdir edilmektedir. Ayrıca küreselleşme ile sermayenin daha uçucu bir hal alması devletin vergilerinde düşüş yaşanmasına ve kaynaklarının azalmasına neden olmaktadır. Devlet bu süreçte sosyal yardımların sivil toplum ve özel sektör gibi başka yapılanmalara devredilmesini olumlu bulmakta ve çekilmek istemektedir. Bu açıdan bakıldığında, küreselleşme piyasa disiplinine etki etmek suretiyle refah devletinin tüm sosyal yapısını ve değer yargılarını tamamıyla değiştirdi.[124] Devletin sosyal uygulamaları gerçekleştirmesi evrensel ya da kısmi, devlet-piyasa-sivil toplum, kamu ya da özel sektör ayrımlarını belirlemede daha çok küresel güçlerin etkili olduğunu görülmektedir. Bu süreçte sivil toplum ve özel sektör etkinlikleri devreye girmektedir.

Neo-liberal politikalar, devlet etkinliklerinin piyasayı olumsuz etkilediği varsayımı altında yoksullar olumsuz algılanırken, yoksulluğun tembelliğin meyvesi olduğu belirtilmektedir. Piyasanın olumsuzluklardan kurtulmasının yolu sosyal politikaların sorumluluğunun ya kendi haline bırakılması ile ya da sivil toplum kuruluşu

[124] Lena Dominelli, **Neo-liberalism, Social Exclusion and Welfare Clients in a Global Economy**, International Journal of Social Work, Vol:8, 1999, s.18

veya dini kuruluşlara devri ile mümkün olduğu savunulmaktadır. Yapısal ve idari değişim en çok yoksulu etkilemektedir. Yaşanan bu dönüşümde eskiden yoksulluk sorunu tartışılarken artık neo-liberalizmle birlikte yoksulları tartışılmakta ve onlar sorun olarak görülmektedir. Liberalizm, devlet müdahalesinin bireyin özgürlüğünü kısıtlayacağını savunurken, bireyleri piyasa insafına terk etmekte, vatandaşı da yalnızca seçimlerde oy kullanan bir birey olarak görmekte, politik ve demokratik alanı da ekonomik ve sosyal çıkar alanına indirgemektedir.[125]

Bu süreç ulus devletin zayıflaması ile uluslararası güçlerin devreye girmesi ve ülkelerin sosyal politikalarında hakimiyet oluşturmasına neden olmuştur. Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası gibi örgütlenmeler, yoksulluk üzerinde politikalar üretmektedirler. Ayrıca sosyal yardım kavramı neo-liberal politikalar ile daha seçici hale gelmiştir. Artık toplumun belirli kesimine değil en yoksul kesime yardım amaçlanmaktadır. Kamu harcamalarının daraltılması ve özelleştirme faaliyetleri bu daralmayı desteklemekte ve neo-liberalizm sadece sosyal alanda değil ekonomik alanda da varlığını sürdürmektedir.

Oluşan bu sistem ile geleneksel yardımlaşma ilişkileri de zedelenirken, toplumsal yapıca ciddi değişimler yaratmaktadır. Gelir adaleti konusu artık daha fazla gündeme gelmektedir. Sorunlara çözüm bulmada ise ulus devletin gücünün kullanılması artık imkansız görülmektedir.

3.2.1. Sosyal Yardım Anlayışının Değişimi

Sosyal yardım kavramı 1600'lü yıllardan sonra toplumun gündeminde yer almıştır. Sosyal yardım kişilerin herhangi bir ücret ödemeden yaşama düzeylerini geliştirirken, diğer taraftan bu yardımların yoksulların sosyal statülerine katkısı olarak olumlanır. [126] Bu süreç sosyal dışlamaları engelleyerek bireylerin sosyal hayata girmelerini kolaylaştırmaktadır. Tarih boyunca sosyal yardım kavrama farklı ideolojiler tarafından yaklaşılmış ve çeşitli anlamlar yüklenmiştir. Sosyal yardım kavramı, geleneksel yapıların hakim olduğu tarihlerde dini kurumlar ve ailevi ilişkiler içerisinde

[125] Songül Sallan Gül, **Sosyal Devlet Bitti Yaşasın Piyasa**, Etik Yayınları, İstanbul, 2004, s. 201
[126] Bedrettin Keskin, **Kamu Sosyal Politikalarında Sosyal Yardım**, Pınar Yayınları, İstanbul, 2014, s.28

yer edinirken, zamanla vatandaşlık rolü olarak değerlendirilerek kamu politikalarında da yer almaya başlamıştır. Ancak zamanla liberal politikaların hakimiyet kazanması ile devlet çok daha dar alanda varlık göstermiştir.

Sosyal yardım bir gelir transferi olmakla birlikte ayni ya da nakdi olarak gelirin yeniden dağılımı rolü görmektedir. Aynı zamanda sosyal sınıflar arası farklılıkların artmasına engel olarak bireylere ve toplumlara hizmet verilmektedir. Refah devlet açısından sosyal yardım kavramı adalet sorununun çözüm anahtarı olarak görülürken, liberal görüşlere göre sadece hayırseverlik faaliyeti olarak görülmektedir. Liberal düşüncelerin hakimiyet artışı sosyal yardım faaliyetlerinin azalmasına neden olarak devletin bu alandan çekilmesine neden olmaktadır. Liberallere göre, devletin hayırsever gibi hareket etmesi herşeyin devletten beklentisine yol açmış, devleti de sosyal transfer devletine çevirdiği gerekçesiyle bu durum eleştirilmiştir.[127]

Sosyal yardım kavramı 2. Dünya savaşı ile birlikte genişlemiştir. Manevi duyguların tatmin edilmesi ve temel ihtiyaçların karşılanması amacı daha da ileriye taşınmıştır. Kapitalizmin kendini göstermesi ve emeğin metalaşması ile geleneksel koruma yöntemi olarak görülen sosyal yardım kavramı yerini devletin yaptığı sosyal yardımlara bırakmıştır. Bu tarihlerde liberalizmin savunduğu düşüncelerin aksine devlet müdahalesi benimsendi. Ancak 1980'ler sonrasında sosyal yardım kavramı yeni bir dönüşüm yaşamış ve devletler sosyal koruma alanından çekilme düşüncesini benimsemeye başlamışlardır. Devletin sosyal harcamaları azalması ile artan yoksul kitlesi farklı yardım mekanizmalarının oluşmasına neden olmuştur. Bir yandan da refah devleti hizmetleri giderek kamu sektörünün yanı sıra özel, kâr amacı gütmeyen ve enformel sektördeki çeşitli aktörler tarafından finanse edilmeye başlanmıştır.[128]

Geçmiş zamanlarda sosyal yardım kavramı, sosyal hizmetleri de içerisinde barındırarak devletin ihtiyaç sahibinin gereklilikleri doğrultusunda yardım etmeyi ifade etmekteydi. Ancak sosyal yardım kavramı zamanla dönüşerek bugün devletin yaptığı

[127] Bedrettin Keskin, **Kamu Sosyal Politikalarında Sosyal Yardım**, Pınar Yayınları, İstanbul, 2014, s.31
[128] Catherine Bochel, **Devlet Refahı/Sosyal Politika: Kuramlar ve Uygulamalar**, (der). P.Alcock, M.May, R.Rowlingson, Siyasal Kitapevi, 2011, s. 252

ayni ve nakdi yardımları kapsamaktadır. Bu süreçte sosyal yardım kavramı devletten piyasaya, toplumdan da bireye doğru harekete geçmiştir.

Gelişmekte olan ülkeler 1980'lerden itibaren temelden sarsılan ulusal kalkınmacı politikalarla mücadele etmeye başlamışlardır. Ülkelerin tüm politikaları değişim içerisine girmiş ve sosyal devlette bulunan cömert uygulamalar ve sorunsuz sosyal güvenlik bırakılarak yerine süreçle ilgili garanti vermeyen küreselleşme tercih edilerek veya baskılanarak devlet pek çok alandan çekilme kararı almıştır. Ancak ardından çok kısıtlı olan sosyal yardım nedeniyle, her kesimin ulaşamadığı sağlık veya eğitim olanakları ve yüksek işsizlik gibi ciddi sorunlar meydana gelmiştir. Sosyal yardım uygulamaları yeni aktörlere devredilirken, neo-liberalizm bu ülkelere aşılanmaya çalışılmakta ve ülkelerde yaşanılan problemler devletin sorumlu olmadığı düşüncesi de bireylere ve toplumlara entegre edilmektedir.

Sonuç olarak, kapitalist sistemde var olan sosyal yardımlar, düzensiz, devlet dışı aktörlerin etkin olduğu, verimsiz, bireyleri dışlayıcı ve talep gerektiren bir hal almıştır. Bu süreç çarpışık bir yapı meydana getirerek yoksul kesimin artışına neden olmuştur.

3.2.2. Sosyal Hizmet Anlayışının Değişimi

Sosyal hizmetler, ayni olarak sağlanan ve bedelsiz veya normal piyasa fiyatının altından daha düşük fiyattan satın alınan hizmetleri ya da kullandırılan barınma, sağlık, eğitim gibi hizmetleri karşılar.[129] Bu süreç, piyasa koşuluna göre veya kâr elde etmek amacıyla değil bireylerin ve toplumun temel ihtiyaçlarına göre şekillenmektedir. Hizmetler, önleyici ve koruyucu görevi görürken ortaya çıkmış veya çıkabilecek sorunu yok etme etkisi de yaratmaktadır. Sosyal hizmetler, alt gelir gruplarını kapsamakla beraber toplumun diğer bireylerini de hizmeti amaçlamaktadır. Ücretlendirilebilen bir yapıya sahip olan sosyal hizmetler sosyal yardımlardan bu konuda ayrılmaktadır.

Sosyal politikalar kriz, savaş, beklentiler ve ideolojiler tarafından etkilenmekle beraber süreci çoklu aktörler yönetmektedir. Sosyal hizmetler ile sosyal yardımlar refah devlet zamanlarında genişletilmiş ve geliştirilmiştir. Bu süreçte devletlere ülkenin

[129] Tülay Arın, **Sosyal Hakların Emek Gücünün Meta Niteliği Üzerindeki Etkileri**, Kamu Girişimciliği, TMMOB, Ankara, 1997, s.331

refahını sağlamada büyük görevler düşmüştür. 1980'lere kadar süren bu altın çağ yıkılarak, devletin sadece sosyal alandan değil ekonomik ve siyasi olarak da çekilmesi gerektiği düşünceleri var olmaya başlamıştır. Bu dönüşümler sosyal hizmetler kavramında da değişimler yaşanmasına neden olmuştur. Hak temelli ilerleyen sosyal hizmetler yerini kişisel sorumluluk üzerine kurulu hizmetlere, özel sektöre ve sivil toplum örgütlerine bırakmıştır.

Geçmiş dönemlerde sosyal hizmet kavramı sosyal yardım kavramı ile aynı anlamı içermekteydi. Ancak bugün birbirleri ile etkileşim halinde olan bu iki kavram arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Artık sosyal yardımlar maddi yardımları (ayni veya nakdi) içerirken sosyal hizmetler koruyucu, engelleyici müdahaleleri kapsamaktadır. Sosyal hizmetler problemler meydana gelmeden ortaya çıkan ve müdahale edilen bir alan olurken, sosyal yardımlar genellikle problem çıktıktan sonra devreye giren etkinliklerdir. Sosyal yardım ve sosyal hizmet konusunda farklı görüşler var olmaktadır. Sosyal yardımların bireyler üzerinde bağımlık yarattığı düşünceleri sosyal hizmet etkinliklerini meydana getirmekte ve bireyleri bağımlıktan kurtarma amacı taşımaktadır. Refah devletlerinde daha çok sosyal hizmetler önem kazanmışken, günümüz ülkelerinde sosyal yardımlar gün geçtikçe daha önemli olmaktadır.

3.2.3. Sivil Toplum Örgütleri İlişkisi

Demokrasinin dünya üzerinde tercih edilen yönetim biçimi olması ve etkilerini arttırması ile birlikte sivil toplum kavramı ve sivil toplum örgütleri tartışılmaya başlanmıştır. Toplumsal sorunların ortaya çıkması ve devletin toplum ile aralarında oluşan seti aşamaması üzerine sivil toplum örgütlerine ihtiyaç artan bir seyir göstermiştir. Özellikle 19.yy'larda varlık göstermeye başlayan örgütler pek çok alanda etkinlikler yaparak kendilerinden söz ettirmişlerdir. Ancak toplum üzerinde baskı yaratılarak sivil toplum örgütlerinin büyümeleri engellenmiştir. 20 yıl öncesine kadar gelişmemiş ve yetersiz sivil toplum örgütleri, 1980'den sonra daha özgür biçimde var olmaktadırlar. Ayrıca bahsedilen dönemden itibaren sivil toplum örgütlerine yönelik ilgide ivmelenme yaşanmıştır. Sivil toplum örgütleri iki düşüncenin kesiştiği yerde belirmiştir. Bunlardan

birincisi, vatandaşların özgür iradeleriyle ortak bir ideal çerçevesinde iş birliği yapmasıdır. İkincisi ise, yardım ve dayanışmaya dayanan dini anlayıştır.[130]

Küreselleşmenin etkileri ile sivil toplum örgütleri özellikle gelişmekte olan ülkelerde modernleşmenin ve modern dünyanın anahtarı olarak görülmüştür. Uluslararası örgütlere açılan kapıda da sivil toplum örgütlerinin olması örgütlere ilgileri arttırmıştır. Sermaye birikiminde değişimler ve dönüşümlerle sivil toplum örgütlerinin uluslararası alanlarda da faaliyetlerini sürdürmeleri gerekmiştir. Yerel hareketlerin kırıldığı ve uluslararası düşüncelerin var olduğu ortamda sivil toplum örgütlerinin sayısı artarak kimlikleri meşruluk kazanmıştır. Küresel güçlenmenin aracı olarak görülen sivil toplum örgütlerinin artması ve diğer aktörlerin de etkisiyle devletin elinde bulundurduğu tekeli kırılarak aktörler arası iş birliklerinde artışlar oluşmuştur. Oluşan bu değişimin nedeni, ulusal çözümlerin yetersiz olduğu ve ulus ötesi işbirliklerinin var olması gerektiği düşüncesidir. Yardım hizmeti veren küresel kuruluşların, çok uluslu kuruluşları hem yapısal hem de stratejik olarak takip etmesi şaşırtıcı değildir. Ancak bu durumda sivil toplum örgütleri farklı durum ve kurumlara adapte ettikleri strateji ve yapıları sorgulanmalıdır.[131]

Oluşan sistem ve işbirlikleri sivil toplum ihracatını oluşturmuştur. Özellikle gelişmekte olan ülkeler ve az gelişmiş ülkelerde sivil toplum örgütleri demokrasi ve medeniyetin habercisi olarak değerlendirilmiştir. Sivil toplum örgütleri ile gelişmekte olan ya da az gelişmiş ülkeler arasındaki bağların kuvvetlenmesi sosyal yardım görevinin örgütlere yüklenmesine ve devletin arka planda kalmasına neden olmuştur. Bu süreç sivil toplum örgütlerinin ilişki ağlarını daha da güçlendirerek ulus devletleri etkinsiz kılmıştır. Buna paralel olarak 1994 Kopenhad Zirvesinde, ABD Başkan Yardımcısı, Al Gore, ABD'nin yardımının yarısının, beş yıl içinde doğrudan yoksul ülkelerin hükümetlerine değil, sivil toplum örgütleri aracılığıyla sağlayacağı bildirildi.[132]

---

[130] Pierre Jean Roca, **Daha Az Devlet Daha Fazla NGO Mu?, Üçüncü Dünyanın Sonu mu?,** (der: Serge Coldellier), İletişim Yayıncılık, İstanbul, 1998, s.123

[131] Gaby Ramia**, International NGOs and Global Social Policy: The Strategic Management Dimension**, Presented at International Sociological Association, Brisbane, Australia, 7-13 July, 2002, s.3

[132] Steward Sheelagg, **Happy ever After in the Marketplace: Non-government Organization and Uncivil Society, Review of African Political Economy**, 1997, s. 12

Sivil toplum örgütlerinin daha geniş alanlarda faaliyetlerini sürdürmeleri örgütlerinin profesyonelleşme ihtiyacını doğurmaktadır. Bu amaç doğrultusundaki en iyi adres gelişmekte olan ya da az gelişmiş ülkeler olmaktadır. Özellikle bahsedilen ülkelerde işsizlik oranlarının yüksek olması sivil toplum örgütlerinin uzmanlaşmış bireyleri için güçlü bir emek piyasasını meydana getirmektedir. Oluşan bu durum sivil toplum örgütlerindeki gönüllülük olgusunun zedelendiğini ve örgütlerde yapısal sorunların var olduğunu göstermektedir. Sivil toplum örgütlerinin faaliyet alanlarındaki artış ya da büyümeleri finansman sorunlarını oluşturmaktadır. Bu sorun destek olan gruplarda artış yaşanmasına neden olurken çıkar çatışmasından dolayı gruplar arasındaki krizleri de tetiklemektedir. Bu konudaki genel kanaat sivil toplum örgütlerinin büyümeleri gerektiği üzerinedir. [133]

Bu süreçte sivil toplum örgütleri kamu ile ya da özel sektör ile iş birliği aşamalarında bağımsızlığını savundukları çerçevede ülkeler ya da özel sektör ile ekonomik bağımlılıkları bulunmaktadır. Finansman nedeniyle var olması gerekli olan bu işbirliği sivil toplum örgütlerinin karar alma mekanizmasını nasıl etkilediği önem arz etmektedir. Oluşan bu çelişkiler zaman içerisinde sivil toplumun işlevsizleştirilmesine neden olmaktadır ve olacaktır. Ayrıca sivil toplum örgütlerinin kamudan ve özel sektörden bağımsız ilerlediği söylemleri aykırı kalmaktadır. Sivil toplum örgütleri bakıldığında, geçmişteki anlamını kaybederek, bugün kamunun karşısında yer alan bir konuma doğru sürüklenirken, piyasadan bağımsız oldukları söylemlerine karşın özel sektörün yanından ayrılamayan bir anlayışa doğru ilerlemektedir.

3.3. DEVLET KAVRAMININ DÖNÜŞÜMÜ ve SİVİL TOPLUM İLİŞKİSİ

Devlet ile sivil toplum ilişkisi çok eskilere dayanmakta ve zaman içerisinde gelişim ve değişim göstermiştir. Özellikle küreselleşme ile özgürlük kavramının önündeki engellerin artması devlet ile toplum arasındaki ilişkinin yeniden tartışılmasına neden olmuştur. Refah devlet anlayışının gerilemesi devlet ile sivil toplum arasındaki ilişkileri gündeme getirmiştir. Refah devletinin egemen olduğu dönemde devlet-toplum

[133] Ray Kiely, **Globalization: From Domination to Resistance, Third World Quarterly,** 1999, s. 1060

ilişkisi bir ölçüde başarılı şekilde uygulanmıştır.[134] Küreselleşme, sivil toplum örgütlerini içine alarak, güç dengesinin yörüngesini değiştirerek ve kamusal ilginin özel ilgi alanına doğru ilerlemesine neden olmuştur.

Sivil toplum kavramının dönüşüm aşamalarına bakıldığında ilk olarak, devletin bir üyesi olarak algılanması düşüncesinden kurtulduğu görülmektedir. İkinci olarak, sivil toplum içerisindeki birtakım örgütlenmelerin kendilerini devlete karşı savunmalarının meşrulaşmasıdır. Üçüncü olarak, toplumsal çatışmanın yaşandığı koşullarda, bu çatışmanın kaynağının örgütlenmelerdeki özgürlük anlayışından kaynaklandığı düşüncesinin başlamasıdır. Ve son olarak, devlet müdahalesinin olumsuz görülmesi ve devletin sivil toplumu pasifleştireceğine düşüncesi yer almaktadır.

Bu değişim toplumdan topluma farklı biçimler almış ve devlet-sivil toplum ilişkisi farklı şekillerde örgütlenmiştir. Devletin pek çok alandan çekilmesi sosyal alanlardan da çekilmesi gerektiği düşüncelerini beraberinde getirmiştir. Küreselleşmenin yayılması ve getirdiği süreçler devletin tüm süreçten tamamen arınacağı düşüncelerini toplumda var etmiştir. Devletin sivil toplumdan ayrı hareket etmesi kapitalizm başlangıç noktasını oluşturmuş ve artık sivil toplum sosyal değerlerin özelleştirilmesini ifade etmektedir. Marx'a göre, bir zamanlar devlete ait olan baskı-ezme gücünün artık özel alanda, özel mülkiyet içinde, sınıf sömürüsü ve piyasa içinde yeniden kurulması demektir.[135]

Sivil toplum örgütlerinin işlevleri zaman ve mekan açısından farklılık göstermekle birlikte istisnasız her alanda etkilerini genişletmiştir. Bu durumda devlet ile toplum arasındaki ilişkiler yeniden düzenlenmiş ve eskiden devletin tekelinde olan birçok politika sivil toplum örgütünün ilgi alanlarına dahil olmuştur. Bu süreç paralelinde devletin sosyal hayata müdahalesi ekonomik krize yol açtığı gibi sosyal politika programları sivil toplum için tehdit oluşturmaktadır.[136] Ayrıca kamu politikası alanında doğrudan veya dolaylı olarak çok uluslu şirket ve sivil toplum örgütlerinin görüşlerinin politikal süreçte etkili olduğu görülmektedir. Süreç içerisinde oluşan aktörler sistem

[134] İlyas Doğan, **Özgürlükçü ve Totaliter Düşünce Geleneğinde Sivil Toplum**, Alfa Yayıncılık, İstanbul, 2002, s.285
[135] Abdülkadir Şenkal**, Küreselleşme Sürecinde Sosyal Politika**, Umuttepe Yayıncılık, Kocaeli, 2017, s.264
[136] John Keane, **Sivil Toplum ve Devlet**, Ayşe Nur- Ahmet Çiğdem (çev), Ayrıntı Yayıncılık, İstanbul, 1993, s.19

içerisinde hareket ederken pek çok yönden birbirlerinin faaliyetleri doğrudan veya dolaylı olarak etkilemektedirler. Artık tek başına karar alınan devlet merkezli bir mekanizmadan çok aktörlü bir sürece geçiş ile karşılıklı bağımlılık ilişkisi kurulmaktadır.

Devlet-sivil toplum ilişkisi demokrasinin var olduğu ülkelerde sivil toplum örgütleri pek çok rol üstlenmektedir. Ancak demokratik olarak nitelendirilen ülkelerde demokrasi kavramının toplumda tam olarak içselleştirilemediği noktada devlet-sivil toplum işbirliği problemler ve çelişkiler yaratmaktadır. Ancak günümüzde sosyal ve ekonomik sorunların artması karşısında gelişen sosyal ve siyasal hareketliliğin ve örgütlü mücadelenin toplumsal duyarlılığı arttırmada sivil toplum örgütlerinin hayati bir rol oynayabilecekleri belirtilmektedir.[137] Toplumda problem yaratan ilk konu devletin sivil toplumu değerlendirmesidir. Eğer devlet sivil toplumu ulus devlete zarar verecek unsur olarak görürse bu süreç devletin sivil toplumu baskılamaya yönelik uygulamalar gerçekleştirmesine neden olmaktadır. Daha çok gelişmekte olan ülkelerde karşılaşılan bu durum temelinde devlet-sivil toplum ilişkisini zedelemekte ve doğrudan sivil toplum üzerinde sınırlamalar getirilmesine neden olmaktadır. Özellikle kamu yararına çalışan sivil toplum örgütlerinin vergilerden muaf ve teşviklerden yararlanabilir olmaları oluşturulan baskıya güzel bir örnektir. Bu süreç sivil toplum örgütlerini devlete bağımlı kılarak, devletin uzantısı görevi gören örgütler olarak varlıklarını sürdürmelerine neden olmaktadır. Demokrasinin sindirilemediği ülkelerde yasal düzenlemeler ile sivil toplumu kontrol etme istediğinin oluşumu da önemli bir sorunu gündeme getirmektedir. Oluşan bu düşüncelerden az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin kurtulması kolay olmamakla beraber zorunludur.

Yaşanılan diğer bir problem ve çelişki ise, sivil toplum kaynaklı olanlardır. Sivil toplumun en önemli sorunu kaynak yetersizliğidir ve gelişimini olumsuz etkilemektedir. Sivil toplumun kaynakları bağışlara, aidatlara ve küresel aktörlerin (devlet, uluslararası örgütler, çok uluslu şirketler) yardımlarına dayanmaktadır. Ancak etkinlikler için yeterli olmamakta ve bu süreç sivil toplum örgütlerini kaynak aramaya yönlendirerek amaçlarından sapmalarına neden olmaktadır. Bu nedenle sivil toplum örgütleri, sivil toplumun parçası olması dolayısıyla, toplumda kayrıldığı ve onları tasarlamış çıkarlar

[137] Fikret Şenses, **Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk**, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2001, s.304

veya katılımı kolaylaştıran hissedarlardan dolayı yakın ilişkilerinin olması eleştirilmektedir.[138] Özellikle devletten alınan kaynaklar sivil toplum örgütleri için önemli bir yer tutmaktadır. Ancak bu koşullarda devletin kaynaklarının adil bir şekilde dağılması konusu gündeme gelirken, devlet bu durumu baskı aracı olarak kullanmasını da tetikleyebilmektedir. Kaynak kullanabilmek adına devletin paralelinde ilerleyen örgütler özgürlüklerini ve tarafsızlıklarını kaybetmektedirler.

Sivil toplum örgütleri için önemli olan diğer bir kaynak uluslararası örgütlerdir. Uluslararası örgütlerin yardımları sivil toplum örgütleri için büyük önem taşırken, uluslararası örgütlerin küresel amaçları doğrultusunda sivil toplum kuruluşlarını kullanarak, kendi çıkarları gözetmeleri mümkün olmaktadır. Alınan bu yardımlar bir kısım toplum tarafından olumsuz değerlendirilmekte ve sivil toplum örgütünün ajan olduğu yönünde algı oluşturmaktadır. Bu süreç bir kez daha güveni zedeleyerek, devletin sıkı yönetim ile sivil toplum örgütünü denetlemesine ve özgürlüklerini ellerinden almasına neden olmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerde yaşanılan bu sorun temelinde demokrasinin içselleştirilememesi kavramına dayanmaktadır. Sivil toplumun varlık gösterebilmesi ancak tarafsız ve demokratik devlet varlığı ile mümkündür. Ayrıca devlet ayrımcılık yapmayarak tüm sivil toplum örgütlerine aynı yakınlığı taşımalıdır. Devletten özerk bir sivil toplum varlığının oluşması çoğulcu demokrasi koruyacak ve güçlendirecektir. Demokrasinin var olmadığı toplumlarda devlet-sivil toplum ilişkisi hep sorun yaratacak bir konu olacak ve sivil toplum beklenen fonksiyonları bu toplumlarda gerçekleştiremeyecektir.

3.4. ÇOK ULUSLU ŞİRKETLERDE KURUMSAL SOSYAL SORUMLULUK KAVRAMI

Küreselleşme eğilimiyle çok boyutlu değişim etkisi ile bilgiye ulaşma konusunda her geçen gün daha donanımlı hale gelen bireyler ve toplumlar çok uluslu şirketler ile girdikleri iletişim sürecinde şirketlerin toplumsal ve sosyal beklentilere destek

[138] Abdülkadir Şenkal, **Küreselleşme Sürecinde Sosyal Politika**, Umuttepe Yayıncılık, Kocaeli, s.268

olmak konusunda baskı oluşturulmaktadır. Bu süreç çok uluslu şirketlerin sosyal bir tavır takınmalarına neden olmakta ve onları gönüllü olmaya mecbur bırakmaktadır. Şirketlerde yaşanılan bu dönüşümle, şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluk bilincini taşıması şirket çıkarlarına hizmet etmektedir. Sosyal sorumluluk işletmelerin uzun dönemli stratejik çıkarlarıdır.[139]

Tarihsel gelişim değerlendirildiğinde, 1929 Buhranı ile sosyal sorumluluk kavramının gündeme daha fazla geldiğini ve geliştiği görülmektedir. Özel kurumların daha fazla gündemde olduğu ve toplumun refah seviyesinin düştüğü bu dönemde sosyal beklentilerin karşılanamaması sosyal sorumluluk kavramına farklı açılardan bakılmasına neden olmuştur. Bu süreç özel sektör kurumsal sosyal sorumluluk kavramı ile karşı karşıya kalmış ve sorgulamıştır. 1960'lı yıllar itibariyle sivil toplum örgütlerin sosyal konularda daha aktif olması halkın sosyal değerlerinin gelişmesini sağlamıştır. Küreselleşme kurumların amaçlarının farklı boyutlara taşınmasına ekonomik amaçlarının yanında sosyal amaçları da taşımayı da gerekli kılmıştır. Şirketler küreselleşme sürecinin getirdiği zorluklarla rekabet avantajı elde etmenin ve ayakta kalmanın çözümü olarak farkındalık yaratmak ve sosyal sorumluluk bilincinin gelişmesi amaçlarına şirket politikalarında yer vermişlerdir. 1980'lerden itibaren hemen hemen tüm şirketlerin üzerinde baskı yaratarak sosyal sorumluluk çalışmaları gerçekleştirmesi önemli bir kriter halini almıştır. 1990'lardan itibaren ise KSS hemen hemen tüm coğrafyalarda gündeme oturan ve sonuçlarıyla toplumsal yaşama hızla giren bir kavram olmuştur.[140] Bu süreçte şirketler, sadece kâr peşinde koşan düşüncesinin dışına çıkmayı ve sosyal boyutları da önemseyen kurum imajı taşımayı amaçlamaktadır. Bu amacın altında yatan düşünce, sosyal sorumluluk anlayışı sonucunda şirket imajına ve itibarına olumlu yansıması ile tercih edilebilirliği arttırma ve dolayısıyla da kârı arttırmaktadır. Hedef kitlenin değer yargılarına dokunmak güven ve destek oluşturma amacı doğrultusunda şirketin vizyon ve misyonunu desteklemektedir. Ayrıca kurumsal sosyal sorumluluk bilincine sahip olmak marka değeri oluşturma, itibar ve imaj güçlenmesi, etkin risk yönetimi, saygınlık kazanma, kârlılıkta artış sağlamak, finans kuruluşlarından düşük faizli kredi alabilme

[139] Laura Pincus Hartman, Robert Rubin, Kathy Dhanda, **The Communication of Corporate Social Responsibility: United States and European Union Multinational Corporation**, Jaurnal of Business Etnics, 2007, s.377
[140] Ender Yönet, **Kurumsal Sosyal Sorumluluk Anlayışında Son Dönemeç:Stratejik Sorumluluk**, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:8, Sayı:13, 2005, s.242

kolaylığı, hisse senetlerinde değer artışı kazanma, müşteri sadakati kazanma, rekabet avantajı elde etme ve işbirliklerinin gelişimi gibi pek çok faydayı şirkete sunmaktadır. Sosyal sorumluluk anlayışı ile, işletme zor dönemlerinde bile tedarikçilerin ve ortakların güveni ile mali açmazlardan kolayca çıkabilme, kaynak sıkıntısı çekmeme; iç ve dış müşterilerin desteğini alarak olumsuz durumlarında kolayca üstesinden gelebilme potansiyeli elde edebilmektedir.[141]

Kurumsal sosyal sorumluluk kavramı büyüme ve kalkınma hedefinin yanında doğayı ve çevreyi korumak ve bu konuda gerekli önlemlerin alınması olarak tanımlanmakla beraber çok eksik tanımlanmış bir kavramdır. Bu kavram çevreye karşı alınacak sorumluluklarının yanı sıra, doğrudan veya dolaylı olarak etkiledikleri tüm toplumsal taraflara karşı sorumluluğu algılanmalıdır. Şirketin iç çevresinde ve dış çevresinde yer alan taraflar işletmenin tüm faaliyetlerinden etkilenmektedirler. Şirket bu süreçte iki tarafı dengede tutmaya çalışarak sosyal sorumluluklarını karşılamaya çalışmaktadır. Şirket içi sorumluluk alanında çalışanlar, hissedarlar ve yöneticiler bulunurken, şirket dışı sorumluluk alanında rakipler, hükümet, toplum, çevre ve sivil toplum kuruluşları yer almaktadır. Kurumsal sosyal sorumluluk kavramı geniş çerçevede şu şekilde tanımlanabilir; "Kurumsal hayırseverlik, kurumsal bağışlar, kurumların toplumsal etkinlikleri, toplumsal ilişkileri, toplumsal iletişimi, toplumsal gelişim, yerel-küresel kurumsal kimlik uygulamaları, kurumların toplumsal düzeyde pazarlanması gibi konular dahil olmak üzere toplumsal iyiliğe yönelik olarak adlandırılan birçok konu, kurumsal sosyal sorumluluk çerçevesinde yer alabilir."[142]

Hayırseverlik, kurumsal sosyal sorumluluk kavramında önemli bir yer tutmaktadır. Bağış şeklinde gerçekleşen sosyal yardımlar şirketler tarafından nakdi ve ayni olmak üzere iki şekilde gerçekleşmekle beraber şirketlerin bu süreçte daha çok ayni yardımları tercih ettikleri görülmektedir. Çünkü ayni yardımlar şirketlere vergi avantajı sağlamaktadır. Sosyal yardımdan ziyade bir strateji olarak gerçekleşen hayırseverlik kavramı bir pazarlama uygulaması olarak şirketlerde var olmaktadır. Bu süreç dönüşümle beraber sponsor kavramıyla benzerlik göstermekte sponsorluk gibi işletmenin amaçlarına

[141] Selin Bitirim, **Küreselleşme Bağlamında Uluslararası İşletmeler: İletişim Perspektifinden İncelemeler**, Detay Yayıncılık, Ankara, 2011, s.159
[142] Aylin Pira, **Halkla İlişkiler İçin Okumalar,** Dönence Yayınları, İstanbul, 2005, s. 155

hizmet etmektedir. Artık şirketler hayırsever bir katkı sağlamanın dışında bir satış stratejisi oluşturarak reklam amaçlı olarak uygulamalar yapmaktadırlar. Bu durum şirketlere vergi avantajını sağlayarak devletin istismar edilmesine de neden olmaktadır. Ayrıca sosyal sorumluluk faaliyetlerinde aktif rol alan uluslararası şirketler, uluslararası finans kuruluşlarından da kolaylıkla düşük faizli krediler alabilmektedir. Çünkü sosyal sorumluluk çalışmaları, uluslararası işletmeleri ekonomik açıdan oldukça rahatlatan ve güçlendiren kredilerin verilmesinde, bu kredileri finanse eden kuruluşlar tarafından önemli bir kriter olarak görülmektedir.[143]

Şirketlerin sosyal sorumluluk ile kârlılık ilişkisine değerlendirildiğinde, sosyal sorumluluk etkinlikleri bir maliyet üretmekle beraber küreselleşme ile artık bu maliyet şirketler açısından bir yatırım özelliği görmektedir. Oluşturulan ilişki bütününde sosyal sorumluluğun kârlılığı getirdiğini ve kârlılığında sosyal sorumluluk faaliyetlerini arttırdığı gözlenmektedir. Tüm sosyal faaliyetler, kâr odaklı olmadığından oluşacak maliyetler karşısında şirket için kısa dönemde kârdan vazgeçme niteliği taşımaktadır. Ancak kısa dönemde vazgeçilen kârlar verimliliği arttırarak uzun dönem kârlılığı sağlamaktadır.

Ve kurumsal sosyal sorumluluk kavramı, bireylere ve toplumlara yarar sağlamanın yanında en az onun kadar çok uluslu şirketlere de fayda sağladığı görülmektedir. Artık kurumsal sosyal sorumluk kavramı dönüşerek sosyal fayda sağlamanın yanı sıra ekonomik faydayı benimsemekte ve kâr odaklı ilerlemektedir. Bu süreç çok uluslu şirket ve sivil toplum örgütü işbirliği ile meşrulaştırmış, bağlı kapitalizmi sistem içerisinde var olmasına ve devam etmesine destek olmuştur.

3.5. ÇOK ULUSLU ŞİRKETLER İLE SİVİL TOPLUM ÖRGÜTLERİ İŞBİRLİĞİ ve ÖRNEKLER

Kurumsal sosyal sorumluluk kavramının yükselişi ile sivil toplum ile özel sektör arasında kurulan bağ, devlet sivil toplum ilişkisi ile paralel ilerlemekle beraber farklı amaçları taşımaktadır. Oluşan bu işbirliği sadece hayırseverlik faaliyetlerinde değil, çok

[143] Selin Bitirim, **Küreselleşme Bağlamında Uluslararası İşletmeler: İletişim Perspektifinden İncelemeler**, Detay Yayıncılık, Ankara, 2011, s.160

uluslu şirketin sürdürülebilirlik yaklaşımlarında da var olmuştur. Pek çok toplumsal sorunlarda karar alma merkezi olarak çok uluslu şirketler her geçen gün daha da belirginleşmiş ve söz sahibi olmuştur. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, ulus devletin güç kaybetmesi ve oluşan baskı ile şirketlerin hareket alanlarını daraltmaya yönelik girişimlerde bulunması, sivil toplum örgütlerini şirketler için dikkate alınması gereken alan olarak var etmektedir. Bu süreç sonucunda bağlı kapitalizmin oluşması ve oluşan karşılıklı ilişki, bizleri şirketler ve STK'lar arasında aşırı güvensiz bir ilişkiden nasıl kaçınıp da karşılıklı fayda sağlayan ve gittikçe aradaki engellerin azaldığı bir ilişkiye geçtiğimizi göstermektedir.[144]

Çok uluslu şirket ve sivil toplum örgütü işbirliğinde aşamalar önem taşımakta ve ortak amaçlar daha anlaşılır olmaktadır. Öncelikli olarak hayırseverlik amacı doğrultusunda uygun bulunan gönüllü kuruluşlara yardım edilerek başlanılan işbirliğinde karşılıklı olarak eksiklikler tamamlanmaktadır. Bu süreçte şirketler olumlu imaj yaratma amacında ilerlerken, sivil toplum örgütleri kaynak yetersizliklerini gidermektedirler. Bu aşamadaki değerli getiri ise, çok uluslu şirketlerin iş birliği ile emek gücü ihtiyaçlarını daha kolay giderebilmeleridir. İşbirliğinin ikinci aşamasında ise, kaynakların karşılıklı olarak kullanıldığı şirketteki çalışanlarında sivil toplum örgütünün etkinliklerine katıldığı ve bağların daha da güçlendiği aşamadır. Bu süreç sivil toplum örgütüne bağışları arttırırken, örgütlere rekabet avantajı da sağlamaktadır. Her şeye rağmen STK'lar, kurumlar gibi verimli ve rekabetçi olmak zorundaydılar. [145] İşbirliğinin üçüncü aşamasında çok uluslu şirketlerin ve sivil toplum örgütlerinin birbiriyle daha bütünleştiği ve beraber değer yaratma süreci içerisinde etkinliklerde bulundukları aşamayı oluşturmaktadır. Değer yaratma sürecinde iki kurumun iş birliğinden ziyade tek bir kurumdan bahsedilebilir. Karşılıklı olarak olumlu veya olumsuz yönlerin daha iyi bilindiği bu aşamada çıkarlar doğrultusunda faaliyetleri sürdürmek daha kolay olmaktadır.

[144] Neville Isdell & David Beasley, **Coca-Cola'da Ceo Olmak**, Doğan Selçuk(çev), İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, s.239
[145] Neville Isdell & David Beasley, **Coca-Cola'da Ceo Olmak**, Doğan Selçuk(çev), İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, s.236

İşbirliği ile oluşan bu aşamalar sayesinde çok uluslu şirketlerin sivil toplum örgütleri kimliğinde faaliyetlerini sürdürmüştür ve bağlı kapitalizm tüm dünyada var olmuştur. Bu karşılıklı bağımlılık ilişkisinde şirketten ve sivil toplum örgütünden beklenen sorumlu şekilde hareket etmektir. İşbirliğinin yok olmaması ve kapitalist sistem içerisinde uzun vadede ayakta kalabilmek için iki taraf içinde gerekli olmaktadır.

İşbirliği örnekleri verilecek olursa,

- UPS VE CARE İşbirliği: Şirketlerin sivil toplum örgütlerine teknoloji, eğitim ya da kaynak yönetimi ile ilgili konularda destek sağladığını aynı zamanda değerlerin paylaşımını gösteren örneklerden biri olan UPS ve CARE işbirliğidir. Uluslararası yardım kuruluşu olan CARE'nin misyonu, sosyal adaleti sağlamak, yoksulluğun önlenmesi ve hayat kurtarmak [146] olarak belirtilmektedir. UPS ise uluslararası alanda faaliyet gösteren kargo şirketidir. Aralarında kurulan işbirliği ile CARE, UPS yöneticilerine operasyonlarda tam erişim yetkisi verdi. [147] Bu durum sonucunda UPS uzmanları CARE'deki eksiklikleri fark ederek gidermeye çalışmıştır. Ayrıca daha da önemli olan CARE'in fonlarının yetersiz olmasıydı. CARE bu süreçte yardım alarak hem sistem eksikliklerini hem de fon yetersizliğini gidermiştir. Aralarındaki işbirliği gelişerek karşılıklı olarak güçlerin artışını sağlamıştır. UPS açısından bakıldığında, CARE ile yapılan anlaşma ile UPS kârını sosyal yardım alanına yönelterek ticari profilini yükseltmektedir. Bağlı kapitalizme güzel bir örnek olan UPS-CARE işbirliği ile UPS sivil toplum örgütü kimliğine bürünerek sosyal problemlerin giderilmesi için destekçi görünmüş, CARE ise kurumundaki eksikliklerini gidererek güçlenmiştir.

- COCA-COLA ve DOĞA KORUMA MERKEZİ İşbirliği: Coca-Cola bilinen gazlı içecek markası olarak duyarlı marka imajını tüm dünyaya yaymakta ve sosyal sorumluluk projelerine önem vermektedir. Kamu, özel sektör ve sivil toplum örgütü işbirliği içerisinde yürütülen projeler 'Hayata Artı Vakfı' adını taşıyarak Coca-Cola bünyesinde gerçekleştirilmektedir. 2006 yılından bu yana,

[146] https://www.care-international.org/who-we-are-1/vision-and-mission, (Erişim Tarihi: 19.03.2019)
[147] Neville Isdell & David Beasley, **Coca-Cola'da Ceo Olmak**, Doğan Selçuk(çev), İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, s.237

fon sayesinde hayata geçen projeler, toplumsal fayda adına üretim yaparken Coca-Cola imajını hedef kitleler gözünde istenilen yere taşımaya yardımcı olmaktadır. [148] Ancak Coca-Cola şirketinin bünyesinde bulunan markaların üretimi sırasında binlerce ton su tüketilmektedir. Uzun vadede itibar kaybedeceği ihtimali üzerine şirket, suyun geri kazandırılması adına sosyal sorumluluk projelerinde yer almıştır. Kullanılan suyun topluma kazandırılması projesi için doğa koruma merkezi ile işbirliği içerisinde etkinlikler düzenlenmiştir. İşbirliğinin tarafları proje amaçlarının yeni toprak anlayışı ve su yönetiminin hayata geçirilmesi olarak belirtilmektedirler. Ancak bu süreçte Coca-Cola temiz yeraltı sularını ücret ödemeden kullanım sağlaması ve doğaya zarar vermesi nedeniyle çevre dostu imajını günden güne zedelemektedir. İmaj dönüşümü adına şirket için önemli olan bu projeler Doğa koruma merkezi açısından da önem taşımaktadır. Doğa koruma merkezinin toprak ve su programı sorumlusu özel sektör önemini şu cümlelerle ifade etmiştir; 'Özel sektör, doğal kaynakları ya doğrudan kullanıyor ya da doğal kaynakları girdi olarak kullanan sektörlerin ürünleriyle faaliyetlerini gerçekleştiriyor. Dolayısıyla kaynakların sürdürülebilir kullanımı ve hammadde sağlayan ara üreticilerin desteklenmesi özel sektörün varlığı açısından önemli. Özel sektör aynı zamanda büyük çaplı yatırımlar ve somut eylemler için gerekli kaynağa ve teknik bilgiye sahip.'[149] Oluşturulan bu vizyon içerisinde Coca-Cola hem sorumluluk proje fonunun çok üzerinde kazanç elde etmekte hem de gelişim sağlamaktadır. Doğa koruma merkezi ise iş birliği sayesinde kaynağını, teknik bilgilerini ve verimliliğini arttırmaktadır.

- FEDEX ve SAFE KİDS FOUNDATİON İşbirliği: Uluslararası hava ve kara kargo taşımacılığı yapan FedEx, pek çok alanda sosyal sorumluluk projelerine katılmakla ve ayrıcalık elde etmektedir. Özellikle Hindistandaki Safe Kids Foundation örgütüyle işbirliği yaparak güvenlik üzerine projelere katılmaktadır. FedEx'in sağladığı fonlar ile gelişim gösteren sivil toplum kuruluşu işbirliği sayesinde eksiklerini gidermektedir. FedEx ise, sadece bu alanda değil eğitim ve

[148] Selin Bitirim, **Küreselleşme Bağlamında Uluslararası İşletmeler: İletişim Perspektifinden İncelemeler**, Detay Yayıncılık, Ankara, 2011, s.166
[149] Melike Kuş, **Sürdürülebilir Arazi Yönetiminde İşbirliği Modeli**, Doğa Koruma, Eylül-Ekim 2016, s. 111

sağlık alanında da pek çok sivil toplum kuruluşuyla işbirliklerini gerçekleştirerek sosyal sorumluluk bilincine sahip olduğunu göstermektedir. Tüm bu faaliyetler, hedef kitleler nezdinde işletmeye yönelik iletişim değeri taşımaktadır. [150]

- SCHNEİDER ELECTRİC ve ÇAĞDAŞ YAŞAMI DESTEKLEME DERNEĞİ İşbirliği: Schneider Electric dünyanın pek çok ülkesinde hizmetine devam eden bir şirket olarak daha çok eğitim alanın da sosyal sorumluluk projelerine katılmaktadır. Çağdaş yaşamı destekleme derneği ile 2000 yılından beri işbirliği içinde pek çok çocuğun eğitimine destek vermiştir. Ayrıca meslek liselerinin elektrik elektronik bölümlerinde okuyan öğrencilere de burs ve staj imkanı sağlamıştır. Bu süreçte çok uluslu şirketin hedef kitlelerine sosyal sorumluluk tabanında buluşarak beklentileri karşılamıştır.

- ARZUM ve YOUNG GURU ACADEMY İşbirliği: Arzum şirketi ile Young Guru Academy 2009 yılından bu yana işbirliklerine devam etmektedirler. 2009 yılından önce küçük yardım kampanyaları düzenleyen Arzum şirketi, işbirliği sayesinde daha sağlam adımlar atmıştır. Kör Liderler projesi yürüten tarafların projelerini başarıyla gerçekleşmesi sivil toplum kuruluşunun deneyimi, bağlantıları ve uzmanlığından kaynaklanmaktadır. Arzum şirketi kurulan işbirliği sayesinde tanınırlığını arttırmış, sivil toplum örgütünün uzmanlığından faydalanmış ve faaliyetlerini genişletmiştir. Uygulamaya koyulmuş programlarla birlikte Arzum şirketi hayırseverlik faaliyetlerinden sürdürülebilir topluma katkı sağlayan şirket izlenimi elde etmiştir. Young Guru Academy, Arzum ve Arzum gibi şirketlerden kaynağını yaratarak liderlik kabiliyetlerine de katkı sağlamaktadırlar.

- AVİVA ve TOÇEV İşbirliği: Çok uluslu şirket Aviva sosyal sorumluluk projelerine önem vererek sivil toplum örgütleriyle işbirliği kurmaktadır. Bu süreçte Aviva başarılı olmak isteyen bir şirket olarak toplum ile ilişkileri iyileştirme amacı taşımaktadır. İşbirliği ile toplumu daha iyi anlama ve analiz

[150] Selin Bitirim, **Küreselleşme Bağlamında Uluslararası İşletmeler: İletişim Perspektifinden İncelemeler**, Detay Yayıncılık, Ankara, 2011, s.168

etme fırsatı elde etmektedir. Bunun üzerine sokakta yaşayan ve çalışan çocuklar ile ilgili Toçev ile birlikte Sokaktan Okula Kurumsal Sosyal Sorumluluk projesi düzenlenmiştir. Şirket, örgüte fon aktarımı sağlamanın yanı sıra çalışanlar arasında etkinlikler düzenleyerek hem içeriden hem de dışarıdan kaynak aktarımı sağlamaktadır. Çevreye karşı sorumlu bir şirket iddiası taşıyan Aviva bu tür projelerin markasının itibarını, bilinirliğini ve tercih edilirliğini doğrudan etki edeceğinin farkında. Çalışan ve acentelerin bu projelerde yer almasının da markaya değer katacağını da biliyor.[151]

Özel sektör ile sivil toplum örgütü birlikteliği karşılıklı çıkarları destekleyerek şirketlerin etkinliklerini çok daha ileriye taşımaktadır. Bu süreçle paralel olarak bağlı kapitalizm taraflar için yüksek kazançlar ve gelişimleri barındırmaktadır. Bu düşünce temelinde başarı kavramı, şirketler için kâr amacı gütmeyen kuruluş gibi düşünmek olurken, sivil toplum örgütleri için ticari işletmeler gibi düşünmek olmaktadır. İncelenen örneklerde de görüldüğü gibi engellerin daha da azaldığı ve fayda getiren bu bağ sistemde uzun vadede ayakta kalabilmenin yolu bağlı kapitalizm olmaktadır.

[151] S.Sevda Kılıçalp Laconantonio, **Şirketlerin Topluma Yatırım Programları**, Tüsev Yayıncılık, No:57, Aralık 2012, s.24

SONUÇ

İkinci dünya savaşı sonrasında birçok ülkede etkin olan Keynesyen refah devleti, 1970'li yıllarda ekonomik durgunluk yaşanması ile sorgulanmaya başlanan devlet biçimi olmuştur. Bu süreç devletin ekonomi alanındaki müdahaleci kimliğini kırarak sosyal koruma alanından yavaş yavaş çekilmesine neden olmuştur. Toplumlarda ve bireylerde oluşabilecek sosyal riskler devletin uygulamalarında yer almamaya başlamıştır.

Bu süreçte dünyada yaşanılan durgunluğun nedeni ise, sosyal refah devletinin harcamaları ve devlet müdahalesinde artış yaşanması olarak yansıtılmıştır. Yükselen liberal akımların da desteği ile, refah devletin sürdürülebilirliği imkansızlaşmıştır. Devletler sosyal alanlardan çekilerek, harcamaları kısmaya ve gelirleri arttırmaya yönelik reformlar yapmışlardır. Serbest piyasanın gelişimi, devletin vergi kaynaklarının azalması, emek piyasasının esnekleştirilmesi ve özelleştirmeler ile sosyal koruma alanları zayıflarken, piyasa güçlerinin hakimiyetini arttırmıştır. Oluşan dönüşümde sermaye uluslararası alanda ilerleyerek önem kazanmış ve emek gücü önünde üstünlük sağlamıştır.

Bu dönüşüm ulus devletin aşınarak güç kaybetmesine ve özel sektör ile sivil toplum örgütlerinin sosyal koruma alanını devralmasına neden olmuştur. Çok uluslu şirketlerin her alanda kazandığı güç tekelleşme yaratarak şirketlerin aktör oluşumuna destek olmuştur. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin yapısal problemlerinin var olduğu aşamalarda uluslararası örgütler tarafından dayatılan politikaların çok uluslu şirket paralelinde ilerlemesi aktörlük vasfını güçlendirmektedir. Ulus üstü kurumların etkisiyle sosyal yardımlar alanında da var olmaya başlayan çok uluslu şirketler kurumsal sosyal sorumluluk bilincini taşımaya başlayarak faaliyetlerine devam etmektedirler. Şirketlerin uzun dönemli çıkarlarına hizmet eden kurumsal sosyal sorumluluk kavramı özellikle gelişmekte olan ülkelerde inceleme alanı bulmakta ve ön plana çıkmaktadır. Geleneksel yapılardan kopamayan gelişmekte olan ülkelerde kültür ile kurumsal sosyal sorumluluk arasında güçlü bağ bulunmaktadır. Bu bağ kurumsal sosyal sorumluluğu özellikle din üzerinden desteklemektedir. Bahsedilen ülkelerde kurumsal yönetim boşluklarının var olması sosyal tabanlı politikaların özel sektöre devrini gerçekleştirerek kurumsal sosyal

sorumluluğu oluşturmuştur. Ayrıca doğrudan yabancı yatırımlar açısından önemli bir kriter olan kurumsal sosyal sorumluluk uluslararası pazara girmeyi kolaylaştırmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerin kurumsal sosyal sorumluluğa ihtiyacı fazla olmakla birlikte, bu ülkelerde gelişim gösterememiş bir kavramdır. Özelleştirmeler ve kamu birimindeki yapısal eksiklikler kurumsal sosyal sorumluluk kavramının bu ülkelerdeki gelişimini engellemektedir. Bu ülkelerde yaşanılan eksiklik özellikle doğrudan yabancı yatırım yapan çok uluslu şirketler tarafından giderilmesi beklenmektedir. Bu süreç çok uluslu şirketleri sadece ekonomik açıdan değil sosyal açıdan da ülkeleri etkilemesine imkan tanımaktadır. Özellikle sivil toplum örgütü ile işbirliği yaparak sürdürülebilirliğe odaklanan şirketler, sivil toplum örgütü görevi görmektedir. Ancak gelişmekte olan ülkelerin büyüme/kalkınma planlarının düzenli ve istikrarlı olmayışı, yolsuzlukların daha fazla olması oluşturulan işbirliği faaliyetlerini olumsuz etkilemektedir. Bu sürecin olumlu ilerlemesi gelişmekte olan ülkede demokrasinin içselleştirilmesi, farkındalık artışı, sivili toplum gelişiminin sağlanması ile mümkün olacaktır.

Şirketler açısından bakıldığında, rekabet üstünlüğü ve kurumsal itibara artışı sağlamanın yolu olarak görülen bu işbirliği piyasada getiri yaratmaktadır. Güven yaratma, çalışanların motivasyon artışı, yeni pazarlara girebilme, yardımsever marka imajı ve medyada görünür olma fırsatı elde etmektedir. Sivil toplum kuruluşu ise işbirliği ile, insan kaynağı elde etme finansal açıdan kaynak oluşturma ve profesyonelleşme gibi avantajlar sağlamaktadır.

Oluşan bu yeni düzemde bağlı kapitalizm oluşarak, özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki kurumsal sosyal sorumluluk açıklarının kapanması amacı altında çok uluslu şirketlerin ve sivil toplum örgütleri birliktelik oluşturarak etkinlikleri ileriye taşıma amacı bulunmaktadır. Çok uluslu şirketlerin daha fazla kâr elde edebildiği ve sivil toplum kuruluşlarının eksikliklerini tamamladığı bu sistemde bağlı kapitalizm tarafların ayakta kalabilme yolu olmaktadır. Sistemsel olarak birbirleri gibi düşünmeye başlayan bu iki aktör menfaatlerini koruyarak ve küresel sisteme hizmet ederek engellerin azaldığı ilişkiyi oluşturmaktadırlar.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

ACAR, Mustafa ve Ömer Demir, **Sosyal Bilimler Sözlüğü**. Vadi Yayıncılık, Ankara, 2002

AKAT, Ömer. **Uluslararası Pazarlama Karması ve Yönetim**. Ekin Yayınları, 2. Baskı, Bursa, 1998

AKTAN, Coşkun Can ve VURAL, İstiklal Yaşar. **Çok uluslu Şirketler Global Sermaye ve Global Yatırımlar**. Çizgi Kitabevi Yayıncılık, 2006

ALP, Ali. **Finansın Uluslararasılaşması, Finansal Krizler, Çözüm Önerileri ve Türkiye Açısından Bir Değerlendirme**, Yapı Kredi Yayıncılık, İstanbul, 2000

ALPAR, Cem. **Çok Uluslu Şirketler ve Ekonomik Kalkınma**. Ankara, 1980

APPLEBY, Joyce. **Amansız Devrim Kapitalizm Tarihi**. Alfa yayınları, İstanbul, 2012

ARIKAN, Deniz. **Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları**. Arıkan Basım Yayıncılık, İstanbul, 2006

ARIN, Tülay. **Sosyal Hakların Emek Gücünün Meta Niteliği Üzerindeki Etkileri**. Kamu Girişimciliği, TMMOB, Ankara, 1997

ARRİGHİ, Giovanni. **Uzun Yirminci Yüzyıl: Para, Güç ve Çağımızın Kökenleri**. Recep Boztemur (çev), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2000

AYDIN, Nurhan. **Uluslararası Doğrudan Yatırımlar ve Ortak Girişimler**. Anadolu Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Yayınları, Eskişehir, 1997

BAŞOĞLU, Ufuk, Nalan Ölmezoğulları ve İlker Parasız, **Dünya Ekonomisi Küreselleşme, Finansal Kurumlar ve Küresel Makro Ekonomisi.** Ezgi Kitabevi, Bursa

BATMAZ, Nihat ve Hilal Tunca, **Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Türkiye**, Beta Yayınevi. İstanbul, 2005

BİTİRİM, Selin. **Küreselleşme Bağlamında Uluslararası İşletmeler: İletişim Perspektifinden İncelemeler**. Detay Yayıncılık, Ankara, 2011

BOCHEL, Catherine. **Devlet Refahı/Sosyal Politika: Kuramlar ve Uygulamalar**, (der). P.Alcock, M.May, R.Rowlingson, Siyasal Kitapevi, 2011

BUHARİN, Nikolay. **Dünya Ekonomisi ve Emperyalizm**. Ş. Barlas(çev), Özgün Yayınları, İstanbul, 1975

CANDEMİR, Aykan. **Dünya'da Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Etkileyen Faktörler**. YASED Yayıncılık, İstanbul, 2006

CARBAUGH, Robert J. **International Economics**. Wodsqorth Publishing Co., California, 1992

CAŞIN, Mesut, Uğur Özgöker ve Halil Çolak, **Küreselleşmenin AB Ortak Güvenlik ve Savunma Politikasına Etkisi– Avrupa Birliği**. Nokta Kitap Yayıncılık, İstanbul, 2007

CHOSSUDOVSKY, Michel. **YoksulluŞun Küreselleşmesi: IMF ve Dünya Bankası Reformlarının içyüzü**. Neşenur Domaniç (çev.), Çhiviyazıları Yayınevi, İstanbul, 1999

CİĞERDELEN, Tümay. **STK-Özel Sektör, Halkla İlişkiler ve Sosyal Sorumluluk Kampanyaları, STK-Özel Sektör-Devlet Etkileşimi Bildiriler Kitabı.** Çanakkale, Aralık 2006

ÇARIKÇI, Emin. **Türk Dünyasında Ekonomik Gelişmeler ve Türkiye-AB İlişkileri**. Ankara, Akçağ Yayıncılık, 2004

DOĞAN, İlyas. **Özgürlükçü ve Totaliter Düşünce Geleneğinde Sivil Toplum**. Alfa Yayıncılık, İstanbul, 2002

DUNNİNG, John H. **Multinational Enterprises and the Global Economy**. New York, 1993

DURUPÇU, Murat Ali. **Küresel Rekabet Gücü Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme**. Nobel Yayın, Ankara, 2001

ERCAN Fuat. **Sermaye Birikiminin Çelişkili Sürekliliği Türkiye'nin Küresel Kapitalizmle Bütünleşme Sürecine Eleştirel Bir Bakış**. Neoliberalizmin Tahribatı, Metis Yayıncılık, İstanbul, 2004

ERDOĞAN, Ali. **Gelişmekte Olan Ülkelerde Doğrudan Yabancı Yatırım ve Türkiye Örneği**. Nobel Akademik Yayıncılık, 2016

GALLİNO, Luciano. **Küreselleşme ve Eşitsizlik.** Durdu Kundakçı(çev.), Dost Kitapevi Yayıncılık, Ankara, 2012

GRUNDMAN, R. **Ekoloji Karşısında Marksizm**. Başka dillerden, 1991, İstanbul

GÜL, Songül Sallan. **Sosyal Devlet Bitti Yaşasın Piyasa**. Etik Yayınları, İstanbul, 2004

HAKTANKAÇMAZ, İlker. **Reform Transferinde Uluslararası Örgütlerin Rolü**. Cilt:6, Sayı:22, 2010

HARDT, Michael ve Antonio Negri, **Çoklu İmparatorluk ÇaĞında Savaş ve Demokrasi**. Barış Yıldırım (çev.), İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2004

HIRST, Paul ve Grahame Thompson, **Küreselleşme Sorgulanıyor**. Çağla Erdem, Elif Yücel(çev.), Dost Kitabevi, Ankara, 1998

HUNTİNGTON, Samuel. **Biz Kimiz: Amerika'nın Ulusal Kimlik Arayışı**. Aytül Özer(çev), CSA yayınları, İstanbul, 2004

HYMER, Stephen Herbert. **Çok Uluslu Şirket- Radikal Bir Yaklaşım**. Fahri Bakırcı(çev.), Epos Yayınları, Ankara, 2013

ISDELL, Neville ve David Beasley, **Coca-Cola'da Ceo Olmak**. Doğan Selçuk(çev), İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2016

KABAALİOĞLU, Haluk. **Çok Uluslu İşletmeler Hukuku**. İKV Yayın, İstanbul 1982

KAZGAN, Gülten. **Küreselleşme ve Ulus Devlet Yeni Ekonomik Düzen**. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayıncılık, İstanbul, 2005

KEANE, John. **Sivil Toplum ve Devlet.** Ayşe Nur- Ahmet Çiğdem (çev), Ayrıntı Yayıncılık, İstanbul, 1993

KEPENEK, Yakup ve Nurhan Yentürk. **Türkiye Ekonomisi**. Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000

KESKİN, Bedrettin. **Kamu Sosyal Politikalarında Sosyal Yardım**. Pınar Yayınları, İstanbul, 2014

KUÇURADİ, Ioanna. **Cultural Development**. Philosophy and Cultural Development, IFOPS ve PST, Ankara 1993

KUTAL, Gülten ve Ali Rıza BÜYÜKUSLU. **Endüstri İlişkiler Boyutunda Çok Uluslu Şirketler ve İnsan Kaynağı Yönetimi Teori ve Uygulama**. Der Yayınları, İstanbul, 1996

LOCONANTONİO, S.Sevda Kılıçalp. **Şirketlerin Topluma Yatırım Programları**. Tüsev Yayıncılık, No:57, Aralık 2012

MARX, Karl. **Kapital, Ekonomi Politiğin Eleştirisi**. Mehmet Selik ve Nail Satlıgan(çev), Yordam Kitap, İstanbul, 2003

MUCUK, İsmet. **Pazarlama İlkeleri**. Der Yayıncılık, İstanbul, 1990

MUTLU, Esin Can. **Uluslararası İşletmecilik**. Beta Yayıncılık, İstanbul; 1999

NUR, Serter. **Giydirilmiş İnsan Kimliği**. Der Yayınları, İstanbul, 1996

ÖRAZ, Seçil ve Deniz Kırcalı. **Sivil Toplum Kuruluşları'nın Eski Sovyet Cumhuriyetlerindeki Demokratikleşme Sürecine Etkileri.** Turuncu Devrimler, Birharf Yayınları, İstanbul, 2006

ÖZALP İnan. **Çok Uluslu İşletmeler: Uluslararası Yaklaşım**. Anadolu Üniversitesi Yayıncılık, Eskişehir, 1998

ÖZALP, İnan. **Seçme Yazılar II.** A Anadolu Üniversitesi Yayıncılık, Eskişehir, 1986

PİRA, Aylin. **Halkla İlişkiler İçin Okumalar.** Dönence Yayınları, İstanbul, 2005

ROCA, Pierre Jean. **Daha Az Devlet Daha Fazla NGO Mu?, Üçüncü Dünyanın Sonu mu?.** (der: Serge Coldellier), İletişim Yayıncılık, İstanbul, 1998

SAAD, Alfredo ve JOHNSTON Deborah. **Yoksulluk ve Bölüşüm: Yeniden mi Neoliberal Gündemde?**. Şeyda Başlı ve Tuncel Önel(çev), Yordam Kitap Yayıncılık, İstanbul, 2007

SARAÇOĞLU, Bedriye. **Küresel Krizler ve Türkiye İhracatının Geleceği.** İgeme Yayınları, 1999 Haziran

SEYİDOĞLU, Halil. **Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama**, Güzem Yayınlancılık, İstanbul, 1990

SEYMEN, Oya Aytemiz ve Tamer Bolat**, Küreselleşme ve Çok Uluslu İşletmecilik**. Nobel Yayıncılık, 2005

SMİTH, Adam. **Ulusların Zenginliği**, A.Yunus, M. Bakırcı(çev), Alan Yayıncılık. İstanbul, 2004, (İngilizce İlk Baskı, 1776)

SMİTH, Anthony. **Küreselleşme Çağında Milliyetçilik**. Derya Kömürcü(çev), Everest Yayınları, İstanbul, 2002

SÖNMEZ, Sinan. **Dünya Ekonomisinde Dönüşüm: Sömürgecilikten Küreselleşmeye**. İmge Kitapevi, Ankara, 1998

STEWART, Michael. **Keynes Devrimi**. A. Baltacıgil(çev), Minnetoğlu Yayınları, İstanbul, 1980

ŞENKAL, Abdülkadir. **Küreselleşme Sürecinde Sosyal Politika**, Umuttepe Yayıncılık. Kocaeli, 2017

ŞENSES, Fikret. **Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk**. İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2001

TOPRAK, Metin, Yüksel Bayraktar ve Cemil Erarslan, **Uluslararası Kurumların Değişen Rolleri:Yeniden Yapılanmaya Yönelik Kritikler.** Der Yayınları, İstanbul, 2014

UZUNOĞLU, Sadi, Kerem Alkin ve Can Fuat Gürlesel, **Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Gelişmekte Olan Ülkelerde Makroekonomik Etkileri ve Türkiye**. İmkb Araştırma Yayıncılık, İstanbul, 1995

YELDAN, Erinç. **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim ve Büyüme.** İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2001

YÜKSEL, Öznur. **Uluslararası İşletme Yönetimi ve Türkiye Uygulaması**. Gazi Kitabevi, Ankara, 1999

MAKALELER

AJAMI, Riad A, Karel Cool, G. Jason Goddard and Dara Khambata**, İnternational Business Theory and Practice**. 2nd edition, USA, 2006

AKAR, Sevda. **Türkiye' de Daha İyi Yaşam Endeksi:OECD Ülkeleri İle Karşılaştırma**. Journal Of Economics, 1/2014

BAL, Harun ve Gamze ULAŞTIRICI. **Sermaye Kaçışı Geçiş Ekonomileri**

BENNETT, Colin J. **What is Policy Convergence and What Causes It?**. British Journal of Political Science, 1991

BRANA, Sophie and Delphine Lanet, **Determinants of capital ınflows into Asia: the relevance of contagion effects as push factors.** 2010

BÜYÜKŞALVARCI, Ahmet**. Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Bankacılık Sektörü Örneği(1990-2005).** (Yayınlanmış Doktora Tezi), Konya, 2007

CLARK, Anthony Andrew. **Were Margaret Thatcher and Ronald Reagan Inseperable Political Allies**?. History In The Making, Vol 2, No:2, 2013

COMMON, Richard K. **Convergence and Transfer: A Review of the Globalisation of New Public Management**. International Journal of Public Sector Management,(9) 1998

DAVİDSON, Paul. **Glabalization, Joumal Post Keynesian Economics**. 2002

DOĞANLAR, Murat ve Ahmet Fazıl Özsoylu, **Sermaye Kaçışı: Tanımı, Nedenleri, Ölçülmesi ve Sonuçları.** 4. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi, ODTÜ, 3 Kasım 1995, Ankara

DOMİNELLİ, Lena. **Neo-liberalism, Social Exclusion and Welfare Clients in a Global Economy**. International Journal of Social Work, Vol:8, 1999

DPT. **Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Özel İhtisas Komisyonu Raporu**. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara, 2000

ESER, Kezban Akyol. **Finanasal Serbestleşme Sürecinde Artan Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri: Türkiye Ekonomisine Etkileri, Riskler ve Politika Araçları**. (Basılmamış Mesleki YeterlilikTezi), Ankara, 2012

GHEE, Lim Ewe. **Determinants of, and the Relation Between, Foreign Direct Investment and Growth A Summary of the Recent Literature**. IMF Working Paper, 2011

HARMANCI, Mehmet. **Çokuluslu Şirketler ve Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları**. Türkiye Kalkınma Bankası Araştırma Müdürlüğü, Ankara, 2004

HARTMAN, Laura Pincus, Robert Rubin ve Kathy Dhanda, **The Communication of Corporate Social Responsibility: United States and European Union Multinational Corporation**. Jaurnal of Business Etnics, 2007

HORST, Thomas. **Firm and Industry Determinants of the Decision to Invest Abroad:An Empirical Study.** The Review of Economics and Statistics, Vol:54, 1972

IIF(The Institute of International Finance). **2015 Raporu.**

İZTO. **Küreselleşme Sürecinde Doğrudan Yabancı Yatırımların Analizi:İzmir Örneği**. İzmir, 2002

KAR, Dev. **Brazil: Capital Flight, Illicit Flows, and Macroeconomic Crises, 1960-2012**. Global Financial Integrity, 2014

KAR, Muhsin ve Fatma Tatlısöz, **Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Hareketlerini Belirleyen Faktörlerin Ekonometrik Analizi.** Aralık 2008

KARADAĞ, Ahmet. **Demokratikleşme ve Sivil Toplum : Liberal Düşünce Topluluğu Örneği**. 2003

KİELY, Ray. **Globalization: From Domination to Resistance, Third World Quarterly.** 1999

KİNSEY, Joanna. **Marketing in Developing Countries**. Mc-Millian Publishing, New York, 1998

KÖKÇÜ, Havva Berrin. **Doğrudan Yabancı Yatırımın Ekonomik Büyümeye Etkisi ve Türkiye Uygulaması** (1987– 2006)". (Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, SBE), 2007

KUTAY, Nurcan. **Küreselleşme Sürecinde Çok Uluslu Şirketler Ve Yoksulluk Olgusu**. (Yüksek Lisans Tezi, T.C. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,2014), İstanbul, 2014

LOUNGANI, Prakash and Assaf Razin, **How Beneficial is FDI for Developing Countries**. Finance and Development , No :8, 2001

MEYER, Klaus ve Saul Estrin, **Entry Mode Choice in Emerging Markets Greenfield, Acquisition, and Brownfield**, No: 18, 1998

NİELSEN, Lynge. **Classifications of Countries Based on Their Level of Development: How it is Done and How it Could be Done**. Washington, 2011

ÖZKAN, Nevin. **Planlı Dönemde Türkiye'de Konsolide Devlet Bütçesi Açıklarının nedenleri(Vergi Gelirleri Açısından).** Maliye ve Gümrük Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, Ankara, 1987

RAMİA, Gaby. **International NGOs and Global Social Policy: The Strategic Management Dimension**. Presented at International Sociological Association, Brisbane, Australia, 7-13 July, 2002

ROGEL, Steve. **When Globalization Strikes Home:Encouraging Business to Grow**. Vital Speechs of the Day, 2003

RONEN, Simcha. **Comparative and Multinational Management**. John Wiley & Sons, New York 1986

SHEELAGG, Steward. **Happy ever After in the Marketplace: Non-government Organization and Uncivil Society, Review of African Political Economy**. 1997

SPK (Sermaye Piyasası Kurulu). **Küresel Fon Akımlarının Gelişmekte Olan Ekonomilere ve Türkiye Ekonomisine Etkisi**. Araştırma Raporu, Ankara, 2007

STİGLİTZ, Joseph, Amartya Sen ve Jean Paul Fitoussi, **Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress**. 2009

ŞEKER, Sırma Demir. **Türkiye'nin İnsani Gelişme Endeksi ve Endeks Sıralamasının Analizi.** T.C. Kalkınma Bakanlığı Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, Ankara, 2011

TALKNICE, Saungweme and Shylet Mufandaedza, **An Empirical Analysis of the Effects of External Debt on Poverty in Zimbabwe:1980-2011**. 2013

ULUSOY, Ahmet ve KÜÇÜKKALE, Yakup. **Türkiye'de Dış Borçların İktisadi Büyüme ve Enflasyon Üzerine Etkisi: Granger Nedensellik Testi**. Ekonomik Yaklaşım, 1996

UNCTAD. **World Investment Report 1995: Transnational Corporations and Competitiveness. 1995**

UNCTAD. **World Investment Report 2011. 2011**

UNDP. **Human Development Report**. 1998, The Rise of the South: Human Progress in a Diverse World. Explanatory note on 2013 HDR composite indices, Turkey: HDI values and rank changes in the 2013 Human Development Report, 2010

UNDP. **Human Development Report**. 2005, International Cooperation at a Crossroads, Aid, Trade and Security in an Unegual World, Oxford University Press, New York, 2005

WORLD BANK. **World Bank Development Report 1985.**

YILMAZ, Mustafa. **Gelişmekte Olan Ülkelerde Doğrudan Yabancı Yatırımlar-Ekonomik Büyüme İlişkisi:Panel Veri Analizi**. (Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), 2008

SÜRELİ YAYINLAR

BAYRAKTAR Tülin. **Sivil Toplum Kuruluşları'nın Kurumsal Sosyal Sorumluluk Algısı: SA 8000 Uygulabilirliği**. TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi, Cilt: 25, Sayı: 3-4-5-6, 2014

BORATAV, Korkut. **2000/2001 Krizinde Sermaye Hareketleri.** İktisat, İşletme ve Finans Dergisi, 2001

GÜÇLÜ, Yücel. **Yabancı Sermaye Çekimi, Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşmaları.** Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi, Say: 8, 2003

KARABULUT, Tahsin, Nurettin Kaya ve Zeynep Gürsoy, **Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü'ne Üye Ülkelerin 2006 Yılı İnsani Gelişmişlik Düzeylerinin Analizi**. Niğde Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Dergisi, 2009

KUŞ, Melike. **Sürdürülebilir Arazi Yönetiminde İşbirliği Modeli**, Doğa Koruma, Eylül-Ekim 2016

MADDİSON, Angus. **Growth and Slow-Down in Advanced Capitalist Economies: Techniques of Quantitative Assessments; Journal of Economic Literature**, Vol: 25, No: 2, 1987

ÖZSOY, İsmail. **Sovyet Sisteminin Çöküşünden Tarihî ve Evrensel Dersler**. Bilig Dergisi, Sayı: 39, Güz / 2006

SOYAK, Alkan. **Çokuluslu Şirketler Melek mi, Şeytan mı? İktisat Ekolleri ve Türkiye Gerçekleri**. Bilim ve Ütopya Dergisi, Sayı: 158, 2007

YÖNET, Ender. **Kurumsal Sosyal Sorumluluk Anlayışında Son Dönemeç:Stratejik Sorumluluk**. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:8, Sayı:13, 2005

YÜCEŞAHİN, Murat. **Küresel Bir Süreç Olarak Demografik Dönüşüm:Mekansal Bir Değerlendirme**. Coğrafi Bilimler Dergisi, Sayı: 1

İNTERNET KAYNAKLARI

https://www.care-international.org/who-we-are-1/vision-and-mission, (Erişim Tarihi: 19.03.2019)

IMF. **Balance of Payments**. Conceptual Framework, 2012, Erişim: 16.11.2018, https://www.imf.org/external/pubs/ft/bopman/bopman.pdf

KEYMAN, E. Fuat "Avrupa ve Türkiye'de Sivil Toplum", panel.stgm.org.tr/vera/app/var/.../avrupadaveturkiyedesiviltoplum.doc, E.T.29.09.2018

UNDP. **Human Development Report**. 2010, The Real Wealth of Nations: Pathways to Human Development, Palgrave Macmillan, New York, 2010, Erişim: 18.11.2018 http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/270/hdr_2010_en_complete_reprint .pdf

WORLD BANK. **Country and Lending Groups**. 2017, https://datahelpdesk.worldbank.org/knowledgebase/articles/906519-world-bankcountry-and-lending-groups, Erişim: 15.11.2018.

WORLD BANK. **World Development Indıcators**. 2012, http://data.worldbank.org/sites/default/files/wdi-2012-ebook.pdf, Erişim: 15.11.2018